

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ДОРОФЕЄВА ВІКТОРІЯ ІГОРІВНА

ДИСЕРТАЦІЯ

**КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ УЧАСТІ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ У
СИСТЕМІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ: УКРАЇНА ТА ЗАРУБІЖНИЙ
ДОСВІД**

12.00.02 – конституційне право; муніципальне право

Подається на здобуття наукового ступеню кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник –

Ленгер Яна Іванівна

к. ю. н., доцент кафедри
конституційного права

та порівняльного правознавства
ДВНЗ “Ужгородський національний університет”

Ужгород – 2018

ЗМІСТ

ВСТУП	11
РОЗДІЛ 1. Загальні засади участі громадськості у захисті прав людини.....	19
1.1. Історичні передумови розвитку громадянського суспільства	19
1.2. Вплив громадянського суспільства на формування громадських об'єднань	36
1.3. Еволюція розвитку громадських об'єднань як фактор становлення громадянського суспільства	66
Висновки до розділу 1	88
РОЗДІЛ 2. Конституційні межі участі громадських об'єднань в реалізації основних прав людини	91
2.1. Гарантії конституційних прав через інститут громадських об'єднань.....	91
2.2. Обґрунтоване втручання держави в гарантовані права: обмеження щодо створення громадських об'єднань	111
2.3. Принципи регулювання взаємовідносин органів державної влади та громадських об'єднань	128
Висновки до розділу 2	148
РОЗДІЛ 3. Правові стандарти у сфері реалізації громадськими об'єднаннями участі в механізмі захисту прав людини	150
3.1. Поняття суспільно корисних громадських об'єднань та їх роль в механізмі реалізації конституційних прав	150
3.2. Рекомендації щодо удосконалення законодавства про громадські об'єднання у відповідності до міжнародних стандартів	174
Висновки до розділу 3	194
ВИСНОВКИ	197
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	201

Анотація

Дорофесва В.І. Конституційні засади участі громадських об'єднань у системі захисту прав людини: Україна та зарубіжний досвід. - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». – Державний вищий навчальний заклад Ужгородський національний університет, Ужгород, 2018.

Дослідження присвячено з'ясуванню питання участі громадських об'єднань у системі захисту прав людини, їх конституційні рамки, досвід України та зарубіжних країн. Встановлено, що громадянське суспільство, що формується в Україні, має свої особливості становлення та розвитку, також потребує аналізу та дослідження, адже саме завдяки існуванню свідомого громадського сектора можлива повноцінна інтеграція досвіду європейських країн та реформування законодавства, у тому числі впровадження основоположних європейських цінностей – захисту прав людини, демократичного устрою держави та суспільства, мультикультурності, толерантності.

В результаті дослідження, на основі комплексного аналізу теоретичних положень відповідних наукових напрацювань та нормативно-правових джерел, практики їх застосування органами державної влади та органами місцевого самоврядування, а також інститутами громадянського суспільства, виокремлено, узагальнено та обґрунтовано теоретичні та практичні аспекти участі громадських об'єднань в системі захисту прав людини, а також вироблено пропозиції та рекомендації, що сприятимуть якісній співпраці громадських об'єднань та держави.

Аналіз джерельної бази дає можливість дослідити еволюцію формування інститутів громадянського суспільства на території сучасної України відповідно до державотворчих етапів, а також проаналізувати міжнародні підходи щодо участі громадських об'єднань у житті країни та

з'ясувати сутність громадянського суспільства як елемента, необхідного для реалізації громадянами права на свободу об'єднання. Крім того вдається виокремити особливості взаємодії суспільства та держави, а також визначити необхідний перелік характеристик, які сприяють їх ефективній співпраці, а також здійснити розмежування місця та ролі громадських організацій у сфері реалізації державних та суспільних інтересів. За результатами дослідження, в ході аналізу нормативних актів, які регулюють сферу співробітництва держави та громадських об'єднань, виокремлено проблеми законодавчого регулювання створення та діяльності громадських організацій та розроблено конкретні пропозиції, спрямовані на вдосконалення законодавчого регулювання діяльності громадських організацій та запропоновано механізм розширення сфери громадської активності та фінансової співпраці держави з інститутами громадянського суспільства.

В результаті дослідження здійснено комплексну періодизацію формування інститутів громадянського суспільства, яким відповідають основні етапи розвитку української державності; виділено критерії оптимального втручання держави у гарантовані права громадських об'єднань. Автором введено в науковий обіг поняття суспільного інтересу щодо діяльності громадських об'єднань, яке являє собою оціночну категорію, що характеризується визначенням меж втручання держави на основі принципу законності, гарантованості прав та свобод та легітимності обмеження реалізації останніх.

Вдосконалено класифікацію громадських об'єднань залежно від ступеня їх участі в процесі взаємодії з органами державної влади та місцевого самоврядування, конкретизувавши їх наступним чином: 1) громадський (соціальний) рух; 2) громадські організації як групи тиску; 3) міжнародні організації як спосіб досягнення цілей (загальних і приватних) у цивільних, культурних, політичних, економічних і соціальних сферах; 4) суспільно корисні організації, які отримують привілеї від держави у зв'язку з обраною сферою їх діяльності; 5) громадські організації, які своєю діяльністю

впливають на формування суспільної думки.

Зосереджено увагу на дослідженні необхідності внесення змін у чинне законодавство, із доповненням його наступними правовими позиціями: введення в національне законодавство поняття суспільно корисної організації; впровадження взаємної відповідальності влади та громадських організацій, впровадження стандартів та критеріїв оцінки ефективності соціальних проектів, створення уповноваженого органу з питань громадських об'єднань.

Ключові слова: громадські об'єднання, права людини, захист прав і свобод, конституційні засади участі.

Список публікацій здобувача

В яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Дорофеєва В.І. Законодавче забезпечення рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право.* 2015. Вип. 35, Ч. II. Т. 1. С. 81-84.
2. Дорофеєва В.І. Гендерна рівність у сфері трудових відносин. *Електронне наукове видання «Порівняльно-аналітичне право».* 2015. № 5. С. 155-157.
3. Дорофеєва В. І. Загальні засади сучасної взаємодії громадськості з правоохоронними органами на прикладі поліції. *Електронне наукове видання «Порівняльно-аналітичне право».* 2016. № 5. С. 59-62.
4. Дорофеєва В. И. Общественные объединения: зарубежный опыт взаимодействия с государством. *Visgrad journal on human rights.* 2017. № 2/1. С. 48-54.
5. Дорофеєва В. І. Громадські організації в Україні – від права до дії. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право.* 2017. Вип. 43. Т. I. С. 60-63.
6. Дорофеєва В. І. Принципи регулювання взаємовідносин органів державної влади та громадських об'єднань. *Конституційно-правові академічні студії.* 2017. Вип. 3. С. 42-49.

Які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Дорофеева В. І. Неурядові правозахисні організації: принципи діяльності. *Юридичні науки та їх роль у формуванні правової культури сучасної людини: матеріали міжнародної наук.-практ. конф.* (м. Ужгород, 22-23 травня 2015 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2015. С. 24-26
2. Дорофеева В. И. Конституционное право и человек в условиях реформационных процессов. *Проблеми законотворчості у світлі сучасних реформаційних процесів: матеріали міжнародної наук.-практ. інтернет-конференції.* Тернопіль, 2017. С. 29.
3. Дорофеева В. І. Роль громадських організацій у захисті конституційних прав внутрішньо переміщених осіб. *Здійснення та захист прав внутрішньо переміщених осіб: матеріали міжнародної наук.-практ. конф.* (м. Ужгород, 20 квітня 2017 р.). Ужгород, 2017. С. 132-137.
4. Дорофеева В. І. Недержавні організації як елемент громадянського суспільства. *Закарпатські правові читання: матеріали ІХ міжнародної наук.-практ. конф.* (м. Ужгород, 20–22 квіт., 2017 р.) / за заг. ред. В. І. Смоланки, О. Я. Рогача, Я. В. Лазура; Ужгородський нац. ун-т. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2017. Т. 1. С. 94-99.
5. Дорофеева В. І. Обмеження створення громадських об'єднань як необхідна умова розбудови демократичної держави. *Верховенство права та правова держава: матеріали міжнародної наук.-практ. конф.* (м. Ужгород, 15-16 вересня, 2017 р.) Ужгород, 2017. С. 30-32.
6. Дорофеева В. І. Поняття суспільно корисних громадських об'єднань та їх роль в механізмі реалізації конституційних прав. *Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід: матеріали міжнародної наук.-практ. конф.* (м. Харків, 17-18 листопада 2017 року). Харків, 2017. Ч. 1. С. 31-34.
7. Дорофеева В. І. Правова держава та громадянське суспільство. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні:*

матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 16-17 лютого)
Ужгород: Ужгородський національний університет, 2018. С. 29-32

Розділи у колективних монографіях:

Дорофеєва В.І., Ленгер Я.І. Гарантії виборчих прав внутрішньо переміщених осіб/ Механізм забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб: національний та міжнародний аспекти/ [С.Б.Булеца, О.І.Котляр, Я.В.Лазур та ін.]; за заг. ред.: О.Я.Рогача, М.В.Савчина, М.В.Менджул. Ужгород: РІК-У, 2017. 348 с., С. 215-225.

Summary

Dorofeieva V. I. Constitutional principles of the participation of public associations in the system of human rights protection: Ukraine and foreign experience. - Qualifying scientific work on the rights of manuscripts.

Thesis for a Candidate Degree in Law, specialty 12.00.02 "Constitutional Law; municipal law ". - State Higher Educational Institution Uzhhorod National University, Uzhhorod, 2018.

The research is devoted to clarifying the issue of public associations participation in the system of human rights protection, their constitutional framework, the experience of Ukraine and foreign countries. It is established that the civil society that is being formed in Ukraine has its own peculiarities of formation and development; it also needs the analysis and research, because due to the existence of a conscious public sector a full integration of the experience of European countries and the reform of the law is possible, including the implementation of the fundamental European values - the protection of human rights, democratic system of the state and society, multiculturalism, tolerance.

As a result of the research, on the basis of a comprehensive analysis of the theoretical positions of relevant scientific developments and normative legal sources, practices of their application by state authorities and local self-government bodies, as well as civil society institutions, the theoretical and practical aspects of the participation of public associations are generalized and substantiated, in the system of human rights protection, as well as propositions and recommendations

that will promote qualitative cooperation of public associations and the state.

The analysis of the source base provides an opportunity to study the evolution of the formation of civil society institutions on the territory of modern Ukraine in accordance with the state-building stages, as well as to analyze the international approaches to the participation of public associations in the life of the country and to find out the essence of civil society as an element necessary for citizens to exercise their right to freedom of association. Besides, it is possible to identify the features of society and state interaction, as well as to determine the necessary list of characteristics that promote their effective cooperation, as well as to distinguish between the place and role of public organizations in the realization of state and social interests. According to research results, during the analysis of normative acts regulating the sphere of cooperation between the state and public associations, the problems of legislative regulation of the creation and activities of public organizations were identified and specific proposals were developed to improve the legislative regulation of the activities of public organizations and proposed a mechanism for expanding the scope of social activity and financial cooperation of the state with the institutes of civil society.

The classification of public associations according to the degree of their participation in the process of interaction with state authorities and local self-government is improved, specifying them in the following way: 1) social (social) movement; 2) public organizations as pressure groups; 3) international organizations as the way of achieving the goals (general and private) in the civil, cultural, political, economic and social spheres; 4) socially beneficial organizations receiving privileges from the state in connection with the chosen sphere of their activity; 5) public organizations that influence the formation of public opinion through their activities.

The focus is on the study of the need to amend existing legislation, with the addition of its following legal positions: the introduction of the concept of a socially beneficial organization in the national legislation; introduction of mutual responsibility of authorities and public organizations, introduction of standards and

criteria for evaluating the effectiveness of social projects, creation of an authorized body on issues of public associations.

Key words: public associations, human rights, protection of rights and freedoms, constitutional principles of participation.

List of applicant publications:

In which the main scientific results of the dissertation are published:

1. Dorofeieva V. I. Legislative provision of equal rights and opportunities for women and men in Ukraine. *Scientific herald of Uzhhorod National University. Series Law*. 2015. Issue 35, Ch. II. T. 1. Ppp. 81-84.
2. Dorofeieva V. I. Gender equality in the field of labor relations. Electronic scientific publication "Comparative and analytical Law". 2015. No. 5. pp. 155-157.
3. Dorofeieva V. I. The general principles of modern interaction of the public with law enforcement bodies on the example of the police. Electronic scientific publication "Comparative and analytical Law". 2016. № 5. pp. 59-62.
4. Dorofeieva V. I. Public associations: foreign experience of interaction with the state. *Visgrad journal on human rights*. 2017. № 2/1. P. 48-54.
5. Dorofeieva V. I. Public organizations in Ukraine – from right to action. *Scientific herald of Uzhhorod National University. Series Law*. 2017. Issue 43. T. I. pp. 60-63.
6. Dorofeieva V. I. Principles of regulation of relations between public authorities and public associations. *Constitutional and legal academic studios* . 2017. Issue. 3. pp. 42-49.

Sections in collective monographs:

Dorofeieva V. I., Lenger Ya. I. Guarantees of the electoral rights of internally displaced persons / The mechanism of ensuring the rights of internally displaced persons: national and international aspects / [S. B. Buletsa, O.I. Kotlyar, Y. V. Lazur, etc.]; per community Ed .: O. Ya. Rogacha, M. V. Savchina, M. V. Mendul. Uzhhorod: RIK-U, 2017. 348 pp., P. 215-225.

Which certify the approbation of the dissertation materials:

1. Dorofeieva V. I. Non-governmental human rights organizations: principles of activity. Law Sciences and their role in shaping the legal culture of a modern person: materials of international sciences. conf. (Uzhhorod, May 22-23, 2015). Uzhhorod: Uzhhorod National University 2015. pp. 24-26
2. Dorofeieva V. I. Constitutional Law and a man in the conditions of the reform processes. Law-making problems in the view of modern reform processes: *materials of international scientific and practical internet conference*. Ternopil, 2017. P. 29.
3. Dorofeieva V. I. The role of public organizations in the constitutional rights defence of internally displaced people. *Provision and defence of internally displaced people rights: materials of international scientific and practical conference*. (Uzhhorod, April, 20, 2017). Uzhhorod, 2017. pp. 132-137.
4. Dorofeieva V. I. Non-governmental organizations as an element of civil society. Transcarpathian legal reading: materials of the IX international scientific-practice. conf. (Uzhhorod, April 20-22, 2017) / per coalition. Ed. VI I. Smolanka, O. Ya. Rogach, Ya. V. Lazur; Uzhhorod National un Uzhhorod: LLC "RIK-U", 2017. T. 1. pp. 94-99.
5. Dorofeieva V. I. Restriction of the establishment of public associations as a prerequisite for the development of a democratic state. Rule of law and the rule of law: materials of international sciences. conf. (Uzhhorod, September 15-16, 2017) Uzhhorod, 2017. pp. 30-32.
6. Dorofeieva V. I. Concept of socially useful public associations and their role in the mechanism of the implementation of constitutional rights. Legal means of protection and protection of human rights: domestic and foreign experience: materials of international sciences. conf. (Kharkiv, November 17-18, 2017). Kharkiv, 2017. Part 1. pp. 31-34.
7. Dorofeieva V. I. Constitutional state and civil society. The state of law: history, modernity and prospects of formation in Ukraine: materials of international sciences. conf. (Uzhhorod, February 16-17, 2018). Uzhhorod: Uzhhorod National University 2018. pp. 29-32

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Ратифікація Угоди про асоціацію України з ЄС свідчить про те, що Україна не тільки має спільні з європейськими країнами цілі та інтереси, але й готова до запровадження необхідних реформ і законодавчих змін для їх досягнення. Вільний та демократичний простір європейської спільноти – це кардинально відмінний шлях, як політичний, так і економічний та соціальний. Громадянське суспільство, що формується в Україні, має свої особливості становлення та розвитку, також потребує аналізу та дослідження, адже саме завдяки існуванню свідомого громадського сектора можлива повноцінна інтеграція досвіду європейських країн та реформування законодавства, у тому числі впровадження основоположних європейських цінностей – захисту прав людини, демократичного устрою держави та суспільства, мультикультурності, толерантності.

Діяльність громадських об'єднань, яка направлена на захист прав та свобод людини, є важливим елементом здійснення державної політики. Передумовою її ефективного втілення в Україні є повноцінне нормативне регулювання діяльності громадських об'єднань, виокремлення засад співпраці останніх із органами державної влади та місцевого самоврядування та визначення меж їх участі у захисті прав людини та громадянина. Як свідчить практика, сьогодні ані громадські об'єднання, ані органи державної влади не досягли належного рівня взаємодії та співпраці, що ускладнює процес реалізації основних прав людини. За вищевказаних обставин набуває актуального значення потреба вивчення процесу участі громадських об'єднань в системі захисту прав і свобод, необхідність дослідження конституційних меж такого та формулювання відповідних рекомендацій. Завдяки ефективному конституційно-правовому регулюванню процес європейської інтеграції та зближення правових систем у галузі регулювання діяльності громадських об'єднань може відбутися значно швидше та бути більш результативним.

На загальнотеоретичному рівні підґрунтя дослідження склали праці відомих вітчизняних та зарубіжних вчених, серед яких: В. Б. Авер'янов, Ю. М. Бисага, Ю. П. Битяк, Д. М. Белов, Я. О. Берназюк, С. А. Васильєв, О. М. Ващук, О. М. Вінник, К. В. Вінцукевич, М. Ю. Віхляєв, М. В. Войналович, Н. П. Гаєва, Л. М. Дешко, Є. Є. Додіна, Т. В. Єрмілова, П. А. Єрофєєва, А. О. Козирева, А. Т. Комзюк, А. В. Матвійчук, А. Б. Медвідь, М. В. Менджул, О. М. Крутій, О. М. Мороз, С. М. Пономарьов, Д. В. Приймаченко, І. М. Рачинська, М. В. Савчин, І. Т. Темех, Л. М. Ущапівська.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження відповідає пріоритетним напрямкам розвитку правової науки на 2016-2020 роки, затвердженим Постановою Загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р., Плану заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» у 2015 році, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 4 березня 2015 року № 213-р., а також плану науково-дослідної роботи кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет» на 2015-2020 рр. Тема дослідження є складовою частиною комплексної теми «Конституційне будівництво в країнах Центральної Європи у ХХ-ХХІ ст.», яка розробляється науковцями Ужгородського національного університету (номер державної реєстрації 0198U007793).

Мета і задачі дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у тому, щоб на основі комплексного аналізу теоретичних положень відповідних наукових напрацювань та нормативно-правових джерел, практики їх застосування органами державної влади та органами місцевого самоврядування, а також інститутами громадянського суспільства, з'ясувати, узагальнити та обґрунтувати теоретичні та практичні аспекти участі громадських об'єднань в системі захисту прав людини, а також виробити пропозиції та рекомендації, що сприятимуть якісній співпраці громадських

об'єднань та держави.

Мета дослідження досягається за допомогою вирішення таких *задач*:

- дослідити еволюцію формування інститутів громадянського суспільства на території сучасної України відповідно до державотворчих етапів;

- проаналізувати міжнародні підходи щодо участі громадських об'єднань в механізмі захисту прав людини;

- з'ясування сутності та змісту конституційних засад, що лежать в основі регулювання механізмів участі громадських об'єднань у захисті прав людини;

- з'ясувати сутність громадянського суспільства як елементу, необхідного для реалізації громадянами права на свободу об'єднання;

- виокремити особливості взаємодії суспільства та держави, а також визначити необхідний перелік характеристик, які сприяють їх ефективній співпраці;

- здійснити розмежування місця та ролі громадських об'єднань у сфері реалізації державних та суспільних інтересів;

- проаналізувати нормативні акти, які регулюють сферу співробітництва держави та громадських об'єднань;

- виокремити проблеми законодавчого регулювання створення та діяльності громадських організацій;

- розробити конкретні пропозиції, спрямовані на вдосконалення законодавчого регулювання діяльності громадських організацій;

- запропонувати механізм розширення сфери громадської активності та фінансової співпраці держави з інститутами громадянського суспільства;

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у сфері діяльності громадських об'єднань як учасників конституційно-правових відносин.

Предметом дослідження є конституційно-правове регулювання форм участі громадських об'єднань у системі захисту прав людини.

Методи дослідження. В основу роботи було покладено загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання об'єктивної дійсності, такі як формально-юридичний, історично-правовий метод, метод класифікації та групування, аналізу і синтезу, формально-логічний метод, а також порівняльно-правовий.

За допомогою формально-юридичного методу досліджено зарубіжний та вітчизняний досвід законотворення, обґрунтовано пропозиції щодо удосконалення чинного національного законодавства у сфері діяльності громадських організацій (розділ 3).

Метод класифікації та групування дав змогу дослідити роль громадських об'єднань у соціальному житті, форми взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами державної влади (підрозділи 1.2, 1.3). Застосування історичного методу дало можливість систематизувати етапи еволюції формування інститутів громадянського суспільства відповідно до державотворчих етапів становлення України, дослідити генезис сутності громадянського суспільства та виявити закономірності такого розвитку (підрозділи 1.1., 1.3). Використання методів діалектичної та формальної логіки допомогло уточнити наявні поняття та сформулювати нові категорії, що становлять наукову новизну дослідження. Порівняльно-правовий метод використовувався для аналізу актів міжнародного законодавства та законодавства окремих країн, яке стосується громадських об'єднань, з метою розробки ефективної імплементації норм міжнародного права в національне законодавство (підрозділи 3.1 та 3.2).

Нормативну основу роботи складають Конституція України, закони України, міжнародно-правові акти, нормативно-правові акти Президента України і Кабінету Міністрів України, документи органів місцевого самоврядування, практика національних та міжнародних установ тощо.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є одним із перших комплексних досліджень у вітчизняній науці конституційного права, в якому досліджується громадські об'єднання в

Україні у системі захисту прав людини в різних теоретичних та практичних аспектах.

За результатами проведеного дослідження наукова новизна конкретизується в чітко окреслених положеннях, рекомендаціях, висновках, практичних пропозиціях. Зокрема,

вперше:

- здійснено комплексну періодизацію формування інститутів громадянського суспільства, яким відповідають основні етапи розвитку української державності, що відображається наступним чином: 1) патерналістська модель (IX-XI століття); 2) зародження вічових зборів (XI-XII століття); 3) становлення церкви (XI-XIII); 4) громадські ініціативи у період Козацької доби (XV-XVIII століття) та видання першого нормативного джерела, в якому відображені засади розвитку та діяльності громадянського суспільства – так званої «Конституції Пилипа Орлика»; 6) заснування «громад» (XVIII-середина XIX століття); 7) розвиток просвітницьких громадських об'єднань (XVIII століття); 8) втілення ідеї громадянського суспільства у документах Кирило-Мефодіївського товариства (середина XIX століття); 9) виникнення неурядових громадських об'єднань (XIX – початок XX століття).

- виділено елементи оптимального втручання держави у гарантовані права громадських об'єднань, які мають відповідати критеріям: - ексклюзивності і включати індивідуальний підхід до визначення меж втручання; - прогнозування та ґрунтуватись на визначенні очікуваного впливу від такого втручання; - результативності та базуватись на механізмі отримання показників ефективності такого втручання.

- введено в науковий обіг поняття суспільно-державного інтересу щодо діяльності громадських об'єднань, яке являє собою оціночну категорію, що характеризується визначенням меж втручання держави на основі принципу законності, гарантованості прав та свобод та легітимності обмеження реалізації останніх.

удосконалено:

- класифікацію громадських об'єднань залежно від ступеня їх участі в процесі взаємодії з органами державної влади та місцевого самоврядування, доповнив їх наступним чином: 1) громадський (соціальний) рух; 2) громадські організації як «групи тиску»; 3) міжнародні організації як спосіб досягнення цілей (загальних і приватних) у цивільних, культурних, політичних, економічних і соціальних сферах; 4) суспільно корисні організації, які отримують фінансову підтримку від держави у зв'язку з обраною сферою їх діяльності; 5) громадські організації, які своєю діяльністю впливають на формування суспільної думки;

- поняття суспільно корисних організацій, під яким розуміються некомерційні громадські об'єднання, які здійснюють соціально орієнтовану діяльність відповідно до пріоритетних напрямів розвитку держави.

дістали подальшого розвитку:

- напрацювання вчених щодо внесення змін у чинне законодавство, із доповненням їх наступними правовими позиціями: введення в національне законодавство поняття суспільно корисної організації; вдосконалення взаємної відповідальності влади та громадських організацій; впровадження стандартів та критеріїв оцінки ефективності соціальних проектів, створення уповноваженого органу з питань громадських об'єднань;

- ідея про об'єднання принципів, якими керуються різні громадські об'єднання в залежності від мети їх діяльності, в єдину уніфіковану систему.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони становлять науково-теоретичний та практичний інтерес, а запропоновані висновки та пропозиції можна використовувати:

- у науково-дослідній сфері: для подальшого дослідження проблем участі громадських організацій у системі захисту прав людини, їх взаємодії із органами державної влади та пошуку досконалого механізму імплементації міжнародних стандартів у національне законодавство;

- у правотворчій діяльності: пропозиції та висновки, сформульовані у дисертації, можуть бути використані у діяльності органів державної влади при підготовці нормативно-правових актів щодо діяльності громадських організацій, а також для внесення змін та доповнень до чинного законодавства задля приведення його у відповідність до європейських стандартів;

- у правозастосовних процесах: для покращання діяльності інститутів громадянського суспільства, пов'язаної із застосуванням конституційних правових норм для захисту прав людини;

- у навчальному процесі: для підготовки навчально-методичної літератури, лекцій, підручників з правових дисциплін «Конституційне право» та «Порівняльне правознавство», спецкурсів, опорних конспектів посібників.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження доповідалися та обговорювалися на конференціях, основними з яких є: «Юридичні науки та їх роль у формуванні правової культури сучасної людини» (22-23 травня 2015, м. Ужгород); «Проблеми законотворчості у світлі сучасних реформаційних процесів» (15 червня 2017 року, м. Тернопіль); «Здійснення та захист прав внутрішньо переміщених осіб» (20 квітня 2017 року, м. Ужгород); «Закарпатські правові читання» (20-22 квітня 2017 р., м. Ужгород); «Верховенство права та правова держава» (15-16 вересня 2017 р., м. Ужгород); «Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід» (17-18 листопада 2017 року, м. Харків); «Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні» (16-17 лютого 2018 р., м. Ужгород,)

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження відображено в 6 наукових статтях, опублікованих у періодичних наукових фахових виданнях, у дослідженні, написаному у співавторстві, у 6 тезах наукових доповідей та повідомлень на науково-практичних конференціях, круглих столах, форумах.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається із

вступу, 3 розділів, що містять 8 підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 231 сторінку, у тому числі основного тексту 190 сторінок. Список використаних джерел налічує 278 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ УЧАСТІ ГРОМАДСЬКОСТІ У ЗАХИСТІ ПРАВ ЛЮДИНИ

1.1. Історичні передумови розвитку громадянського суспільства

Сьогодні Україна перебуває на шляху демократичних перетворень, які передбачають верховенство права в усіх сферах життя та побудову розвинутого громадянського суспільства. Демократія неможлива без чіткого усвідомлення суспільством головної цінності – прав і свобод людини. Не лише законодавча складова є орієнтиром для успішної побудови демократичної країни, але й рівень правової обізнаності, свідомості, активного самозалучення громадян до політичних, соціальних, культурних та інших процесів, що відбуваються у державі. Рушійною силою в цьому разі має стати цивілізоване громадянське суспільство, яке зможе впливати на державні перетворення через механізм громадських об'єднань.

Громадянське суспільство як соціальне явище стояло у витоків громадських об'єднань. Історичні передумови сформували громадянське суспільство, що відрізняється своїми елементами у кожній конкретній країні. І все ж презентація усіх сфер суспільного життя відбувається саме через самопрезентацію та волю найрізноманітніших об'єднань – політичних, релігійних, культурних, творчих, професійних, об'єднань дискримінованих груп тощо. Щоб здійснити аналіз сучасного стану участі громадських об'єднань у системі захисту прав людини, а також корелювати його відповідно до міжнародних стандартів та практики зарубіжних країн, потрібно дослідити історичні передумови його розвитку як в Україні, так і в інших державах світу.

Дослідниками висуваються різні теорії щодо походження громадянського суспільства та історичні передумови розвитку в Україні. Ще мислителі античності почали впроваджувати поняття громадянського суспільства, громади, громадянина та порівнювати їх з ідеєю держави.

Розрізняючи, поєднуючи та порівнюючи державу і суспільство, науковці наступних поколінь дійшли ряду висновків про взаємну залежність вищенаведених інститутів. Дуже важливо брати до уваги здобутки попередніх історичних періодів, адже найкраще спостерігати за перетвореннями, коли ми маємо змогу побачити розвиток громадянського суспільства в цілому та виокремити спадщину тих мислителів та науковців, яка вплинула на вітчизняну еволюцію громадянського суспільства.

Вагомий внесок у дослідження історичного контексту та передумов виникнення громадянського суспільства зробили дослідники з різних наукових сфер. Вони розглядали і психічний аспект волі у формуванні громадянського суспільства, і філософські витоки, і соціально-політичну зумовленість розвитку держави через розвиток ефективної взаємодії із населенням.

Погоджуємось з авторами, які вважають, що цивілізаційні виклики породжують необхідність збереження і зміцнення фундаментальних загальнолюдських цінностей, таких як життя, свобода, справедливість, рівність, гідність, гуманізм, порядок, безпека, а також максимального розвитку правосвідомості та збагачення правової культури народу. Відтак актуалізуються питання ролі громадських інститутів у політичній системі держави, поступовому формуванні громадянського суспільства, становленні та розвитку демократії і правової державності [166, с. 16].

Цілком очевидно, що це неможливо зробити без контексту історичного, який суттєво вплинув на майбутнє формування елементів громадянського суспільства, та виокремлення громадських організацій у повноцінний, ефективний та взаємозалежний від влади елемент демократії.

Саме визначення «громадянське суспільство» досі викликає бурхливі дискусії серед науковців. У різні історичні періоди цей термін трактували по-різному і у своєму дослідженні ми будемо розглядати громадянське суспільство як головний елемент у розумінні відносин держави та особистості, демократичних змін та політичних перетворень у країні, а також

як соціальний інститут самоорганізації та об'єднань громадян.

Історично поняття громадянського суспільства виникло ще в античні часи. Давні грецькі та римські мислителі не протиставляли суспільство та державу, загалом – не розрізняли їх та визначали «державу-суспільство» як єдине ціле. Але водночас дослідники виділяють громадянське суспільство античності як об'єднання панівного класу рабовласників та середнього класу, які були активними у соціальному та політичному житті [104].

Таку форму взаємодії держави та громадянського суспільства О. І. Здіорук відносить до «ідеального варіанта» співіснування, визначаючи громадянське суспільство і державу як внутрішньо єдиний механізм, у якому індивідуальні й загальні інтереси збігаються і реалізуються спільними зусиллями усіх громадян, держави як цілого [98, с. 67].

Громадянське суспільство – це така система відносин між державою та особами, яка шляхом репрезентації волі та інтересів громадян перетворюється у впливовий та окремий сектор всередині країни, здатний об'єктивно впливати на законодавчі процеси всередині держави і направляти загальний політичний дискурс до більш розвиненого і демократичного рівня.

Звичайно, історія людства складається з різних етапів становлення громадських об'єднань, у тому числі завдяки зростанню активної громадянської позиції і формуванню громадянського суспільства як демократичного механізму для побудови правової держави.

Під громадянською позицією ми розуміємо усвідомлення особою не тільки свої права, а й обов'язки та відповідальність перед суспільством та світом, у якому вона живе. Прагнення розв'язувати суспільні проблеми, шукати шляхи їх вирішення та впливати на соціально-політичне життя – ось що мають на увазі, коли йдеться про активну громадянську позицію.

Більшість вітчизняних вчених, а також науковців з країн колишнього СРСР використовують хронологічний метод дослідження суспільства: починаючи з часів античності, роблячи акцент на епосі Відродження, теорії Карла Маркса, переходячи до вітчизняного досвіду громадянського

суспільства. Варто зупинитись на ідеях деяких дослідників, висновки яких видаються нам особливо цікавими в контексті історичних передумов формування громадянського суспільства.

У своїх роботах Ф. Г. Шухова крім класичного хронологічного методу в характеристиці процесу виникнення і зародження громадянського суспільства, акцентує увагу на радянському періоді розвитку громадянського суспільства, коли останнє розумілось як суспільство чужорідне, не притаманне соціалістичній дійсності. Звідси, як підсумовує автор, випливає основа сьогоденішнього нерозуміння в широких верствах населення суті, змісту та цінності громадянського суспільства [292, с. 8].

По суті, тільки на початку 1990-х років на пострадянському науковому просторі різні дослідники, філософи, правники, соціологи, економісти заговорили про громадянське суспільство як систему самостійних і незалежних від держави суспільних інститутів і відносин, які покликані забезпечити умови для самореалізації окремих індивідів і колективів, реалізації приватних (індивідуальних чи колективних) інтересів і потреб.

Розвиваючи концепцію становлення громадянського суспільства, філософи і вчені минулих століть та сьогодення справедливо виділили в цьому понятті найбільш актуальні на їх погляд характеристики. Наразі ми розглянемо ці концепції з позиції ефективності взаємодії інститутів громадянського суспільства і держави. У цьому ж контексті потребує детального вивчення роль громадських об'єднань як сполучної ланки в процесі означеної взаємодії, завдяки чому ми зможемо простежити еволюцію підходів до визначення громадянського суспільства та сформулювати визначення у поєднанні з поняттям громадських об'єднань, мета яких – захист прав людини і доступ до законотворчого механізму.

Класичну схему громадянського суспільства розробив Девід Істон, вчений який вивів ключову характеристику даного поняття («громадянське суспільство»), яким ми і будемо керуватися в даній роботі. У своїй монографії «Основи політичного аналізу» («A Framework of Political

Analysis») дослідник визначає громадянське суспільство як систему запитів, вимог та потреб громадян до політичної системи, де остання розглядається не як статична субстанція, а як рішення і дії владних органів [293, с. 143].

В історичній перспективі ми можемо спостерігати, як політичні системи адаптуються до тих чи інших запитів громадськості, при цьому зберігають свою життєздатність. Істон також зазначає, що для будь-яких соціальних систем, включаючи політичні та громадянські, адаптація є чимось більшим, ніж простим пристосуванням до мінливої ситуації. Вона включає безліч різноманітних дій, які обмежені тільки людською майстерністю, винахідливістю, ресурсами, за допомогою яких відбувається модифікація, здійснюються фундаментальні зміни і контроль зовнішнього середовища, самої системи або того й іншого разом. У результаті система набуває здатності успішно амортизувати будь-який негативний тиск [201, с. 322].

Правда, це можливо тільки за таких умов, коли політична система і громадські об'єднання діють спільно і прагнуть до взаєморозуміння.

Громадянське суспільство як система механізмів, що здатна впливати на владу, піддається критиці низки дослідників в різному контексті. Наприклад, з одного боку (у разі, коли держава заявляє про себе з авторитарної позиції) громадські формування ризикують залишитися тільки як номінальні елементи, що не здатні фактично протистояти порушенням прав людини і спонукати державу до демократичних змін. Але є й інша позиція в критиці громадських об'єднань. Нею є ідея, що громадянське суспільство може бути однією з причин делегітимації існуючої влади і частково незаконної зміни правлячого режиму. Деякі автори вбачають негативні тенденції в широких повноваженнях громадських об'єднань і неурядових організацій, підозрюючи їх у прагненні до революції та використанні зовнішніх ресурсів. Останніми роками досить велика кількість російських авторів і дослідників у своїх роботах торкаються теми так званих «кольорових революцій», покладаючи відповідальність за трансформацію політичного режиму в країнах Східної Європи на західні країни [171].

Ще одну концепцію взаємодії громадянського суспільства і держави вивів дослідник Ф. В. Фетюков. У ході аналізу автор виводить закономірності взаємодії озвучених інститутів за період XIX - початку XXI ст., звідки виводить дві моделі такої співпраці:

1. «Соціальний контракт». Взаємодія такого типу заснована на концепції класичної ліберальної держави і передбачає суворий поділ сфер діяльності між громадянським суспільством (приватні інтереси) і державою (публічні інтереси).

2. «Соціальне утриманство». Взаємодія громадянського суспільства та держави за типом соціального утриманства заснована на концепції ліберально-демократичної держави і передбачає активну діяльність держави в більшості областей суспільних відносин. Також деякою мірою підтримується ідея пасивного очікування громадянами допомоги від держави [276, с. 14].

Із визначення можна зробити висновок, що Україна наразі перебуває на перехідному етапі між соціальним контрактом та утриманством. На теоретичному рівні органи влади готові закріпити (та вже це роблять) у нормативно-правових актах необхідні умови поділу сфер діяльності: це і забезпечення свободи об'єднань, і невтручання влади у діяльність громадських організацій і неупереджена взаємодія органів державної влади та інститутів громадянського суспільства. З іншого боку, ми можемо бачити, що держава залишає за собою право на надання більшості соціальних послуг, не забезпечуючи громадські інститути прозорим та дієвим законодавством, яке дозволить, наприклад, громадським об'єднанням надавати усі соціальні послуги, яких потребує населення, співпрацюючи з державою.

За змістом дослідження вбачається, що, по суті, ми розглядаємо громадянське суспільство як поведінкову систему взаємодії держави і громадянина.

Як зазначає М. В. Денисюк, громадянське суспільство виникає лише тоді, коли з'являється громадянин як самостійний, індивідуальний член

соціуму, який визнається найвищою соціальною цінністю, що наділений відповідним комплексом прав та свобод, і в такому статусі взаємодіє із суспільством [63, с. 87].

Вихід суспільства на означений рівень пов'язаний із наявністю ідеологічних характеристик, таких як:

- правова і політична культура населення;
- наявність різних можливостей участі громадськості в прийнятті державних рішень і управлінні суспільними процесами;
- високий рівень толерантності та поваги до всіх членів суспільства.

Нарівні з визначенням «необхідним мінімумом» не можна не вказати на прагнення кожного індивіда до участі в державних справах, а також наявність гармонійного і ефективного законодавства, яке дозволить громадянам максимально прозоро і законно брати участь в житті країни.

Звичайно, подібне розуміння громадянського суспільства та його об'єднань було сформульовано не відразу. Розробкою концепції становлення громадянського суспільства займалися в основному філософи і просвітителі, а не, наприклад, юристи або політологи. Втім, це можна пояснити тим, що до відносно ефективної моделі демократичної держави, в якій і де-юре, і де-факто враховуються вимоги і потреби всіх категорій громадян, людство прийшло порівняно нещодавно. І навіть сьогодні така практика обмежується десяткою найбільш прогресивних і цивілізованих країн, позитивний досвід (щодо сфери участі громадськості в реалізації прав та інтересів людини) яких ми розглянемо в наступному підрозділі нашої роботи.

Розуміння громадянського суспільства як позитивного механізму, який діє всередині держави і сприяє її розвитку, пройшло довгий шлях теоретичного осмислення і практичного застосування. При цьому історичними передумовами розвитку громадянського суспільства виступали фактори, які слабо поєднувалися один з одним, як, наприклад, активна громадянська позиція мислителів епохи Просвітництва або перехід людства від ручної праці до машинної. Науковці і досі наголошують на тому, що

українське громадянське суспільство суттєво відстає у своєму розвитку від громадянського суспільства європейських країн в цілому та постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи зокрема. Згідно з міжнародними оцінками, громадянське суспільство в Україні залишається неконсолідованим. Незважаючи на певні зусилля держави щодо сприяння розвитку громадянського суспільства не зафіксовано зростання рівня розвитку останнього в Україні [33, с. 271].

Почнемо з найбільш віддаленого у часі розуміння взаємодії держави і суспільства. До цього періоду слід віднести всю епоху Стародавньої Греції та Давнього Риму. Суспільство, громадянське суспільство, об'єднання громадян і держава – всі ці поняття не розділялися і перебували в умовно однорідній понятійно-категоріальній системі. Це пов'язано з тим, що формування і грецьких, і римських полісів (міст-держав) передбачало об'єднання громадян і, таким чином, вже являло собою «ідеальне» об'єднання. Таким чином, громадянське суспільство і держава розглядалися філософами як ціле, а поліс уособлював собою ніби їх єдність.

Як зазначають дослідники, в античному громадянському суспільстві саме суспільство виступало як апарат управління, становий розподіл лише виокремлювався, а рівність членів громади (тобто їх єдність), навпаки, підкреслювалася правом і суспільною психологією. Невеликі розміри полісів давали змогу зробити дотримання прав і обов'язків всередині громади досить ефективним. Станово-класовий поділ було ніби виведено за межі громадянського суспільства. При цьому варто зазначити, що не всі громадяни брали участь в управлінні державою, позаяк жінки були повністю виключені з прямої активної участі в суспільному житті [123].

Раннє середньовіччя, ознаменоване розпадом Римської імперії, великим переселенням народів і появою феодалізму як правової системи в суспільстві, ми оминаємо увагою в нашій роботі, оскільки в цей період не відбувалося нічого, що істотно вплинуло б на розуміння концепції громадянського суспільства і механізмів його взаємодії з державою.

Переосмислення людини як особистості і її повсякденного вкладу в життя держави відбувається в епоху Нового часу. Домінування в провідних європейських країнах монархії призводить до того, що вчені і філософи починають протиставляти громадянське суспільство і державу одне одному. Промислова революція, яка тривала в західних державах з XVII до XIX століття, також внесла свої корективи в інститут громадянського суспільства. Деякі автори зазначають, що саме машинне виробництво стало поворотним моментом в розділенні «публічного» (державного) і «приватного» (власності і особистого життя).

У колективній роботі «Громадянське суспільство: витоки і сучасність» автори вважають, що в період індустріалізації подальше підвищення рівня освіти створювало нові статусні можливості, вело до усвідомлення соціальних інтересів і згодом до економічних та політичних асоціацій на основі єдності цілей [54, с.265].

Також автори вказаної роботи зазначають: «На наш погляд, ідеологічні бої навколо самої проблеми громадянського суспільства, «забуття» ідеї до кінця XIX в. в Європі і США не могли вплинути на появу і прояв «живих» елементів громадянськості і громадськості. Нейтральне співіснування суспільства і держави в Європі XIX ст. на початку XX ст. повсюдно змінилося гострою боротьбою людини «економічної» з владними структурами» [54, с. 266-267].

Ми підтримуємо цю ідею в тому контексті, що саме поява приватної власності дала істотний поштовх до утворення громадянського суспільства і пошуку ним тих самих шляхів взаємодії з владними органами, за допомогою яких люди могли реалізовувати свої інтереси. У той же час, в монументальних працях філософів Нового часу і епохи Просвітництва, обґрунтовані фундаментальні теорії виникнення громадянського суспільства і механізм його взаємодії з державою. Досі концепції громадянського суспільства таких вчених, як Нікколо Макіавеллі [85], Томас Гоббс [48], Джон Локк [16, с. 175-177], Шарль Луї Монтеск'є [124], Жан-Жак Руссо [89],

Томас Пейн [184], Георг Вільгельм Фрідріх Гегель [226], мають колосальне значення для теорії багатьох наук, у тому числі для юридичної. Проте практична складова цього інституту, на наш погляд, розвивалася в своєму природному середовищі і мало залежала від теоретичних постулатів дослідників. Аналіз філософської думки та історичних фактів дає можливість зробити висновок, що реальні інститути громадянського суспільства з'являлися одночасно, а іноді й випереджали ідеї громадянського суспільства.

Не можна не погодитися з думкою про те, що істотне значення в цьому процесі має громадянська згода, яка спостерігається спочатку у вигляді зближення уявлень про існуючі в суспільстві проблеми у громадських асоціаціях, потім – у принциповій можливості та межах компромісів в їх вирішенні (теоретично) і, нарешті, у створенні рухів, об'єднаних здійсненням поставленої мети [54, с. 60-61].

Аналізуючи праці вчених Нового часу та епохи Просвітництва, можна помітити, що особистість «відкривалася» ними заново – як соціальний феномен, який завжди буде протилежний загальному та суспільству. Незважаючи на те що саме в ці часи ідея громадянського суспільства була сформульована максимально об'ємно та масштабно, погляди філософів, які працювали над цією темою, не завжди збігалися, а іноді й суперечили один одному. Як ми вже вказували, процес формування концепції громадянського суспільства відбувався паралельно з виникненням капіталістичної системи економічних відносин, приватної власності, поширенням ідей демократії і гуманізму, а також поділу політичної сфери і соціальної.

Інститут громадянського суспільства став більш видимим і значимим завдяки тому, що отримав своє втілення в об'єднаннях, асоціаціях, різних рухах. Звичайно, це не означає, що раніше люди не об'єднувалися в колективи або не створювали груп, але саме з початком індустріалізації ці об'єднання вийшли на новий рівень – рівень взаємодії з владою і відокремлення від держави.

Дуже вдале визначення громадянського суспільства дає у своїй роботі Бичкова Т. С. : «Громадянське суспільство – це сукупність самостійних, незалежних соціальних елементів (окремих індивідів і створюваних ними установ, об'єднань, організацій), які в процесі вільних, рівноправних взаємин один з одним і державою висловлюють свою волю, реалізують інтереси, задовольняють потреби, забезпечуючи тим самим необхідні умови для свого успішного функціонування і розвитку [25, с. 9].

Далі ми розглянемо деякі концепції громадянського суспільства, як ті, які були заявлені в теоретичних працях вчених, так і ті, які виникали і функціонували незалежно від теоретичного і ідеологічного підґрунтя. Такий аналіз дасть нам основу для подальшого розкриття теми громадських об'єднань і громадянського суспільства як необхідного елемента та частини громадських асоціацій.

Одним з малоефективних варіантів розвитку і взаємодії громадянського суспільства з державою можна вважати концепцію громадянського суспільства Томаса Гоббса (1588-1679). Вона належить до ідеологічного підґрунтя, але носить на собі також відбиток історичних подій, які відбувалися на той час. Гоббс, дещо наляканий війною у рідній Англії, приходить до філософської концепції природного стану суспільства, яку він називає «війною всіх проти всіх».

Інстинкт самозбереження, здатність людей розмірковувати вказують людству умови виходу з цього стану «війни усіх проти всіх», зазначають дослідники концепції громадянського суспільства Томаса Гоббса – А. О. Карасевич та Л. Г. Лисенко. Ці умови – природні закони. Т. Гоббс назвав до двадцяти таких законів, серед яких: прагнення миру; необхідність виконання укладених угод; відмова кожного від своїх прав тією мірою, якою цього вимагають інтереси миру й самозахисту; вільне використання спільних речей; про справедливість, вдячність, поступливість тощо [141, с. 70].

Філософ вважав, що «громадянське суспільство» вибудовується державою зверху вниз, регулюється законодавчими та, якщо необхідно,

силовими методами. Тобто саме державі належить першочергове право встановлювати рамки, в яких судилося діяти і розвиватися громадянському суспільству. Обґрунтовуючи вищу владу суверена як необхідність для безпеки громадян, Гоббс заперечує потребу участі суспільства в різних сферах діяльності держави. Також філософ акцентує увагу, що у витоків громадянського суспільства, як і інших великих та міцних людських об'єднань стоїть почуття взаємного страху, підозрілості і недовіри, а об'єднання служать людству тим самим механізмом, який може забезпечити їх на договірних умовах.

У цілому Гоббс вважає, що люди прагнуть до взаємного об'єднання, підкоряючись вимозі природи. Але цивільні співтовариства не є простими об'єднаннями людей – вони є об'єднаннями, заснованими на договорі, для створення яких необхідні взаємні відданість і згода [49, с. 285].

Таким чином, громадянське суспільство як одержавлене суспільство є результатом переходу від природного до суспільно–політичного стану, вважає один із дослідників концепції громадянського суспільства Томаса Гоббса – А. О. Карасевич [141, с. 73].

Ми вважаємо, що концепція громадянського суспільства Гоббса має значення в теоретико–історичному контексті і важлива для вивчення і аналізу як один з варіантів розуміння суті цього поняття. Проте філософська концепція Гоббса виявляється нежиттєздатною в умовах сучасних перетворень, демократизації та пошуку рішень для ефективної взаємодії держави і людини всередині держави.

Іншу позитивну концепцію виникнення і функціонування громадянського суспільства запропонував американський публіцист Томас Пейн (1737-1809). Ми коротко розглянемо цю концепцію, оскільки вона істотно вплинула на сучасну теорію про громадянське суспільство і, власне, стала однією з відправних точок у формуванні ідеї громадянського суспільства як такого собі соціального простору, заснованого на принципах демократії і добровільності, де права та інтереси людини є найвищою

цінністю.

Отже, Пейн насамперед зрозумів, що не можна ототожнювати такі категорії, як громадянське суспільство і державу. Він, так само як Гоббс, Спіноза і Локк, відкинув теологічний принцип соціальних відносин. Пейн спростовує авторів, які настільки змішали поняття «суспільство» і «державу», що між ними майже не залишилося жодної різниці. А між тим громадянське суспільство і держава відрізняються одне від одного і за своїми функціями, і за походженням. Без суспільства сучасні люди не могли б існувати. Що ж стосується урядових органів влади, то вони, на глибоке переконання Пейна, не завжди відповідають інтересам людини [193, с. 15].

Саме в роботах Томаса Пейна починають звучати тези про те, що громадянське суспільство має існувати максимально відокремленим від влади, а в ідеалі – співпрацювати з державою, не зливаючись з нею в єдине ціле. Деякою мірою такі ідеї були зумовлені боротьбою проти абсолютної монархії і встановленням демократичних принципів, які були тоді актуальні в Західній Європі. У цьому Пейну вторили й інші мислителі, наприклад Джон Локк, Шарль Луї Монтеск'є, Жан-Жак Руссо.

В основі їх соціально-політичних поглядів лежить уявлення про громадянське суспільство як про неполітичну сферу соціуму, що протистоїть державі або співіснує з нею, яка включає також такі інститути й організації, як підприємництво, торгівля, сім'я і родинні об'єднання, різні громадські союзи і асоціації. У міру розвитку суспільних відносин модель «природний стан – громадянський стан (суспільство)» поступово почала змінюватися моделлю «державу – це і є громадянське суспільство» [126, с. 16].

Георг Гегель (1770-1831), як і Томас Пейн також пов'язує появу і становлення громадянського суспільства з розвитком буржуазних відносин. Але, мабуть, в теоретичному полі Гегель був одним із перших, хто задавався чіткими питаннями про взаємодію держави і громадянського суспільства в політичній, економічній і соціальній сфері, а також аналізував закономірності таких взаємин.

Незважаючи на симпатії філософа до ідеї свободи людини і духу, держава у Гегеля виходить на перший план перед реалізацією суспільством своїх інтересів, позаяк саме існування держави вже передбачає той факт, що суспільство є повноцінним і самодостатнім. При цьому інтереси громадянського суспільства ставляться на порядок нижче від інтересів суспільства-держави.

У гегельянській системі держава – це абсолют, що вимагає повної покори від індивіда-громадянина. Людина існує тільки для того, щоб відігравати певну роль у політичній системі [239, с. 42].

Громадянське суспільство, за Гегелем, є вельми недосконалим рівнем організації соціального життя. А те, що зазвичай розуміють під державою, з його погляду, є лише «зовнішньою державою» і стосується сфери громадянського суспільства. Як слушно констатує В. Н. Сагатовський, Гегель йшов від ідеальної конструкції розвитку суспільства як реалізації ідеї єдності одиничного в контексті загального, представленого ідеальною державою [237, с. 243-259].

До більш сучасних концепцій осмислення громадянського суспільства можна віднести ідеї Ендрю Арата (1944 р.н.) і Джона Л. Коена (1946 р.н.), які аналізують співвідношення демократії та динаміку розвитку громадянського суспільства всередині держави з різним рівнем демократизації.

У своїй роботі автори зазначають, що під громадянським суспільством слід розуміти сферу соціальної взаємодії між економікою і державою, що складається, в першу чергу, зі сфер найбільш близького спілкування (зокрема, сім'ї), об'єднань (зокрема, добровільних), соціальних рухів і різних форм публічної комунікації [128, с. 7].

Також автори звертають увагу на те, що в авторитарних політичних режимах влада прагне знищити або спотворити природний процес взаємодії між приватно-соціальним життям суспільства (в тому числі – створюючи перешкоди для функціонування громадських організацій) і державою.

Таким чином, громадянське суспільство мислиться Дж. Л. Коеном і Е.

Аратом як місце збігу демократичної легітимності і права, що складається не тільки з приватної, але також з політично релевантних публічної і соціальної сфер, в рамках яких індивіди висловлюють свої думки, проводять збори, об'єднуються, узгоджено діють з метою впливу на політичне суспільство і на процеси прийняття рішень [44, с. 61-63].

Отже, наш історико-філософський аналіз передумов виникнення і розвитку громадянського суспільства свідчить про те, що з часів Стародавньої Греції та Давнього Риму і до сучасності теорія громадянського суспільства покликана відшукати ефективні шляхи гармонізації життя людини всередині держави. Умовно в цьому пошуку можна виділити три етапи: перший – ототожнення суспільства і держави, другий – уявлення про громадянське суспільство як про інститут стримування абсолютної влади суверена і обмеження державної влади, третій – пошук індивідуальних способів забезпечення громадянському суспільству максимально широких повноважень для ефективного діалогу з владою.

У цілому, як ми можемо спостерігати, аналізуючи досвід європейських просвітителів і сучасних дослідників, рівень розвиненості громадянського суспільства (система, методи впливу, механізми взаємодії з державою, тощо) корелюється із ступенем демократизації країни і державної влади, зокрема. Стабільність прагнення держави до демократії проявляється і в тому, наскільки держава забезпечує, відображає і сприяє здійсненню потреб громадянського суспільства. Це може виражатися як в забезпеченні прозорого і доступного законодавчого механізму (насамперед – для діяльності громадських об'єднань), так і у своєчасній реакції на процеси, що відбуваються у суспільстві.

Вітчизняний досвід участі громадянського суспільства в політичному та соціально-економічному житті країни буде розкритий нами пізніше.

Отже, як парвильно підмітила О. В. Ременець, становлення та розвиток громадянського суспільства стає можливим лише за умов, коли індивіди в суспільстві створюють відповідні різноманітні сприятливі умови та

можливості у всіх сферах життєдіяльності для всебічної активності та розвитку, у тому числі йдеться і про законодавче підґрунтя для реалізації таких можливостей [228, с. 8].

Громадянське суспільство, стосуючись сукупності суспільних відносин, відображає взаємозв'язок усіх сфер суспільного життя людини. Маючи різноманітні потреби та інтереси як матеріальні так і нематеріальні, людина як індивід та особистість, задовольняє їх в процесі власного розвитку і через відповідні суспільні відносини й інститути, що складають структурні елементи громадянського суспільства. Воно виступає і як сфера самовиявлення вільних громадян і добровільно сформованих асоціацій і організацій, обмежених відповідними законами від безпосереднього втручання та довічної регламентації діяльності цих громадян і організацій з боку державної влади [30, с. 227].

Отже, історичні передумови розвитку громадянського суспільства поклали початок усвідомленню принципів демократичного співіснування держави та громадян. Сучасні дослідження підтверджують, що кожна із сучасних держав, яка асоціює себе як демократична, тобто така, що прагне побудувати громадянське суспільство, вважає за необхідне унормувати право на об'єднання у національних законодавствах, розвивати його та всіляко гарантувати [38, с. 165]. Тому ми можемо розглядати історичні передумови розвитку громадянського суспільства як такі, що безумовно вплинули на правовий аспект. Щодо цього питання ми маємо суттєво різний український та зарубіжний досвід законодавчого забезпечення права на об'єднання. Країни Європи, Україна та країни колишнього СРСР, США – усі вони йшли різними шляхами до того, щоб остаточно визнати та закріпити право на об'єднання громадян у національному та міжнародному законодавстві. Але у сучасному світі ми можемо узагальнити основні засади участі громадянського суспільства у соціальному та політичному житті країни через об'єднання у громадські організації.

Таким чином, ґрунтуючись на працях філософів і політиків, на роботах

сучасних дослідників і вчених, можемо узагальнити сутність громадянського суспільства, яка повинна ґрунтуватись на таких засадах:

- принцип свободи та рівності, який закріплений як основний правовий принцип конституцій майже усіх демократичних країн. Свобода в реалізації приватних прав та інтересів кожної людини нерозривно пов'язана з високою правовою культурою населення, а також з такими якостями особи, як почуття власної гідності і відповідальності за соціальні і політичні перетворення в державі;

- відсутності майнового інтересу. Недержавний характер здійснення волі громадянського суспільства означає, що реалізація вказаних вище прав та інтересів здійснюється через добровільні об'єднання, а не через державні механізми. Цей принцип забезпечує історичний розподіл так званих важелів у державі – сама влада, громадянський та економічний сектори. Завдяки сильному та неупередженому громадянському сектору держава може вважати себе такою, що на належному рівні забезпечує вільний та рівний доступ громадян до утворення об'єднань, які будуть так чи інакше виражати їхню волю, захищати їхні права та інтереси, задовольняти інші культурні, соціальні, духовні прагнення;

- принцип невтручання. Самоврядування об'єднань громадянського суспільства передбачає невтручання держави ні в те, які конкретно права або інтереси обстоюються їх учасниками, ні в те, які механізми для реалізації своїх прав використовують громадські об'єднання. Завдання держави в цьому разі – дати максимально широкі можливості і обмежити будь-яке насильство, яке може відбуватися в процесі реалізації громадськими об'єднаннями своїх прав та інтересів.

Підсумовуючи, варто зазначити, що *еволюція громадянського суспільства відбувалась з урахуванням наступних факторів*: 1) еволюція пізнання світу та формування нових моделей емоційно-психологічної взаємодії в суспільстві; 2) релігійний аспект; 3) соціально-політичний розвиток держави; 4) поширення філософсько-просвітницьких ідей; 5)

загальна демократизація суспільства, його спрямованість на мирне вирішення спільних соціальних проблем; б) промислові революції, поява корпоративних інтересів.

Система цінностей, яка була сформована історично – від античних часів до сьогодні, та яка включає в себе ідеї гуманізму, визначення людини як вищої цінності, верховенство права – це підґрунтя, на якому зростає освічене громадянське суспільство. Чим швидше ми сформуємо ті необхідні передумови, які є основою для створення ефективного громадського об'єднання, тим скоріше отримаємо масштабний національний ресурс, який є взаємовигідним і для держави, і для громадян, і для економіки країни.

1.2. Вплив громадянського суспільства на формування громадських об'єднань

У контексті розгляду становлення громадянського суспільства в Україні, формування громадських ініціатив, розвитку громадських організацій приходимо до необхідності розкрити питання впливу західної політичної і правової культури на ці процеси. Адже попри самотність інституту громадських об'єднань в Україні, в ході його виникнення і розвитку багато базових позицій було запозичено у Європи. Насамперед це стосується загальної демократизації інституту держави, а також переоцінки цінностей і акцентування уваги на людині і її правах.

Оскільки в попередньому підрозділі нами вже розглянуті історичні передумови виникнення і розвитку громадянського суспільства, то в цьому підрозділі слід зупинитися на кількох основних дискурсах щодо цього питання, а саме:

- 1) роль цінностей і принципів облаштування суспільства, держави і приватного життя у формуванні громадянського суспільства в Європі;
- 2) роль громадських об'єднань в житті держави;

3) моделі функціонування громадських організацій в Європі і Америці: досвід США, Франції, Англії, Скандинавії;

4) форми співпраці громадськості та влади на досвіді зарубіжних країн.

Якщо розглядати громадянське суспільство в контексті історії, то можна простежити формування нових цінностей, гуманістичних ідеалів і загального орієнтування на людину, індивіда, про які писало багато філософів епохи Відродження (XVI-XVII ст.) і які продовжують бути актуальними і донині. Це пов'язано з тим, що держава прагне вийти на «ідеальний» рівень взаємовідносин з людиною і суспільством у форматі «рівний рівному». Успішна практика деяких країн доводить, що саме людина, її права та інтереси повинні залишатися тим ключовим елементом, на якому зосереджується політика держави, її законодавча діяльність. У ході вивчення взаємодії держави та громадянського суспільства науковці дійшли висновку про те, що «громадянське суспільство – це продукт історичного розвитку людства, що з'явився в період розпаду станово-феодального ладу і початку формування правової держави» [25, с. 13].

При цьому, на нашу думку, історичний розвиток людства неможливий без економічного прогресу, адже саме він свого часу вплинув на переорієнтацію держави у відносинах із соціумом. Деякі автори називають цей процес «модернізацією», включаючи в нього не тільки економічну, а й політичну, правову, соціальну складові, та констатують, що в європейських державах процес формування громадянського суспільства невідривно пов'язаний з модернізаціями XVIII-XIX ст., розуміючи під модернізацією процес комплексного оновлення всіх громадських систем, що включає введення ринкової економіки і передових технологій виробництва, демократизацію суспільного життя, підвищення рівня законності та правового статусу громадян, розширення можливостей соціальної мобільності, збільшення ролі освіти і науки, а також закону як регулятора суспільного життя, трансформацію суспільної свідомості, секуляризацію, які ставлять завданням подолання відсталості і підняття суспільства на новий

якісний рівень розвитку [202, с.15].

Філософська енциклопедія також дає визначення модернізації як всеосяжного і масштабного процесу, що охоплює більшість інститутів суспільства і держави: модернізація – процес переходу від традиційного суспільства, яке ототожнюється головним чином з соціальними відносинами патріархально-феодального типу, до сучасного суспільства індустріального капіталістичного типу [101].

У словнику політології ми знаходимо доповнення до розуміння модернізації як цінностей, що сповідуються у суспільстві, зокрема таких як: наявність розвиненої демократії у формі правової держави, високий рівень життя населення, доступність освіти, масової культури, медичної допомоги тощо [115].

Таким чином, ми можемо визначити модернізацію як важливу складову процесу трансформації громадянського суспільства. Завдяки її елементам, а саме – демократизації соціуму, підвищенню рівня державного захисту прав і свобод, соціальній мобільності, поступово в правове поле західних країн і Америки входять громадські організації, які наділяються більшим спектром повноважень і, звичайно ж, зобов'язань. Європейський шлях такого розвитку, щоправда, відрізняється від американського, оскільки США від самого початку були позбавлені всіх недоліків монархічної форми державного правління.

Деякі вчені розглядають модернізацію як процес самоорганізації і розвитку суспільства, і ми також дотримуємось цієї думки, тому що саме кардинальна зміна у світогляді на державу і на людину, зокрема, приводить до ефективних трансформацій, в яких бере участь не тільки суспільство, але і держава [140, с. 4].

Держава в цьому процесі займає позицію розробника стратегії впровадження всіх позитивних змін в життя, у тому числі за допомогою законодавчих механізмів.

Враховуючи, що ми вже згадали США і громадянське суспільство цієї

країни, варто коротко проаналізувати процес розвитку останнього і його становлення всередині держави. На відміну від Європи, молода держава не мала феодального минулого і була готова до активного політичного будівництва, самоорганізації в партії і об'єднання. До цього суспільство змушувала необхідність максимально швидко вирішувати питання, що виникали в новій державі, щоб вона не розпалась на кілька окремих одна від одної країн, які, скоріш за все, досить скоро зазнали б впливу європейських країн. Промислова революція (1830-ті рр.) спонукала країну до нових демократичних перетворень, завдяки яким сьогодні в Америці склалося прогресивне громадянське суспільство, що володіє ефективними правовими механізмами для захисту власних прав та інтересів, впливу на державну політику і економіку країни.

Отже, як було зазначено вище, передумови до формування громадянського суспільства спостерігалися в різних сферах, серед яких науковці виділяють ряд основних:

Громадські правовідносини і організації суспільства. Перехід від феодалізму до капіталізму, розпад станової ієрархії і формування правової держави на умовах рівності і свободи людини. Ця передумова властива більше країнам Західної Європи.

Лібералізація суспільства, яка відбувалася головним чином в епоху Просвітництва. Гуманістичні ідеали, ідеї свободи і демократії як головні цінності соціуму, а також переорієнтація держави з монархічної форми правління на республіканську (в Європі) створюють потужний ефект і сприяють революційним змінам в державах. Під впливом озвучених ідей просвітництва відбуваються Американська революція і Велика французька революція.

Корпоративні інтереси. Підприємства, що займаються виробництвом, починають претендувати на власний прибуток, який не залежав би від привілеїв держави і від її імперативної ініціативи. Здорова конкуренція і приватна власність – ось вимоги нового часу. У цих умовах громадянське

суспільство стає і буфером між економікою та владою, і одночасно сполучною ланкою між інтересами держави та інтересами людини [54].

Відсутність пропозицій у держави і підприємництва. Йдеться про зростаючий попит населення на об'єднання, які задовольнятимуть соціальні, культурні, творчі або інші інтереси суспільства, в той же час держава і комерційний сектор не виступають засновниками таких організацій, а ініціатива переходить в руки окремих груп людей, які продовжують власними силами дбати про своє благополуччя.

Національні традиції. Цей пункт, зокрема, є актуальним для України, оскільки упродовж своєї історії населення етнічних українських земель було схильне до колективного вирішення проблем, про що свідчать і народні збори в Стародавній Русі – віче, і специфічна для України форма організації взаємодопомоги – толока [59, с. 116].

Враховуючи особливості розвитку та формування громадянського суспільства в різних країнах, можна зробити висновок про те, що моделі взаємодії держави з соціумом мають неоднорідний характер і залежать від національного досвіду. Але у будь-якому разі головним елементом ефективної співпраці соціуму і влади залишаються громадські об'єднання, які також мають різний національний досвід становлення і розвитку в різних країнах. Крім інших важливих ознак громадянського суспільства, таких як верховенство права, демократичний курс в політиці, висока правова і громадянська культура, розвинена судова система, однією з ключових засад громадянського суспільства залишаються: соціальний плюралізм, свобода захисту прав та інтересів громадян, доступний законодавчий механізм заснування та функціонування різних асоціацій, об'єднань, організацій, ініціатив, тощо.

Щодо налагодження зв'язку і комунікації між людьми, групами людей, об'єднаних спільними інтересами, саме громадські об'єднання відіграють ключову роль, оскільки безпосередньо виражають цілі та інтереси населення, а також озвучують актуальні вимоги і запити до влади.

Громадянське суспільство неможливе без існування широкої мережі різноманітних об'єднань громадян за різними ознаками, але без мети отримання прибутку: громадських організацій, благодійних фондів, клубів за інтересами, саморегульованих організацій людей вільних професій, громадських рухів тощо [267].

Цілком виправдано, на нашу думку, до об'єднань, які позитивно впливають на ефективну комунікацію між владними структурами та суспільством, віднести незацікавлені в отриманні прибутку некомерційні організації, головною метою яких є лобювання власних інтересів на загальнонаціональному рівні. Тобто, по суті, в діяльності таких організацій ми бачимо «третього кита», на котрому тримається сучасна демократична держава – держава, в якому діє принцип «рівний рівному»; держава, яка прагне почути всіх і надати максимальну кількість механізмів для самореалізації кожного громадянина.

Об'єднання громадян в термінології також позначаються поняттям «третій сектор», який охоплює всі некомерційні організації, в той час як двома першими секторами прийнято вважати владу і бізнес.

Деякі автори зазначають, що третім сектором іноді називають і громадянське суспільство в цілому [267].

І хоча термін «третій сектор» не дуже поширений в Україні, іноді ми будемо до нього повертатися, оскільки це поняття запозичене з категоріального апарату західних країн (Європа, США), про які саме і йдеться в цьому підрозділі. В Америці, у Скандинавії та інших країнах Європи всіх юридичних осіб прийнято поділяти на три сектори:

- перший сектор об'єднує державні і муніципальні організації, тобто організації, майно яких перебуває у державній та муніципальній власності;
- другий сектор – приватні комерційні організації, тобто організації, котрі переслідують одержання прибутку як основну мету своєї діяльності, а їх майно не знаходиться в державній або

муніципальній власності;

- третій сектор – приватні некомерційні організації [35, с. 75].

З огляду на ступінь взаємопов'язаності держави і некомерційних організацій, можна зробити висновок, що громадянське суспільство в цілому і третій сектор у вигляді некомерційних організацій зокрема – це своєрідний індикатор демократії в країні. Саме на державі лежить обов'язок вивести громадські об'єднання у правове поле, створити необхідні умови і законодавчі механізми для того, щоб забезпечити діяльність усіх організацій, які захищають свої права, обстоюють інтереси або ж переслідують певні цілі для окремої групи громадян. Звичайно, що за таких обставин від держави вимагається логічність, послідовність і виваженість. Від того, наскільки ефективно побудований механізм функціонування інституту громадських об'єднань, залежить те, наскільки оперативно будуть вирішуватися проблеми суспільства і чи будуть вони почуті владою або залишаться закріпленими де-юре.

Цікавий дискурс задають деякі вчені в питаннях положення і ролі громадських організацій в громадянському суспільстві. Деякі з них вважають, що одні з головних компонентів громадських організацій – це формування громадської думки за допомогою діяльності некомерційних організацій, зокрема – політичної думки, оцінки управлінських рішень політичних лідерів. Також автори надають громадським організаціям особливої ролі у формуванні громадянської позиції, почуття патріотизму і любові до національних цінностей [255; 13].

Не можемо погодитися з такою позицією, оскільки аналіз історичних передумов виникнення громадських організацій і процесу формування громадянського суспільства в цілому дає можливість зробити висновок, що прагнення і робота об'єднань та ініціатив спрямована на задоволення інтересів окремих груп, які не завжди є більшістю в державі. При цьому завданням держави є забезпечення рівного доступу всіх громадських організацій до правового механізму на рівних умовах, без створення

привілеїв будь-якої з них. Тому в зрілому, демократичному і правовому соціумі громадські організації, скоріше за все, будуть платформою для задоволення різних потреб населення і аж ніяк не платформою для формування громадської думки. Проте ми можемо погодитися з авторами в тому, що громадські організації можуть допомогти сформуванню власної думки за допомогою висвітлення діяльності суб'єктів владних повноважень, шляхом організації антикорупційних ініціатив, а також через висвітлення правдивої інформації у вільних засобах масової інформації.

Знаходимо підтримку нашої думки в роботах сучасних українських науковців, які вважають, що до основних механізмів протидії політичній корупції, які можуть застосовувати у своїй діяльності громадські організації, слід віднести моніторинг діяльності органів влади, захист прав та свобод громадян, забезпечення інформаційної відкритості у суспільстві про стан корупції та результативність антикорупційних заходів, організацію просвітницької роботи з населенням та окремими соціальними групами, сприяння підвищенню рівня життя населення. Також науковці зазначають, що інституційне об'єднання громадських організацій може стати ефективним механізмом протидії політичній корупції. Такі інституціональні об'єднання громадянського суспільства можуть спільно займатися просвітницькою діяльністю як своїх членів, так і в цілому суспільства, формувати громадську думку щодо проблем політичної корупції, а також виступати єдиною силою на підтримку антикорупційних реформ [260, с. 205; 277; 156]. Звертаючись до однієї з передумов формування громадянського суспільства, а саме – відсутності доречних пропозицій для населення з боку держави у відповідь на запит соціуму в задоволенні особистих, професійних або інших інтересів, ми можемо зазначити, що громадські організації продовжують виконувати функцію, колись взятую суспільством на себе. Саме некомерційні організації працюють над вирішенням проблем громадян в непростих соціальних питаннях, а також надають їм необхідну підтримку в тих випадках, якщо державні інститути відсутні або неефективні в цій сфері.

Ще одна важлива функція громадських організацій в житті держави – це стимулююча і моделююча. Після створення необхідного правового поля для громадських організацій, в якому вони можуть функціонувати і доносити до владних органів потреби суспільства, держава має створити ґрунтовну та систематизовану нормативну базу. Таким чином, держава забезпечить громадським об'єднанням не тільки право, а й імовірну можливість в управлінні державними справами. Тому, щоб уникнути такого розвитку подій, держава повинна постійно тримати в полі зору потреби третього сектора, потреб не як окремих ініціатив, а як великого інституту, який необхідно забезпечити дієвою і вивіреною системою (звичайно, в тому числі і нормативною базою) для ефективної реалізації поставлених перед ним завдань. Однією з таких задач є курс на демократизацію і збереження найважливіших елементів правової держави – політичних і громадянських свобод, ліберальної соціальної політики. Тобто, доки законодавча влада зацікавлена в тому, щоб зробити роботу громадських організацій доступною і простою в країні, зокрема шляхом гармонізації законодавства та створення додаткових інститутів для комунікації з громадськими об'єднаннями, до тих пір ми можемо говорити про те, що в країні відбувається прогресивний процес демократичних змін.

Отже, роль громадських об'єднань в державі полягає у виконанні ними ряду функцій та завдань, серед яких:

- Комунікаційне посередництво, за якого громадська організація виступає посередником між вимогами та інтересами суспільства і державою.
- Урівноваження між інтересами держави, корпоративними інтересами і, власне, населенням.
- Завдяки громадським організаціям можна простежити не тільки за рішенням органів влади, а й за реальною мотивацією таких рішень і наслідками їх для населення.
- Соціальна функція громадських об'єднань полягає в тому, що правозахисні, соціально орієнтовані громадські організації забезпечують

потреби населення в тих питаннях, де держава не може допомогти або її допомога неефективна.

- Демократизація національного законодавства. Через призму роботи держави над забезпеченням доступу населення до простого та ефективного механізму управління державними справами, можна спостерігати, наскільки поступально здійснюються демократичні зміни в країні.
- Мобілізує функція. Громадські організації – це, в першу чергу, великий і доступний практично кожному мешканцю країни простір для реалізації власних інтересів і амбіцій, творчого потенціалу тощо. Зі збільшенням кількості об'єднань та успішних прикладів реалізації ними своїх цілей, все більше громадян зможуть переконатися в тому, що соціальна активність – це дієвий механізм управління у сфері соціального і політичного життя держави.

Варто зауважити, що досі йшлося про «ідеальні» громадські організації, які є самою суттю громадянського суспільства: вони демократичні, перебувають в правовому полі, користуються законними методами досягнення власних цілей, мають налагоджену комунікацію з державними структурами і, звичайно ж, їх основна мета – захист прав та інтересів громадян.

Але, залежно від політичного режиму і активності самих громадських об'єднань, останні можуть відігравати різну роль у державі. Саме виконувана громадськими організаціями роль була покладена в систему класифікації таких об'єднань, запропоновану Б. А. Старшун:

1. Громадські об'єднання, які створюють в політичній системі альтернативні структури. Альтернативними структурами пропонується називати громадські організації та рухи, які наповнюють громадянське суспільство новим змістом і забезпечують широкий набір програм своєї діяльності. Це можуть бути проанархічні рухи, об'єднання, які розробляють нові форми самоорганізації населення, засновані на гуманістичних і

екологічних принципах.

2. Громадські об'єднання, які є необхідним елементом для нормального функціонування соціальних інститутів. Йдеться про класичну модель співіснування об'єднань і держави, яка успішно реалізовується у країнах соціально-політичного і економічного плюралізму. У цьому разі державні органи прагнуть до співпраці з громадськими об'єднаннями, часом навіть створюючи відповідні державні структури.

3. Громадські об'єднання, які своєю діяльністю доповнюють державні структури, що не отримали достатнього розвитку. На відміну від попередніх двох способів поділу громадських об'єднань по ролі, яка виконується ними всередині держави, третій варіант вельми специфічний. Науковець пропонує розглядати діяльність таких організацій на прикладі положення тарикатів (мусульманських орденів) в Сенегалі, де вони, крім вирішення своїх внутрішніх питань, підтримують громадський порядок в селах і деяких містах, забезпечують збір та сплату селянами державних податків, мобілізують (в своїх інтересах) селянські маси в період виборчих кампаній.

4. Громадські об'єднання, що є знаряддям в руках держави. Тут розглядаються тоталітарні політичні режими, за яких громадські об'єднання можуть бути:

а) ширмою для світової спільноти, як, наприклад, в Румунії до 1989 року, коли клан диктатора Ніколае Чаушеску очолював майже всі громадські організації, причому його члени одночасно займали вищі державні посади. Такий підхід виявився дійсно інтернаціональним і припав до смаку також лідерам авторитарних режимів Азії та Африки;

б) пропагандистським рупором правлячого режиму, як це було, наприклад, за часів Комуністичної партії СРСР. Громадські організації в них зберігалися, а нерідко і створювалися нові, але вони не мали дійсно суспільного характеру, оскільки вступ в них далеко не завжди був добровільним, широко практикувалися збори внесків в них через домоуправління, масові обов'язкові збори членських внесків у школах,

доведення планів зі збору членських внесків [116, с. 173-174].

Такий поділ громадських організацій видається нам дуже чітким і структурним в контексті світового досвіду функціонування інституту громадських організацій. Також хотілося б доповнити цю класифікацію такими варіантами громадських об'єднань, на основі критерія ступеня їх участі у процесі взаємодії з органами державної влади та місцевого самоврядування:

- 1) громадський (соціальний) рух;
- 2) громадські організації як групи тиску;
- 3) міжнародні організації як спосіб досягнення цілей (загальних і приватних) у цивільних, культурних, політичних, економічних і соціальних сферах;
- 4) суспільно корисні організації, які отримують привілеї від держави у зв'язку з обраною сферою їх діяльності;
- 5) громадські організації, які своєю діяльністю впливають на формування суспільної думки.

Отже, розглянемо кожний із вказаних варіантів і почнемо з громадського (соціального) руху.

Межа між громадським об'єднанням і громадським (соціальним) рухом досить умовна. Зазвичай в науковій літературі використовується термін «громадський рух» для позначення широкого кола різнорідних форм об'єднання людей за інтересами, для прикладу – це можуть бути релігійні рухи, революційні, феміністичні, рух на захист миру тощо. Головна їхня відмінність від організацій в тому, що вони мають різну ступінь організованості, в той час як громадські організації зазвичай мають власний статут з проголошеними цілями і завданнями, керівний апарат тощо. Ще одна відмінність – форма впливу на політичне і соціальне життя. Організації обирають форми впливу, які перебувають у правовому полі, а громадські рухи – не завжди. По суті, громадський рух – це спільна діяльність зацікавлених громадян, які переслідують спільні цілі, але не мають основних

ознак громадських організацій, наприклад – фіксованого членства або чіткої структури.

Якщо мета громадського руху – прямий і безпосередній вплив на політичні рішення через налагодження контактів з політичною елітою, лобіювання та інші способи впливу, то такі рухи можна назвати групами тиску, і про них йтиметься далі. Але у цьому разі ми говоримо про масові громадські рухи демократичного характеру, які переслідують соціальні зміни в суспільстві і, зокрема, в країні руху – наприклад, рух за права жінок, рух за права ЛГБТ, антивоєнні, рухи антиглобалістів, рух за охорону довкілля тощо. Нас цікавлять масові інтернаціональні рухи, оскільки на їх прикладі можна найяскравіше проілюструвати їх роль в державі. Інтернаціональний характер у вказаному контексті означає, що в різних країнах по цілому світу люди стикаються з одними і тими ж проблемами і мають схожі інтереси, наприклад – фемінізм як соціальний рух, спрямований на досягнення рівності політичних, економічних, особистих і соціальних прав для жінок і/або подолання сексизму.

Роль соціального руху в державі можна визначити таким чином:

- Демократизація національного законодавства з урахуванням індивідуальних потреб групи населення, що представляє громадський рух у окремо взятій країні. Мається на увазі зняття законодавчих обмежень у національному законодавстві для досягнення рівноправного положення в суспільстві всіх громадян, позбавлення нормативно-правової бази від дискримінуючих норм і положень, а також забезпечення рівних прав і свобод.

- Завдяки глобальним суспільним рухам в державі виникають більш стійкі структури – громадські організації, які хоч і переслідують спільні з рухом цілі, мають більш чіткі механізми впливу на політичні рішення, функціонують в законодавчому полі окремо взятої країни. Окрім цього, їх цілі та завдання пристосовуються до нагальних потреб обраної категорії населення країни.

- Зближення національного законодавства з правовими нормами країн з більш високим індексом демократії [299; 24].

Громадські організації як групи тиску. Громадські організації, які досягають своїх цілей завдяки регулярному, структурованому і цілеспрямованому тиску на інститути влади, характеризуються в науковій літературі як групи тиску. Деякі автори відносять до груп тиску напівкримінальні угруповання і промислово-фінансові групи, які діють поза правовим полем держави або використовують напівлегальні схеми для організації своєї діяльності [107, с. 404].

Інші автори справедливо відносять групи тиску, так само, як і пов'язані з ними громадські організації та ініціативи, до структури громадянського суспільства. Саме групи тиску найактивніше систематично впливають на державні інститути задля вирішення поставлених питань, завдань, суспільно значущих проблем.

Діючи як формальні та неформальні групи тиску, структури громадянського суспільства так чи інакше «включаються» в політику, висуваючи до органів влади та суспільства певні вимоги, та в цьому аспекті певною мірою конкурують з політичними партіями [70, с. 131].

Вивченням теорії впливових груп (груп тиску) займалися такі вчені як Артур Ф. Бентлі, Г. Алмонд і Д. Пауелл.

Артур Ф. Бентлі приділяв велику увагу категоріальному апарату, зокрема визначенню того, що група тиску – це, насамперед, переслідування групових інтересів, а не інтересів окремих індивідуумів [294]. На думку Бентлі, тиск груп не тільки визначає соціальну політику, а й є єдиною її детермінантою. Групи наділені певним ступенем влади або ступенем впливу, відносно пропорційними кількості їх членів. Більш широкий, більш загальний інтерес зазвичай прагне придушити більш вузький і спеціальний інтерес [200, с. 339].

Г. Алмонд і Д. Пауелл також вказують, що різні групи використовують різні способи тиску залежно від характеру конкретної організації. Домогтися

від політичної влади рішень, які відповідають інтересам груп тиску, можна, наприклад, використовуючи насильницькі методи. Зазвичай подібні засоби застосовують спонтанно (наприклад, стихійні маніфестації). Неформальні і непостійні угруповання здійснюють тиск, використовуючи особисті зв'язки (сімейні, громадські, місцеві). Нарешті, асоціативні та інституціональні групи надають пріоритет використанню представницьких процедур (наприклад, домагатися обрання їхніх представників до парламенту) [168; 271].

Втім, дуже рідко громадські організації використовують тільки групи тиску для досягнення своїх цілей. Зазвичай вони використовують різні варіанти комунікації і налагодження діалогу з владою, у тому числі, наприклад, лобіювання.

Лобіювання інтересів соціальних груп як один з механізмів груп тиску обстоювати інтереси громадських організацій неоднаково сприймається в різних країнах. Якщо в деяких країнах Європи і у США це розповсюджена практика, то в пострадянських країнах лобізм сприймається як щось негативне, засноване на хабарах і цинізмі лобістів і державного апарату. Втім, за часів СРСР це була звичайна пропагандистська практика знецінення досягнень західної культури і, звичайно ж, капіталістичних ринкових відносин і демократії.

На відміну від американської чи західноєвропейської практики, в Україні немає інфраструктури лобізму – широкої мережі лобістських контор та груп, що сприяли б просуванню інтересів груп до механізмів здійснення державної влади. [70, с. 133].

На відміну від політичних партій групи тиску ставлять собі за мету не завоювання політичної влади, а тільки вплив на неї в рамках реалізації поставлених цілей. Групи тиску виникають як форма діяльності груп інтересів і використовують для здійснення впливу на прийняття політичних рішень на рівні держави такі методи: мітинги, страйки, збір підписів, пропагандистські кампанії, подання проектів законів та інших нормативних актів, результатів наукових досліджень і експертиз тощо. Лобіювання також

належить до механізму впливу на політичну владу. У деяких країнах лобіювання є незаконним і прирівнюється до корупційної діяльності (Франція, Індія), а в інших – регулюється відповідними законодавчими актами (США, Німеччина, Канада).

Роль груп тиску в державі така:

- Можливість держави оперативно отримати експертну думку щодо законопроекту або тлумачення правової норми. Це властиво урядовому лобізму, який існує в США, коли члени парламенту є експертами–лобістами. Водночас у США, де лобістська діяльність врегульована на законодавчому рівні, член парламенту може бути об'єктом тиску з боку зацікавлених носіїв інтересу, коли за допомогою такого тиску формується його уявлення про предмет інтересу і тактику поведінки в парламенті [45, с. 52; 199, с. 113].

- Виникнення груп тиску в нових галузях може сприяти просуванню суспільства вперед, а діяльність «традиційних» груп може консервувати реформи. Ефективність діяльності таких груп буде залежати від того, наскільки добре налагоджені зв'язки між законодавчою і виконавчою владою, наскільки ці зв'язки відповідають загальним уявленням про демократію, а також від підтримки підприємницького сектора і засобів масової інформації. [100, с. 313-314].

- Групи тиску одночасно захищають як моральні (наприклад, проблеми соціального статусу), так і матеріальні інтереси своїх членів (пенсії, стипендії, рівні умови найму і оплати праці тощо.). Серед тих груп тиску, які обстоюють моральні інтереси, слід назвати молодіжні та жіночі організації, асоціації ветеранів, ЛГБТ-організації.

- Групи тиску можуть відіграти і негативну роль для суспільства і держави, якщо просуватимуть не загальнозначущі і демократичні інтереси, а інтереси бізнес-структур, підконтрольних політичній еліті. Це актуально для країн, де високий рівень бюрократії, нерозвинене громадянське суспільство, відсутній контроль за діяльністю держави, а лобізм ніяк не закріплений у законодавчому полі.

Як зазначають деякі дослідники, лобіювання можна розділити на пряме і непряме.

Пряме лобіювання включає такі форми: організацію каналів зв'язку для спілкування, призначення та проведення зустрічей з законодавцями і представниками адміністрації, персональні листи і телефонне спілкування, налагодження неформальних відносин, встановлення клієнтських і корупційних зв'язків тощо. Непрямий лобізм означає вплив на процес прийняття політичних рішень за допомогою мобілізації громадської думки на користь (або проти) тієї чи іншої позиції. Наприклад, реклама на підтримку своєї позиції, організація кампаній телефонних повідомлень, масова розсилка листів, мобілізація профспілок, релігійних організацій та місцевих асоціацій на підтримку своїх поглядів, організація прес-конференцій, публічних зустрічей, збору підписів, демонстрацій, пікетів тощо [189, с. 102-103].

У країнах з високим рівнем політичної культури і досконалим законодавчим механізмом групи тиску та інститут лобіювання роблять сферу державного управління більш відкритою для громадськості, зміцнюють свої зв'язки з іншими посередниками між населенням і владою (наприклад, у США загальнонаціональні партії являють собою сукупність гнучких асоціацій, груп інтересів громадян, які співпрацюють в процесі виборів у федеральні органи влади) [243, с. 227].

Міжнародні організації також відіграють серйозну роль в житті держави, оскільки є зв'язуючою ланкою між державою і її управлінськими структурами для співпраці і досягнення цілей в культурній, політичній, економічній чи соціальній сфері. Історичний досвід діяльності міжнародних міжурядових організацій показує, що така співпраця впливає на міжнародні відносини і політику, а також деякою мірою впливає на хід історії.

Але водночас потрібно, як вважають науковці, пам'ятати, що особливість участі міжнародних організацій у національному правотворчому процесі виражається насамперед у тому, що суверенне право вирішувати питання внутрішньо національного характеру належить виключно державам.

Тому будь-яке втручання у державні справи з боку інших суб'єктів, у тому числі міжнародних організацій та установ, має ґрунтуватися виключно на суверенній волі самої держави та бути спрямованим на захист національних інтересів відповідної держави [11, с. 27].

Під міжнародною організацією ми розуміємо асоціацію держав, засновану на багатосторонніх юридичних договорах, яка має постійний характер функціонування, окреслені цілі, принципи та структуру діяльності, наприклад – Організація Об'єднаних Націй, Всесвітня організація охорони здоров'я, Організація Північноатлантичного договору – НАТО, Рада Європи.

Місце таких організації в житті держав-членів полягають в наступному в тому, що вони, по суті, впливають на такі моменти:

- Правотворчий процес. Шляхом укладення договорів між країнами-учасницями міжнародних організацій, угод з іншими країнами, а також шляхом ухвалення нормативно-правових актів, які мають обов'язковий характер, міжнародні організації впливають на національний процес правотворення. Такі договори мають статус джерела міжнародного права і є засобом зміцнення правової основи міжнародних відносин. Вони дозволяють вирішувати питання про відносини між державами і міжнародними організаціями, привілеї та імунітети міжнародних організацій, їх положення і функції, про посадових осіб організацій, про зобов'язання, відповідальність, правоздатність, функції організацій тощо. Укладення таких договорів сприяє розвитку і кодифікації міжнародного права, забезпечуючи верховенство права. Як зазначають науковці, участь у роботі міжнародних міждержавних організацій удосконалює пошук і досягнення результатів шляхом прийняття консенсусних рішень зі складних питань світової політики. Крім того, у роботі міжнародних міждержавних організацій на рівних умовах беруть участь всі члени структури без винятку [111, с. 152; 144; 289; 288, с. 184-185].

- Вирішення глобальних проблем об'єднаними зусиллями світової спільноти. Це стосується таких питань як загроза тероризму, вичерпання світових ресурсів, загроза війни і забезпечення миру для всіх народів,

проблеми, пов'язані зі здоров'ям населення, розробкою вакцин і сучасних препаратів для боротьби з хворобами, боротьба з екологічними проблемами (глобальне потепління, озонові діри). У цьому аспекті важливо відзначити і роль неурядових міжнародних організацій, які також виходять на міжнародну арену в питаннях вирішення проблем глобального характеру.

Роль міжнародних неурядових організацій у вирішенні глобальних проблем проявляється у різних формах. Ці структури активно займаються питаннями гуманітарної допомоги, захистом прав людини і охорони довкілля, забезпеченням миру і безпеки, беруть участь в освітніх програмах, спортивних проектах тощо. Неурядові організації доводять до відома уряду і світової громадськості потреби і відчай людей, здійснюють громадський контроль за діяльністю державних органів і сприяють активній участі в суспільно-політичному житті на місцевому та міжнародному рівнях. Вони забезпечують аналіз і експертну оцінку різноманітних проблем, діють як механізм «раннього попередження» і допомагають здійснювати контроль за виконанням міжнародних угод. Науковці юристи зазначають, що рушійною силою є кооперація як неурядових так і урядових міжнародних організацій з метою підвищення спроможності комплексного впливу на ситуації [230, с. 302; 147].

Суспільно корисні організації, які отримують привілеї від держави у зв'язку з обраною сферою їх діяльності. Статус організацій, які приносять користь неоднаковий у правовій практиці різних країн. Регулювання діяльності таких організацій відбувається по-різному, але існують певні тенденції, які ми можемо узагальнити. Правова основа такого статусу також варіюється: таким чином статус може бути визначений у загальному законодавстві або ж винесений в окремий закон про організації, які приносять суспільну користь. У деяких країнах окремі положення, що визначають суспільно корисний статус, містяться в рамковому законодавстві про некомерційні організації; це спостерігається в таких країнах, як наприклад, Боснія, Болгарія і Румунія. Інші країни прийняли окремі закони

про суспільно корисні організації. Угорщина прийняла закон про суспільно корисні організації в 1997 році, Литва прийняла Закон про благодійництво та спонсорство в 2002 році, а Польща ввела в дію Закон «Про діяльність суспільної користі і волонтерів» у 2003 році. І, звичайно, в деяких країнах організації з певною організаційною формою (до прикладу – фонди у Чеській Республіці) за визначенням повинні служити суспільному благу і мають право на отримання податкових/фіскальних пільг в повному обсязі [181].

Статус організації суспільної користі надає змогу отримувати від держави певні пільги, які найчастіше стосуються оподаткування, але можуть мати й інші форми підтримки. Позначаючи статус організації як суспільно корисної держава встановлює і більш суворий контроль за діяльністю таких організацій задля недопущення використання пільг (грошей, майна) інакше, ніж на суспільно корисну діяльність.

У цьому разі організації зі статусом суспільно корисних відіграють роль допоміжного механізму держави для виконання зобов'язань держави, а також для сприяння в задоволенні потреб населення.

Види діяльності, які визнаються суспільно корисними, також різні в кожній країні і їх вибір відображає цінності і традиції конкретної держави. Наприклад, у Нідерландах до суспільно корисної діяльності належать такі: духовна, заснована на філософії життя, благодійна, культурна, наукова, а також така, що приносить практичну користь суспільству. Податкове законодавство Німеччини відносить сюди діяльність в галузі охорони здоров'я, загального добробуту, захисту довкілля, освіти, культури, аматорського спорту, науки, підтримки осіб, нездатних самостійно доглядати за собою, а також діяльність, спрямовану на церковні і релігійні цілі. У Франції за урахуванням норм податкового законодавства до суспільно корисної діяльності належать, крім іншого, допомога нужденним, наукові чи медичні дослідження, а також сприяння аматорському спорту, мистецтву та охороні мистецької спадщини, захисту навколишнього середовища і культури Франції. В Угорщині в законі про суспільно корисну діяльність

наводиться 22 різні мети, включаючи охорону здоров'я, наукові дослідження, освіти і культуру. Аналогічно, законодавство Польщі містить перелік з 24 видів суспільно корисної діяльності [181].

Усвідомлення державою того вкладу, який роблять громадські організації в суспільстві, спонукає до того, щоб забезпечити останнім комфортні і сприятливі умови діяльності, тим самим підвищивши інтенсивність та ефективність вирішуваних завдань і проблем. Варто зауважити також, що багато країн виключають ті чи інші види і цілі діяльності з числа таких, що дають право на отримання статусу організацій суспільної користі. Насамперед це стосується політичної та законодавчої сфери – наприклад, прямого лобювання та агітації на користь політичних партій [159, с. 35].

Таким чином, суспільно корисні організації виконують і соціальну роль в суспільстві і також є логічним продовженням політики держави [259; 174].

Визначення поняття суспільно корисних організацій та їх ролі в механізмі захисту прав людини, а також міжнародні стандарти участі таких організацій у соціальному житті країни розглядатиметься у наступних розділах.

Громадські організації так чи інакше впливають на формування громадської думки. Це працює з обох напрямів: з одного боку – громадська думка стає дзеркалом ефективності роботи організацій, а з іншого – соціальні ініціативи виникають тоді, коли у населення з'являється запит і необхідність в такому об'єднанні. При цьому не слід забувати, що громадські організації – це лише один із факторів впливу на громадську думку. Як зазначають науковці, загальні політичні умови формування громадської думки визначаються поняттями: «цивілізація», «демократія», «громадянське суспільство». Конкретніше – це свобода слова, друку, право на створення громадських об'єднань, партій і рухів, право на інформацію [27].

Таким чином, через громадські організації держава може спостерігати за актуальними потребами і, виходячи з цього, змінювати курс в політиці

залежно від потреб громадян. Крім того, громадські організації не формують громадську думку в прямому сенсі, а надають змогу особі зробити власні висновки, розширюючи її обізнаність в тій чи іншій сфері. Головне в цьому процесі – уникнути маніпуляції громадською думкою.

Наприклад, досить розповсюдженою є практика, коли у передвиборчий період недержавні об'єднання проводять ряд різноманітних соціологічних досліджень електоральних настроїв та очікувань; проведення екзит-полів безпосередньо під час виборів. Однак часто напередодні виборів виникають сумнівні фірми з небездоганною репутацією, «дослідження» яких мають явно замовний характер та є свідченням застосування певними політичними силами маніпулятивних технологій для впливу на виборців. Небезпека таких дій полягає не тільки у викривленні громадської думки, але і в підриві престижу соціологічної науки загалом (у тому числі й науковців), ставиться під сумнів легітимність проведених виборів, нівелюється довіра громадян взагалі до інститутів демократії. Така ситуація викликає серйозну стурбованість серед фахових представників соціологічної спільноти, представників ЗМІ та широких кіл виборців і вимагає відповідного реагування з боку органів державної влади [183, с. 229].

Сьогодні роль громадських організацій, зокрема, як частини громадянського суспільства, почала набувати все більшого значення. По праву, діяльність громадських організацій в суспільному житті країни вважається невід'ємним елементом стійкої демократії. Розвиток громадянського суспільства перебуває в центрі уваги міжнародних організацій та об'єднань. Так, Рада Європи постійно наголошує на необхідності посилення ролі громадянського суспільства у становленні ефективної плюралістичної демократії і розвиває необхідні для цього інструменти. До таких інструментів можна віднести: програму Європейської комісії Progress (2007-2013), яка була спрямована на взаємодію ЄС з багатьма мережами організацій громадянського суспільства в галузях зайнятості, соціального партнерства та соціального захисту, умов праці, протидії

дискримінації та гендерної рівності; проведення на регулярній основі консультацій з такими структурами громадянського суспільства, як CONCORD (Європейською конфедерацією допомоги та розвитку щодо неурядових організацій) тощо [261].

Громадські об'єднання у цьому разі – перевірений і надійний спосіб виявлення потреб і пріоритетів соціуму. Для цілісного розуміння взаємодії громадських організацій і органів державної влади в Європі необхідно розглянути основні моделі функціонування громадських організацій та законодавчий механізм їх співпраці з державою.

Відносини держави і громадських об'єднань мають двосторонній характер. Тобто держава визначає правове становище громадських об'єднань, межі їх діяльності, обсяг повноважень тощо, а громадські об'єднання беруть участь у визначенні політики держави, у різних політичних кампаніях, контролі за діяльністю державних органів [22, с. 74.].

Сьогодні можна виділити кілька моделей функціонування громадських організацій в Європі. Наприклад, А. Матвійчук [149, с. 35] виділяє 3 типи громадських організацій:

1. Ліберальна, або англосаксонська (Великобританія, Швейцарія). Сюди дослідник відносить громадські організації, які виконують більшу частину соціальної роботи та при цьому незалежні від державних і комерційних структур. Така модель зумовлена переважаючою ідеологією індивідуалізму.

Якщо ми торкаємося питання взаємодії держави з громадськими організаціями, то, наприклад, У Великобританії, цей механізм закріплений на законодавчому рівні і ефективно функціонує, надаючи змогу вчасно виявляти потреби громадськості та реалізовувати їх на загальнонаціональному рівні. Одним із знакових документів, який закріпив механізм взаємодії громадських організацій і уряду, став «Суспільний договір» про взаємодію між Урядом і суспільно-добровільним сектором, прийнятий у 1998 році [53, с. 91].

В основі Договору лежить принцип, згідно з яким громадська

діяльність служить фундаментом для розвитку демократичного суспільства для всіх і подолання соціального відторгнення. Також цей документ закріплює такі аспекти:

- добровольча діяльність є одним з головних елементів побудови демократичного суспільства;
- вимоги сумлінності, об'єктивності, підзвітності, відкритості, чесності та лідерства є принципово важливими і для уряду, і для громадськості;
- зобов'язання уряду спільно з громадським сектором розробити кодекс оптимальної практики проведення консультацій, оцінки та реалізації політики;
- сприяння ефективним робочим взаємовідносинам, послідовності підходів, а також оптимальній практиці взаємодії між урядом та громадським сектором.

Крім цього, в договорі обумовлені механізми вирішення питань фінансування, розробки політики та проведення консультацій, удосконалення державного управління тощо.

2. Континентально-європейська модель (Австрія, Бельгія, Італія, Німеччина, Франція). До специфіки цієї моделі громадських організацій відносять розширення ролі держави, яке стимулює економічне зростання, забезпечує соціальні інвестиції та програми соціального захисту.

Розглянемо цю модель на прикладі Франції. Французька держава історично базувалася на жорсткій вертикальній системі управління, маючи при цьому розгалужений адміністративний апарат. Неполітичні організації в подібну модель управління не вписувалися, і в 1791 році, під час Великої французької революції, навіть було прийнято закон Ле Шапель, що обмежував створення об'єднань громадян за професійною ознакою [9].

І коли в XIX столітті починає складатися ситуація, в якій існуюче французьке законодавство входить в серйозне протиріччя з реальним станом справ, міністр внутрішніх справ П'єр Вальдек-Руссо розробляє закон, який по суті стає основою діяльності будь-яких некомерційних організацій і діє до

цього дня – Закон про асоціативний контракт 1901 р. (Loi relative au contrat d'association) являє собою лаконічний документ, заснований на ліберальних цінностях [297].

У філософському відношенні найбільш значущий аспект, що проявляє «лібералізм закону», – асоціація визначається як «договір» між окремими фізичними особами: асоціація – це договір, згідно з яким дві особи або кілька осіб на постійній основі об'єднують свої знання або свою діяльність задля досягнення мети, відмінною від розподілу прибутків [130, с. 4].

За аналогією із «Суспільним договором» Великобританії, французький Закон про асоціативний контракт, який ми згадували вище, також має ряд базових принципів, основними серед яких є:

- свобода об'єднань. Усі організації можуть утворюватися без обов'язкової реєстрації. Юридичний статус отримують тільки зареєстровані асоціації. Від незареєстрованих вони відрізняються розширеними правами, наприклад – зареєстровані асоціації можуть починати судові спори, отримувати спадщину;

- вільний вибір цілей діяльності асоціацій. Тут вибір обмежується всього лише стандартними правилами – обмеження вибору цілей, спрямованих на порушення територіальної цілісності держави або республіканської форми правління, а також тих, які суперечать чинним законам Франції;

- обмеження на володіння майном для асоціацій та об'єднань. Практично за всіма коштами, якими володіють об'єднання, з боку держави здійснюється пильний контроль. Трохи більше прав у сфері володіння майном мають зареєстровані об'єднання [72, с. 50].

На сьогодні найбільш привілейованими об'єднаннями у Франції є ті, які визнані суспільно корисними.

І хоча згаданий закон 1901 року не містить необхідних умов для визнання організацій корисними, вже сьогодні Державна Рада Франції використовує деякі типові статuti як рекомендовані норми. Подібна форма

контролю, в першу чергу, необхідна для узгодження вибору цілей організації, які повинні мати суспільний інтерес, тобто не бути пов'язаними з секторальними або професійними сферами.

Окремо варто розглянути питання діяльності неурядових організацій у Франції. Неурядові організації (NGO – non governmental organizations) – це об'єднання, обов'язково некомерційного характеру, які працюють в декількох країнах і мають міжнародний (міжнаціональний) статус. У 1986 році такі організації були визнані юридичними особами і нині вони відіграють роль міжнародної політичної та громадської трибуни, а також важливої передавальної ланки у взаємодіях різних державних і міждержавних інституцій [286, с. 189].

Головною причиною слабкості французьких неурядових організацій є економічні причини (а саме – брак фінансування), а це, у свою чергу, повертає нас до того, що початково такі організації були прив'язані до законодавства англо-американського типу, яке значно полегшувало їхню економічну і фондову діяльність [130, с. 14].

3. Третя модель громадських організацій найбільш популярна в Скандинавії (Данія, Фінляндія, Нідерланди, Норвегія, Швеція), звідси і її назва – скандинавська. Громадські організації в цих країнах переважно засновані на вираженні інтересів різних соціальних груп.

Розглянемо роль і місце громадських організацій у скандинавській моделі на прикладі Норвегії. У цілому, для Норвегії, як і для інших країн Скандинавії, характерний високий рівень участі громадськості в діяльності різних неурядових організацій. Значну частину таких організацій становлять ті, діяльність яких спрямована на захист довкілля, а також на надання допомоги країнам, які стали на шлях розвитку.

Міжнародна діяльність є однією із пріоритетних в роботі громадських організацій Норвегії та багато з них співпрацюють з іноземними неурядовими організаціями, в тому числі з українськими.

Серйозна правозахисна діяльність представлена організацією

«Норвезький гельсінський комітет» [231].

Механізм взаємодії громадських організацій з державою має гарну правову базу і відображається у форматі доповідей і звітів, які беруться до уваги під час розробки законопроектів і державної політики. Все це стало можливо, в першу чергу, завдяки високій правовій культурі, коли і держава, і громадські організації беруть на себе зобов'язання відповідальності перед суспільством, а також завдяки високій зацікавленості суспільства в політиці і громадському контролю за діяльністю влади на всіх рівнях.

А ось, наприклад, Конституція Данії (статті 78 і 79) встановлює, що громадяни мають право створювати громадські об'єднання в будь-яких законних цілях без попереднього повідомлення. Громадські об'єднання, які вдаються до насильства або прагнуть досягти своїх цілей шляхом насильства, закликаючи до насильства, чи нав'язують свої погляди іншим способом за допомогою погроз, розпускаються за рішенням суду. При цьому жодне громадське об'єднання не може бути розпущено за рішенням уряду [88, с. 214].

Деякі дослідники до розглянутих вище моделей громадських організацій додають ще одну – корпоративну. Базою для формування цієї моделі є корпоративний принцип, що передбачає максимум відповідальності корпорації за матеріальне благополуччя своїх працівників. Створюючи систему довічного найму, підприємство стимулює співробітників до внесення максимального трудового вкладу, за що пропонує йому різні види соціальних гарантій у вигляді пенсійного забезпечення, часткової оплати медичних та освітніх послуг. При корпоративній моделі соціальної держави частину відповідальності за соціальний добробут у суспільстві несуть і держава, і недержавні організації, і людина, але все ж визначальну роль тут відіграють юридичні особи підприємства, що мають власну соціальну інфраструктуру, власні соціально-страхові фонди. Класичним представником корпоративної моделі соціальної держави є Японія, також сюди можна частково віднести Німеччину, Австрію, Бельгію, Швецію та інші країни [26,

с. 53-54].

Громадські організації в окресленій моделі відрізняються тривалою історією розвитку, налагодженою організаційною структурою і згуртованістю пріоритетів [296, с. 19].

У цілому, до якої б моделі не належали громадські організації тієї чи іншої держави, ми завжди можемо спостерігати тенденцію «громадської участі», яка випливає з правової культури громадян і є одним з основних принципів ефективного функціонування демократичного та конституційного суспільства.

У цьому разі ключовим моментом є можливість громадян публічно висловлювати свою позицію, обстоювати її і мати доступ до органів державної влади та ефективно впливати на них.

Тут варто звернути увагу на те, що жодній країні не відбувається стовідсоткової громадської участі всіх громадян в реалізації державної політики. А. С. Карпов правильно зазначає у своїй роботі «Форми участі громадськості в прийнятті рішень», що громадська участь – це право, а не обов'язок. З цього випливає, що різні люди готові витратити різну кількість зусиль для участі в обговоренні питань, які прямо зачіпають їх добробут або не зачіпають зовсім. З іншого боку, можливості, надані законодавством, ситуацією і організаторами процесу, також різняться [106].

Також, досліджуючи досвід зарубіжних країн. Можна виокремити форми участі громадських об'єднань в захисті прав людини, які притаманні більшості європейських країн, незалежно від моделі діяльності громадських об'єднань. Зокрема, більшості зарубіжних країн притаманно: 1) виокремлювати некомерційні організації в «третій сектор», який уособлює сферу соціально-політичних інтересів громадян; 2) відносити громадські організації до невід'ємної частини громадянського суспільства, приділяючи увагу програмам посилення ролі громадянського суспільства у становленні демократії; 3) впроваджувати конституційно-правові механізми взаємодії з громадськими об'єднаннями та виявляти їх реальну результативність для

розуміння потреб та інтересів соціуму; 4) підтримувати так звані «соціальні організації», які мають різний статус та інституційну підтримку у різних країнах, але об'єднуються за принципом надання суспільно-корисних послуг населенню.

Продовжуючи тему, акцентуємо увагу на тому, що демократичних західноєвропейських державах найбільш поширеними є такі форми співпраці громадськості і влади як інформування соціуму, консультації з громадськістю, громадські круглі столи, опитування громадської думки, соціальний моніторинг, громадські слухання, створення громадських коаліцій тощо.

Саме тому так важливо звернути увагу на три стовпи, на яких тримається механізм взаємодії європейського суспільства з державою, а саме:

1. Участь окремих цивільних структур (громадських організацій, асоціацій, коаліцій, ініціатив тощо) у підготовці рекомендацій, які повинні слугувати основою для подальших державних рішень. На цьому етапі важлива не тільки воля громадських організацій до участі в політичному житті країни, а й наявність адекватного механізму, збір думок зацікавлених громадян з боку держави.

У 1998 році Європейська Економічна Комісія ООН прийняла Конвенцію «Про доступ до інформації, участі громадськості в прийнятті рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища» (Орхуська конвенція) [184].

Згідно з нею виділяються три аспекти громадської участі: право на доступ до інформації; право брати участь в ухваленні рішень; право на доступ до правосуддя (в тому числі і через позасудові механізми).

2. Прийняття рішень громадськими організаціями. Організації можуть виступати як активний суб'єкт соціально-економічної і політичної дії (добровільне прийняття відповідальності за надання послуги або надання «суспільного блага» і його ефективність).

А.П. Шадрікова у своїй роботі «Некомерційні організації: роль і вплив

у процесі прийняття політичних рішень» виділяє кілька форм прийняття рішень, а відповідно, і можливостей впливу сучасних суспільних організацій: письмові звернення до органів влади, залучення засобів масової інформації, участь в законодавчих ініціативах, спроби або домовленості щодо проведення громадської експертизи, ініціатива організацій маршів протесту і демонстрацій, лобіювання через апарат органів влади, особисті зв'язки з особами, які відповідають за прийняття рішення [285, с. 527–534.].

3. Контроль громадських організацій за виконанням владних рішень.

Форми прийняття політичних рішень відрізняються, залежно від національних умов і законодавства. Спільними характеристиками є прийняття вказівок про політику державних органів з боку міністерства; або прийняття законодавства, наприклад прийняття закону при голосуванні в парламенті; або ж народний референдум, який в свою чергу вимагає відповідного законодавства. Проекти законів і резолюції повинні бути відкриті для вкладу та участі неурядових організацій. Органи державного управління повинні оцінювати різні погляди і думки до прийняття рішень. Саме на цьому етапі для прийняття поінформованого рішення найголовнішу роль відіграють консультації, хоча остаточний вибір покладається на органи державного управління, якщо тільки рішення не приймається народним голосуванням, референдумом або в рамках механізму спільних рішень, в який входить також контрольна функція. Контрольна функція громадських організацій полягає у відстеженні процесу прийняття рішень, забезпеченні того, щоб він був демократичним і оптимально ефективним.

Слід зазначити, що в громадській участі закономірно розуміються менш політизовані форми, що, зокрема, вказує на участь у створенні державної політики не просто жителів країни в цілому, а частини населення з активно вираженою формою політичної культури, або культурою участі [57, с. 16].

Отже, питання правовідносин суспільства і держави базується на принципах взаємних прав і обов'язків між державою і приватними особами

та/або громадськими організаціями, асоціаціями, ініціативами, які представляють їхні інтереси. Громадянське суспільство тут виступає індикатором соціальної відповідальності і розвиненості правової культури в державі. Зарубіжний і вітчизняний досвід взаємодії суспільства і держави показує, що, як правило, обидва ці інститути розвиваються практично нога в ногу, оскільки вони не тільки взаємозалежні, але й доповнюють один одного.

1.3. Еволюція розвитку громадських об'єднань як фактор становлення громадянського суспільства

Питання взаємовідносин держави і суспільства обговорюється у вітчизняній юридичній та політичній теорії вже протягом десятків років. Вважаємо, що одну з головних ролей у формуванні сучасного розуміння інституту громадських об'єднань відіграють історичні передумови виникнення громадянського суспільства, його втілення в громадські об'єднання та налагодження діалогу з владою.

Діяльність громадських організацій є одним з чинників становлення громадянського суспільства в Україні і водночас громадянське суспільство втілюється в різні громадські об'єднання, проходячи шлях від ідеї, взаємодії політичної культури та громадської волі до реально функціонуючого об'єднання. І хоча у науковій літературі виділяють різні періоди розвитку об'єднань як соціального інституту, ми пропонуємо вести відлік від часу, коли українському суспільству в принципі стали притаманні деякі риси громадських організацій.

Так, деякі автори поділяють шлях виникнення та розвитку громадських об'єднань на чотири періоди:

- Період зародження (XVI-XVIII ст.) – започаткувався в процесі формування громадських об'єднань, насамперед так званих церковних братств (Кирило-Мефодіївське братство, Харківсько-Київське товариство);
- Другий період розвитку громадських організацій – з кінця XIX

століття. Для цього періоду характерно те, що найбільш розвинутою в громадських організаціях була організаційно-інституційна підсистема. В останній чверті XIX – на початку XX ст. формування недержавних структур стає масовим явищем, з'являються робітничі спілки, партії.

- Третій період розвитку громадських організацій позначився певною консервацією громадянської активності – вони втрачають самостійність, перейшовши під ручне керівництво держави, яка намагається повністю підпорядкувати собі всі громадські організації. ЦИТАТА

- Четвертий період розвитку громадських організацій пов'язаний з процесами розпаду СРСР, здобуттям та утворенням української державності. З середини 80-х рр. XX ст. громадський рух в Україні характеризувався появою багатьох нових різноманітних громадських структур, що називалися тоді «неформальними об'єднаннями» [150, с. 10-12].

І дійсно, передумови до появи повноцінних громадських об'єднань, якими ми звикли їх бачити сьогодні, почали виникати не так давно, всього в XIX столітті, із заснуванням партій і профспілок. Але до цього на етнічній території України також відбувалися важливі події, які згодом привели до виникнення свідомого громадянського суспільства, появи громадських ініціатив і, як результат – громадських об'єднань. Тому ми вважаємо за доцільне розпочати з часів Київської Русі і простежити тенденції розвитку громадянського суспільства та громадських об'єднань. Проте ми торкнемося в цьому розділі і неформальних об'єднань, і розглянемо законодавчий механізм регулювання діяльності громадських об'єднань в період СРСР.

Варто також зазначити, що деякі теоретики вважають, що зародження громадянського суспільства в Україні припадає на Козацьку добу – період після розпаду Київської Русі та посилення національного і соціального пригноблення, але ми розглянемо декілька періодів, які передували утворенню українського козацтва та заснування Запорозької Січі.

Звичайно, громадянське суспільство – це ще не повноцінний соціальний інститут, який існує в правовому полі, але саме приклади

розвитку громадянського суспільства та виникнення всередині нього організаційних структур, які не підкоряються безпосередньо владним структурам – прямі передумови для входження організацій в легальну сферу держави [191, с. 138].

Експерти у своїх наукових працях стосовно виникнення та розвитку громадських організацій в Україні акцентують увагу на певному періоді. Так це робить науковець К. І. Левчук – досліджуючи громадські організації України 1985-1996 років, він обумовлює вибір періоду початком поступової лібералізації радянського режиму та виникненням нових громадських об'єднань, а верхню хронологічну межу – прийняттям у 1996 році Конституції України, яка законодавчо визначила місце громадських організацій у суспільстві.

Можна пов'язати активність виникнення незалежних громадських об'єднань в цей період із відродженням політичного плюралізму наприкінці 1980-х – початку 1990-х рр. [137].

Аналіз наукової літератури та правових актів дає можливість зробити висновок, що спеціальне законодавство, присвячене громадським об'єднанням, які функціонували на території України, виникло лише на початку ХХ ст. [257, с. 12-13].

Але, в нашому дослідженні ми почнемо з більш давніх століть, а саме з часів Київської Русі, щоб сповна простежити перехід від суспільства до громадянського суспільства і далі до громадських об'єднань.

Багато науковців схиляються до патерналістської моделі взаємовідносин суспільства і держави на ранніх стадіях розвитку держави, наприклад, в період Київської Русі [26, с. 30].

Князь як суверен вищої влади забезпечує потреби громадян і, з батьківської позиції турботи, мав право нав'язувати свої цінності та моделі поведінки як в публічному просторі, так і в приватному житті. Деякі спеціалісти вважають, що українцям досі властиво вибудовувати свою суспільну поведінку, виходячи з принципів патерналізму. Український

патерналізм, зазначає В. М. Віліжінський, тримався непорушно до кінця правління Аскольда та Діра і далі частково знаходив своє відображення у каденціях володарів України князівсько-гетьманської доби. Національна традиція врядування вимагала в умовах вічевого обмеження твердої влади першої особи, яка відігравала роль своєрідного регулятора суспільних відносин [28, с. 337-339].

Вічеве обмеження уособлювало часткові зародки демократії, а саме – віче можна вважати тим самим суспільним інститутом, який характеризував державний устрій Київської Русі як народовладдя. Як і в Стародавній Греції та Давньому Римі під час існування там міст-полісів, віче включало в себе всіх повноправних громадян старшого міста-землі. Делегати з інших міст також могли бути присутніми на віче і приймати рішення спільно з будь-якого соціально значущого питання. Також, як і в античних цивілізаціях, збори-віче включало в себе тільки повнолітніх чоловіків.

Втім, не все наукове товариство дотримується думки про те, що віче є поняттям, яке більше наближене до проявів громадянського суспільства, аніж до політичного інституту. Наприклад, науковець А. Павко вважає, що віче, яке посідало чільне місце в політичній системі давньоруського суспільства, загалом було вузькостановим органом державного управління, а не повноцінним інститутом народовладдя чи широкої участі демократичних верств населення у політичному житті. Керівна роль і переважне право представництва у ньому належали феодальним верхам суспільства [186].

Зазнавши багато змін в розумінні самої суті віче, його функцій і принципів взаємодії зі владою, кілька років тому цей термін знову став актуальним для українців.

На хвилі протестних рухів часів Євромайдану, так зване «Народне віче» (загальні збори опозиційних сил і їх прихильників) заявило про себе в рамках Революції Гідності. Насправді, такі «віче» не мають жодної юридичної сили і, на відміну від громадських об'єднань, не можуть реалізовувати свої цілі нарівні з громадськими організаціями відповідно до

українського законодавства, позаяк по суті «народне віче» сьогодні – це синонім слова «мітинг» .

Незважаючи на це, С. М. Третяк в своїй роботі виступає з ідеєю внести зміни в законодавство України з метою встановлення правового статусу «народного віче». [268, с. 57].

Сьогодні віче не має нормативного закріплення. Сучасне українське законодавство не передбачає такого явища державно-правового життя. Саме тому, на думку автора, є необхідність змін у законодавстві стосовно встановлення правового статусу віче як інституту громадянського суспільства України.

Наприклад, автор пропонує доповнити Конституцію такими положеннями: 1) Народне Віче – найвищий орган народовладдя в Україні. Віче має право обирати державну службу в особі Гетьмана, старшин столиці, краю, повіту, міста, району міста тощо, ставити питання перегляду прийнятих рішень, якщо це суперечить інтересам народу, ініціювати й виносити на розгляд свої пропозиції, доповнення, поправки, зауваження, зміни до проектів законів, окрім прийняття законів та ведення окремої політики; 2) Порядок проведення голосування та виборів на Народному Віче [268, с. 57].

І хоча автор пов'язує встановлення правового статусу віче з посиленням громадянського суспільства і із загальною демократизацією країни, науковець не вказує на конкретні способи досягнення вказаних цілей, не пов'язує появу нового громадянського інституту з посиленням вже і так наявних колізій у вітчизняному законодавстві, які стосуються громадських об'єднань і організацій. Тому ми не можемо погодитися з доцільністю введення нового інституту громадського контролю та взаємодії зі владою, а тому вважаємо цю ідею такою, що не має суттєвих підстав для втілення її в життя.

У працях юристів, політологів та соціологів також можна знайти думку про те, що церкву також варто віднести до громадських об'єднань того часу,

адже вона мала серйозний вплив і взаємодіяла з державою у соціальній сфері. Тобто, по суті, ми відносимо до громадського об'єднання як до певного інституту, який виступає посередником між суспільством (і публічним, і особистим) і державою, крім віче ще й церкву. Церква в Київській Русі виступає учасником громадянського суспільства і представляє інтереси, потреби і озвучує вимоги до влади від імені великої частини суспільства.

Ми б хотіли трохи детальніше зупинитися на церкві, як на цивільному інституті, оскільки цей інститут і донині значно впливає на соціальне життя українців.

Сьогодні у вітчизняному законодавстві окрема увага приділяється релігійним організаціям, які потребують ексклюзивного статусу перед іншими громадськими об'єднаннями. Більш того, поняття громадських організацій не включає в себе релігійні об'єднання і деякі інші, оскільки їх діяльність спрямована на задоволення потреб громадян сповідувати віру, а не на захист прав і свобод людини. Загалом, громадські організації – це індивідуальна та колективна форма прояву політичної і соціальної активності громадянського суспільства, а церковні об'єднання – об'єднання людей на ґрунті ідеологічних та релігійних поглядів.

У своїх дослідженнях науковці акцентують увагу на тому, що вищі церковні посади й передусім крісло митрополита віддавалися переважно вихідцям із Візантії, але новопоставлені митрополити шукали союзу з великокнязівською владою, від якої вони залежали насамперед економічно, а діяльність вищих церковних сановників була під контролем давньоруського уряду [167; 62].

Церковна організація була одним із найважливіших інститутів феодальної держави. Церква на Русі виконувала певні юридичні функції в сімейних і шлюбних справах, здійснювала охорону соціального спокою, налагоджувала та підтримувала зовнішньополітичні зв'язки тощо. Освітня діяльність також беззастережно належала церкві.

В. Демочко також зазначає, що нова віра полегшила процес ліквідації

родового ладу, сприяла прискоренню розвитку феодального устрою. Християнство, сформоване як релігія класового суспільства, фактично освячувало владу панівної еліти, соціальну диференціацію та всю феодальну систему, адже існування християнської небесної ієрархії було ніби віддзеркаленням ієрархії тогочасного суспільства [62, с. 29].

З часів Київської Русі до сьогодні інститут церкви зазнав низку змін і в сучасній демократичній Україні як світській державі складно уявити, щоб релігія домінувала в соціальній і особистій сфері життя громадян.

Погоджуємось із думкою О. С. Лотюк про те, що формування громадянського суспільства найбільш успішно здійснюється в умовах світської держави, у якій жодна релігія не проголошується як офіційна або обов'язкова. Відокремлення церкви від держави повинно передбачати нейтралітет держави в питаннях віри, невтручання органів державної влади у внутрішньоцерковні справи і, відповідно, невтручання церкви у справи держави [142, с. 125].

Проте в Україні на законодавчому рівні закріплені деякі норми, які дають підстави вважати, що церковна діяльність в Україні претендує на роль своєрідного інституту, що має для органів влади більшу значимість, ніж інші громадські організації. Наприклад, три з 10 державних свят в Україні є християнськими, при цьому інші релігійні вірування жодним чином не враховано в даному переліку; Верховна Рада приймає законопроекти, які не стосуються релігійних об'єднань, враховуючи позицію Ради Церков, яка суперечить загальним принципам прав і свобод людини; існування релігійної освіти у школах, яка викладається не педагогічними представниками та має виразний конфесійний характер.

Загалом, сьогодні, в умовах демократизації суспільства, для України важливо продовжувати формувати та розвивати громадянське суспільство в рамках світської, а не релігійної держави, де жодна з релігій не має загальнообов'язкового законодавчого статусу та не володіє ексклюзивними привілеями.

Як справедливо зазначають вчені С. А. Абакумов, Т. О. Панфілова, М. Максимович та інші, козацька доба – також один з прикладів інституту громадянського суспільства. З огляду на те, що ідеали козацтва поширилися у свідомості всього українського народу, можна вважати, що деякий час громадянське суспільство було порівняно однорідним у своїх політичних і соціальних прагненнях.

Події козацького періоду також дають змогу побачити вплив громадянських ініціатив на формування держави. [157, с. 22; 1; 114; 153].

Ми можемо виділити декілька принципів, які свідчать про те, що козацтво як інститут громадянського суспільства мало змогу виокремитися в довготривале та ефективне об'єднання, але, на жаль, цього не сталося. Отже, це:

- Активна громадянська та політична позиція. Ці принципи впливали з інших, таких як свобода та рівність усіх членів «козацького братства». На той час система цінностей війська Запорозького виявилась співзвучною прагненням української спільноти і як результат вже у XVII ст. стала основним індикатором розвитку українців.

- Демократичні принципи рівноправ'я. Гетьманський уряд, козаки, селяни та просто небайдужа громада заклали основи ефективного державного механізму з демократичними рисами національного устрою [134, с. 117-118].

- Самоорганізація товариства. Яскравим прикладом утворення зародків громадянського суспільства без державного суверенітету на українських землях вважається Запорозька Січ – воєнно–політична організація козацтва, яка сформувалася в нижній частині Дніпра наприкінці XV – на початку XVI століть і вирізнялася своєрідним соціально-політичним устроєм, який за оцінками нащадків отримав характеристику демократичної республіки [175].

Можемо говорити про те, що інститути громадянського суспільства

були сформовані за Козацької доби і охоплювали вони майже усі сфери соціального життя української спільноти на той час. Більше того, на прикладі громадянського суспільства Козацької доби ми бачимо, що громадянські ініціативи та об'єднання спроможні вплинути на формування держави як такої, виступити творцем держави.

Наступний значущий прояв ідеї громадянського суспільства ми знаходимо в державотворчій програмі Пилипа Орлика (1672-1742) «Договори та постанови» (1710 рік), яку також називають першою конституцією нового часу. Саме тут були де-юре втілені засади українського державотворення, а також утверджено природні права людини та започатковано український конституціоналізм як політико-правову думку[190].

Як влучно зазначає О. С. Лотюк, закладені у Конституції Пилипа Орлика конституційні основи розвитку громадянського суспільства отримали свій розвиток у конституційній правотворчій і правозастосовній практиці доби національно-визвольних змагань 1917-1921 рр., а також після проголошення незалежності України в 1991 році. Таким чином, саме Конституція Пилипа Орлика 1710 р. започаткувала засадничі основи розвитку та функціонування громадянського суспільства в Україні [143].

Не можемо не погодитися з твердженням про те, що ідея створення Конституції 1710 р. ґрунтувалася на прагненні легітимізувати тогочасну Козацьку Державу не на основі держави в межах традиційних кордонів, а на основі козацької громади – праобразу сучасного дієвого громадянського суспільства [143].

У результаті ліквідації Запорозької Січі та територіальних змін, що відбулися внаслідок російсько-турецьких війн та поділів Польщі, Україна довгий час залишалась аграрним краєм та не мала впливових громадських об'єднань.

Поштовхом до появи національно-патріотичних організацій стає визвольний рух, який виник на території етнічної України наприкінці XVIII–

середині XIX ст. і мав на меті об'єднати українські землі і відновити незалежність Української держави. Передумовами до виникнення народного руху можна вважати культурно-творчі об'єднання, які діяли нелегально, але все ж робили суттєвий внесок в розвиток національної української ідеї.

Такі організації з'являлися в різних містах – Петербурзі, Києві, Харкові, Одесі, Чернігові та Полтаві і отримали назву «українські громади». Громади являли собою неформальні об'єднання культурно-просвітницького характеру, що не мали чіткої організаційної структури і власних програмних документів. Всі ці об'єднання існували і працювали таємно через заборону їх діяльності.

У 70-90-х роках XIX століття українська інтелігенція заснувала досить сильне і прогресивне об'єднання, яке також працювало в закритому підпільному форматі. Цією організацією стала «Стара громада» або, як її ще називали, «Київська громада».

«Київська громада» у цей період постає як національно спрямована організація, діяльність якої визначила подальшу еволюцію української національної ідеї.

Разом із персональним складом середовище «Київської громади» створили численні структурні елементи (гуртки, наукові товариства, редакції часописів та газет, літературні, художні, мистецькі об'єднання, педагогічні установи тощо). Упродовж різних етапів функціонування громади всі вони сприяли поступальному розвитку національної справи, формуючи її культурне, наукове та ідеологічне підґрунтя.

Заснування українських громад як об'єднань активних і небайдужих громадян стало новим витком у вивченні питання розвитку громадських об'єднань на території етнічних українських земель. Більше того, ці організації мали виражену ідею і мали на меті соціальну, просвітницьку та культурну діяльність. Також варто додати, що громади, зокрема «Стара громада» переслідували і політичні цілі й, по суті, стали ідейно-організаційним центром українського руху.

Дослідники становлення громадських об'єднань в Україні практично одноголосно дійшли висновку про те, що активна поява неурядових організацій в Україні спостерігається наприкінці XIX – на початку XX ст. Поряд з появою політичних партій виникають різного роду об'єднання української інтелігенції, студентства та учнівської молоді, які називалися «громадами», набирає обертів «гуртківський рух», про що зазначалось вище [165, с. 242].

Якщо простежувати тенденцію розвитку українського громадянського суспільства, то можна звернути увагу на той факт, що після здобуття Україною незалежності активно почали розвиватися громадські об'єднання, громадські асоціації та ініціативи, мета яких – так чи інакше брати участь в розвитку суспільства та впливати на зміни в державі. Ми можемо пов'язати це, в тому числі, і з тим, що тривалий час громадянське суспільство було позбавлене законних і ефективних методів впливу на державну політику та навіть можливості обстоювати особисті інтереси й ідеї. І хоча українцям було властиве бажання брати активну участь у житті держави в різний час існування України, повну свободу для задоволення суспільних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів було отримано тільки з проголошенням незалежності і початком роботи законодавчих органів над створенням легальної національної платформи для діяльності громадських об'єднань.

Деякі дослідники звертають увагу на природу громадянських об'єднань, в якій присутні елементи спонтанності, добровільності та особистості (або групи), які обстоюють власні інтереси, перетворюючи «індивідуальні» організації в загальнонаціональні. [99, с. 42].

Як ми можемо простежити, ключовими принципами формування громадських об'єднань за часів «українських громад» були принципи добровільності та самоврядності.

Разом з тим, актуальним для нинішніх громадських організацій принципам прозорості, відкритості та публічності громадські організації

кінця XIX століття не могли слідувати сповна через переслідування і розправи над усіма членами об'єднань.

Розглядаючи процес формування громадських об'єднань потрібно згадати Кирило-Мефодіївське товариство, яке виникло в середині XIX століття та спиралося у своїй діяльності на ідеї українського визвольного руху. І хоча ця таємна політична організація не встигла розпочати активну роботу, члени товариства підготували ряд програмних документів, якими визначали свої цілі і завдання.

У працях членів цього товариства досить широко і всеосяжно транслиювалися ідеї громадянського суспільства, які також переносилися і в установчі та організаційні документи, що містили способи та засоби реалізації програмних засад товариства. Ці ідеї громадянського суспільства є важливою основою для політичної та правової думки, а також надають нам змогу прослідкувати генезис розвитку та їх втілення у життя у сучасній Українській державі. Розглянемо їх:

- Кирило-мефодіївці вважали, що потрібно будувати незалежну Українську республіку на основі принципів свободи, рівності та справедливості. Зокрема, ці принципи декларуються у трактаті «Книга буття українського народу», авторство якого пов'язують з ім'ям Миколи Костомарова. Ця праця відображає думки та світогляд учасників товариства. Саме тут лунають заклики до необхідності верховенства права, а також до перебудови суспільства у дусі свободи та рівності усіх [47, с. 358].
- Мирне вирішення політичних проблем. Учасники товариства дотримувалися ідей про те, що конфлікти та суперечності краще вирішувати мирним шляхом, залучаючи до розв'язання проблеми громадянське суспільство та долучаючи його до реформ та масштабних правотворчих трансформацій.
- Члени товариства виступали за скасування кріпосного права, що цілком перекликається з основними принципами

громадянського суспільства щодо вільного розвитку людини та принципу вільної праці. З цієї ідеї випливає наступна – принцип власності.

- Принцип недоторканності власності – це важлива риса свободи й прав людини при виробленні і розподілі цінностей, а держава як орган демократичної діяльності людей повинна контролювати майнові відносини і стимулювати основний фактор, щоб праця стала пріоритетом і правом громадян [21, с. 101].

- Встановлення демократичних прав і свобод для усіх громадян.

І хоча Кирило-Мефодіївське товариство не можна ототожнювати із сучасними громадськими об'єднаннями, це була справжня громадська організація, хоч і таємна. Загалом, як зазначає Л. Сорочук, статутні положення товариства були гуманістичними, дещо утопічними для політичної ситуації того часу, але в той же час ідеї Кирило-Мефодіївського товариства продовжили традицію політичного мислення відповідно до тогочасного рівня політичної думки Західної Європи, а сама програма стала платформою українського руху впродовж десятиліть [244, с. 151].

У цей же час на західноукраїнських територіях розвивалися інші громадські об'єднання, головним ідеологом яких було культурно–освітнє товариство «Просвіта». Просвітницький рух також можна віднести до одного з найбільш яскравих проявів громадянського суспільства як суспільства, що бажає впливати на суспільно-політичне життя краю та має для цього певні механізми. Послідовники просвітницького руху були прихильниками теорії природного права, яке є одним із ціннісних положень розвитку громадянського суспільства.

Загалом, природне право можна віднести до основного фактора, який зумовлює демократичний розвиток національного права та його гуманістичну спрямованість. А саме демократія та людиноорієнтованість є запорукою сильного громадянського суспільства, яке володіє ефективними

механізмами впливу на політичне життя держави. Держава ж, у свою чергу, слідуючи зазначеним принципам природного права, всіляко розширює можливість громадянських ініціатив брати участь в житті країни, а також реалізовувати свої соціальні, економічні та інші інтереси.

Тут ми повністю підтримуємо думку В. В. Топчія, що із гаранта державної волі право перетворюється на гаранта прав людини. Це дає можливість розширити межі правової активності особи як суб'єкта права, спрямувати саме право на використання мирних форм вирішення конфліктів, реалізувати довіру людини до самого права. Тому, будучи детермінантом розвитку правової системи суспільства, природне право стоїть на позиціях закріплення пріоритетності прав людини у відносинах між людиною і державною владою, захисту довіри особи, правової певності, передбачуваності тощо [265, с. 264].

На початку ХХ століття з'являються такі недержавні об'єднання як партії та робітничі спілки, культурно-просвітницькі ініціативи тощо. Новітня історія громадських об'єднань стикається з новими проблемами та перешкодами, але продовжує свій розвиток. На жаль, не так багато історичної літератури присвячено іншим організаціям, окрім політичних, тому далі ми намагатимемося згрупувати основні напрями діяльності об'єднань на території України у період кінця ХІХ – початку ХХ ст. та у період існування України у складі Радянського Союзу.

- Політичні партії.

Перші політичні партії в Україні мали як соціал-демократичну, так і буржуазну спрямованість. У 1890 році Іван Франко засновує Українську радикальну партію на базі молодіжних радикально налаштованих гуртків. Це політичне об'єднання було побудовано за європейським взірцем та мало власну програму демократичного зразка, якою визначалось, що свобода особистості, рівність усіх, людська гідність є не стільки основою прагнень партії, а її метою.

Ще одна партія – Українська демократична партія, створена у 1904 році

представниками «поміркованої інтелігенції», яка виступала за конституційний лад та автономію України.

Революційна українська партія (1900 р.) створена на базі студентського громадівського руху, яка під впливом соціал-демократичного руху Західної Європи та Росії згодом перетворюється на партію соціал-демократичної спрямованості.

У цілому, частина території України, яка входила до Російської імперії перебувала певною мірою в ізоляції, оскільки на той час і російський, і австрійський капіталізм серйозно відставали від західноєвропейського, що не могло не відобразитися на затримці виникнення політичних об'єднань як інституту, притаманного буржуазним суспільним відносинам. Не останню роль в цьому відіграла і монархічна форма правління, проти якої у своїх майбутніх програмах виступатимуть багато українських політичних, молодіжних та неформальних організацій.

Якщо спробувати визначити основний зміст і спрямованість процесів, які відбувалися на той час в українському і російському лібералізмі, то можна сказати, що це була зміна однієї системи цінностей, одного світогляду на інші, наближені до західноєвропейських понять про громадянське суспільство, правову державу, свободу людини [163, с. 103].

Загалом, діяльність українських партій в Російській імперії на початку ХХ століття можна поділити на декілька етапів:

1. Політичні гуртки. Ці перші нечисленні політичні утворення ще не відігравали помітної ролі в політичному житті. Головне, на чому варто наголосити з огляду на їх діяльність, – пропаганда української ідеї, яка широко подавалась у брошурах і відозвах, що поширювалися серед українського населення [163, с. 103-104].

2. Утворення соціальних, демократичних та радикальних партій. Варто зазначити, що представники УДП (Українська демократична партія), УРП (Українська радикальна партія) і УДРП (Українська демократично-радикальна партія) з метою популяризації і роз'яснення своїх програмних

вимог брали активну участь у загальноросійському громадському та політичному житті: земських з'їздах, міжпартійних нарадах, з'їздах журналістів, вчителів тощо [162, с. 10].

На межі двох століть – XIX і XX ми можемо відстежити тенденцію до демократизації програм, ідей і соціальних прагнень політичних об'єднань. У цьому чітко відчувалися європейські ліберальні віяння, завдяки яким український лібералізм вбирав і перетворював новітні прогресивні ідеї, в тому числі – марксистське економічне і політичне вчення.

3. Розкол в діяльності як демократичних, так і радикальних партій, відновлення української державності, ТУП (Товариство українських поступовців).

Після непорозуміння серед очільників українських партій відбулося об'єднання декількох з них у підпільну таємну громадську організацію ТУП (Товариство українських поступовців, 1908-1917 рр.). На прикладі створення силами ТУП, культурних, професійних і громадських організацій Центральної Ради (1917 р.) ми можемо спостерігати розвиток та становлення громадянського суспільства, його трансформацію у сфері правової культури. Відновлення Української державності в 1917-1920 рр. стало національним підґрунтям для поширення ідей рівності, природних невід'ємних прав і свобод людини, сприяло закладенню основ інституту прав людини в Україні. Проте, як справедливо підмічає І. С. Мокін, відсутність необхідного досвіду державотворення, непослідовність у реалізації проголошених прав людини в добу Центральної Ради, подальше розходження між деклараціями щодо прав людини та їх реальним забезпеченням за часів Гетьманату Скоропадського, відсутність чіткої програми забезпечення прав людини у період Директорії свідчать, що лише за умов справжньої державної незалежності, домінування інтересів людини над інтересами держави, демократичної системи державного управління можливе реальне втілення прав людини [164, с. 387].

4. Партійно-радянська політична організація.

Політичною основою радянської України з 1921 року стає

комуністична партія, чії лави швидко поповнюються внаслідок того, що це обіцяє швидке просування по службі. Особливість цього періоду ще й у тому, що діяльність усіх громадсько-політичних організацій була продиктована партійним керівництвом. Таким чином, громадські організації працювали над тим, щоб створювати об'єднання, основною метою яких було, наприклад, поліпшення ефективності праці та в цілому пропагування ідей комунізму на усіх рівнях – серед молоді, інтелігенції, сільських жителів тощо.

Набираючи силу, тоталітарна держава не була зацікавлена в докорінному перевороті у свідомості громадян, підвищенні рівня правової культури [50].

Культурно-просвітницькі об'єднання. Відомі музичні, літературні та інші організації XIX-XX ст., найчастіше створювалися силами зацікавлених осіб та функціонував у форматі реалізації спільних інтересів та амбіцій. Такі організації не спонсорувалися з державного бюджету та не мали послідовного та ефективного зв'язку з громадськістю. У цілому робота вказаних товариств, спрямована на проведення музичних вечорів, концертів, утримування навчальних установ, сприяла культурному розвитку пересічних громадян [133].

Неформальний рух. Неформальні та самодіяльні гуртки виникали і в 50-60-х роках і в 80-х у СРСР, і навіть сьогодні. І хоча неформальні рухи не можна віднести до громадських об'єднань, тенденція переорганізації з неформальних у формальні і реєстрація організацій простежується протягом усього періоду існування і розвитку. Різноманіття самодіяльних об'єднань, а пізніше і цілих субкультур, які можна зарахувати до неформального руху, відображають зацікавленість суспільства в найрізноманітніших соціальних, культурних, творчих та освітніх платформах для самовираження. Дослідники зазначають, що Центральний комітет Комуністичної партії реагував на такі настрої насторожено і в документації висловлював бажання підтримувати тільки «правильні» для режиму ініціативи [46, с. 155].

Неформальні рухи в умовах жорсткого контролю і обмеження

самовираження були серйозною соціальною ініціативою, яка відображала настрої і потреби різних категорій населення.

Деякі науковці у своїх роботах розширюють розуміння «неформальних організацій» і додають до нього неформальні українські організації, які з'явилися в Україні в 1980-х роках і сприяли посиленню національного руху і стали своєрідним каталізатором у проголошенні незалежності України. До таких організацій належать культурні, студентські, літературні об'єднання, які, хоча і переслідували свої власні цілі, але також мали спільні соціально-політичні перспективи. Наприклад, автор С. Р. Захарія у своїх роботах акцентує увагу на тому, що саме такі неформальні об'єднання стали поштовхом для підвищення громадянської активності в політичному питанні, що відіграло важливу роль у створенні «Народного руху за перебудову» [94].

Мистецькі організації. Мистецькі організації виникають на території України ще з кінця XIX століття та об'єднують театралів, акторів, музикантів, співочі колективи тощо. У першу чергу такі об'єднання переслідували власні цілі та інтереси, але, якщо відслідкувати діяльність, яку гуртки несли на широкий загаль, то усі заходи були спрямовані на формування почуття національної єдності.

Жіночий рух. Історію руху жіноцтва можна поділити на декілька етапів, перший з яких починається у період, якого ми торкнулися – наприкінці XIX – на початку XX століття. У цей час жінки центральних та західноукраїнських земель беруть активну участь у політичних та громадських організаціях, а згодом і у заснуванні власних об'єднань, спрямованих на досягнення рівного з чоловіками статусу. Загалом, ідеї жіночого руху, як і ідеологічне підґрунтя для багатьох політичних об'єднань того часу, приходять із Заходу.

Формально рівність прав жінок та чоловіків в УРСР суперечила фактичній відсутності можливостей для її реалізації. Причиною дискримінації жінок було збереження подвійного навантаження: окрім цілковитої професійної самовіддачі та громадянської активності, на них

водночас покладали відповідальність за виконання майже усіх сімейно-побуових функцій [17; 146].

У 80-х рр. ХХ століття на території України виникали громадські об'єднання різного спрямування. Варто сказати і про те, що усі об'єднання, які діяли відкрито, так чи інакше створювалися та контролювалися радянською владою.

Система законодавчих актів, які регулювали б механізм діяльності неприбуткових громадських об'єднань почала розроблятися з 1906 року. Варто зазначити, що багато вчених вказують на плутанину в категоріальному апараті, який використовувався для законодавчих актів. На цьому акцентує увагу С. Дітковська: «Одночасно використовувалися такі категорії, як «товариства», «спілки», «вільні гуртки», «масові організації», «добровільні товариства трудящих». Найчастіше ж владою використовувався термін «добровільні товариства і союзи, що не переслідують мети одержання прибутку».

Вперше термін «об'єднання» на позначення громадянської діяльності без мети отримання прибутку був використаний в 1906 році в іменному указі Миколи II, в якому «Товариством, в рамках змісту цього узаконення, рахується об'єднання декількох осіб, які, не маючи мети отримання для себе прибутку від ведення будь-якого підприємства, обрали предметом своєї спільної діяльності певну мету».

По суті, ми можемо говорити про якийсь задокументований і легальний варіант існування громадських об'єднань, а також про структурований підхід до їх дослідження тільки з 1905-1906 років, коли почали з'являтися реальні укази, закони і інші нормативні акти, в яких громадські організації та асоціації отримали офіційне закріплення.

У цілому, система законодавчих актів з питання громадських об'єднань розвивалася і трансформувалася в такому порядку:

1. Маніфест від 17 жовтня 1905 року «Про вдосконалення державного порядку».

У ньому проголошувалася свобода спілок, але остаточне законодавче закріплення спілки та об'єднання отримали у «Тимчасових правилах про товариства та спілки». Маніфест визнавав право громадян на самостійну діяльність, дане державою [275, с. 492].

2. Указ Миколи II «Про тимчасові правила про товариства і спілки» від 4 березня 1906 р.

Ці правила, по суті, вносили громадські об'єднання в законодавче поле суспільного життя держави. Громадяни отримали право створювати товариства без адміністративної реєстрації, а в заявному форматі. Проте юридичне право мати власність, розпоряджатися грошовими коштами і, наприклад, виступати заявником та відповідачем у суді, отримувала тільки та організація, яка зареєструвалася в установленому порядку. Для цього засновники товариства повинні були подати проект статуту в міське відділення у справах про товариства, і упродовж місяця, і залежно від рішення владних органів, отримати реєстрацію або відмову в ній [179].

3. Законопроект П. Столипіна, якому так і не вдалося стати законом (1907-1911).

Законопроект передбачалося ввести замість «Тимчасових правил». У ньому були доопрацьовані деякі моменти – наприклад, вводилися особливі правила для просвітницьких та благодійних організацій, розширилися повноваження міністра внутрішніх справ в питанні контролю за діяльністю громадських організацій, посилювався нагляд за профспілками [269].

4. Постанова ВУЦВК від 1 листопада 1922 р. «Про порядок затвердження та реєстрації товариств та спілок». Вона була скопійована з такого ж Декрету ВЦВК. У документі наголошується на розмежуванні комерційного та «соціального» сектора громадських об'єднань [96].

5. Інструкція ВУЦВК щодо реєстрації товариств та об'єднань від 10 серпня 1922 р. в доповнення до попередньої постанови. Багато в чому Інструкція повторювала дореволюційний указ Миколи II. Вона також вказувала на особливі умови діяльності релігійних та благодійних товариств.

6. Постанова ВУЦВК і РНК УСРР «Про порядок затвердження статутів та реєстрації товариств та спілок» від 7 жовтня 1925 р., які, знову ж таки, майже дослівно копіюють аналогічний Декрет ВЦВК. Постановою регламентується діяльність загальносоюзних об'єднань [97].

7. «Положення про товариства і спілки, які не переслідують цілей одержання прибутку» від 1928 року. Цим положенням усі товариства та об'єднання були зобов'язані пройти перереєстрацію. Для багатьох товариств встановлювалися типові статuti, НКВС отримувало право затверджувати статутні документи та припиняти діяльність об'єднань, а також у будь-який час знайомитися із справами організацій [180].

8. «Положення про добровільні товариства і спілки» від 10 липня 1932 р. – законодавчий акт, який став останнім серед тих документів, які встановлювали правові рамки та основи організації, діяльності та припинення діяльності товариств та спілок. Власне, це Положення діяло до 1990 року на території усіх союзних республік. Документ установлював задачі товариств: «активна участь в соціалістичному будівництві Союзу РСР, а також сприяння зміцненню оборони країни»; «виконання плану народного господарства і соціально-культурного будівництва». Подальший аналіз документа дозволяє зробити висновки про те, що Положення досить жорстко контролювало завдання і цілі товариств, а також встановлювало чіткі правила щодо діяльності самого об'єднання, змісту статуту тощо [284, с. 272].

9. Інструкція Секретаріату Президії ВУЦВК від 16 липня 1932 р. «Як реєструвати статuti товариств і спілок, що не мають на меті добувати зиск, та наглядати за їх діяльністю». Документ у цілому повторював положення попереднього, але виявився трохи застарілим стосовно категоріального апарату. Тоді як у новому Положенні використовувався термін «добровільні товариства», в Інструкції залишалися «спілки, що не мають на меті добувати зиск» [95].

10. Конституція УРСР 1937 р. Нею було офіційно введено в законодавчий категоріальний апарат термін «громадські організації»,

визначено їх поділ та головне завдання, а також зазначено, що Комуністична партія є адміністративною основою для усіх членів громадських організацій: «У відповідності з інтересами трудящих і з метою розвитку організаційної самодіяльності і політичної активності народних мас громадянам Української РСР забезпечується право об'єднання в громадські організації: професійні спілки, кооперативні об'єднання, організації молоді, спортивні й оборонні організації, культурні, технічні й наукові товариства, а найбільш активні і свідомі громадяни з лав робітничого класу, трудящих селян і трудової інтелігенції добровільно об'єднуються в Комуністичну партію Радянського Союзу, яка є передовим загоном трудящих в їх боротьбі за побудову комуністичного суспільства і являє собою керівне ядро всіх організацій трудящих, як громадських, так і державних» [121].

11. Конституція Української РСР 1978 року визначала, що громадяни Української РСР мають право об'єднуватись в громадські організації, які сприяють розвитку політичної активності і самодіяльності, задоволенню їх законних інтересів [122]. Дослідники зазначають, що ця Конституція ілюструє певний рух радянського конституціоналізму другої половини ХХ століття у напрямі наближення до стандартів, встановлених Європейською конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод і додаткових протоколів до неї [155, с. 57].

12. Закон СРСР «Про громадські об'єднання» від 9 жовтня 1990 р. Законом визначалося поняття громадських об'єднань, їх цілі, принципи створення і діяльності, а також було визначено, що держава не втручається в роботу громадських організацій: «Втручання державних органів та посадових осіб у діяльність громадських об'єднань, так само як і втручання громадських об'єднань у діяльність державних органів і посадових осіб не допускається». Крім цього, у законодавчому механізмі вперше з'являються пункти про право громадських організацій взаємодіяти з органами влади і проявляти ініціативу. Таким чином, громадські об'єднання отримали змогу: брати участь у формуванні органів державної влади і управління;

здійснювати законодавчу ініціативу; брати участь у виробленні рішень органів державної влади та управління; представляти і захищати законні інтереси своїх членів (учасників) у державних та громадських органах [117, с. 76-77].

Як ми можемо помітити, законодавча основа діяльності громадських об'єднань пройшла довгий шлях трансформацій від дореволюційного і відносно демократичного нормативно-правового підґрунтя, до радянської системи, в якій громадські організації жорстко контролювалися комуністичною партією, а також законодавчі акти, які вивели громадські організації на новий рівень взаємодії в державі, позбавлений ідеологічної основи.

Висновки до розділу 1

У першому розділі нами було досліджено історичні передумови розвитку громадянського суспільства на основі праць українських та зарубіжних науковців різних років, виокремлено спадщину науковців, мислителів, філософів та громадських діячів, які вплинули на еволюцію громадянського суспільства у світі. Виявлено закономірність у передумовах виникнення громадянського суспільства у різних країнах та самопрезентації останнього через громадські організації у вигляді різноманіття чи, навпаки, мізерного представництва політичних, релігійних, культурних, творчих, професійних інтересів. Така закономірність дає нами можливість корелювати сучасний стан участі громадських об'єднань у системі захисту прав людини в Україні та інших державах світу відповідно до міжнародних стандартів та практики зарубіжних країн.

Проведено доповнення класифікації громадських об'єднань залежно від політичного режиму і активності самих громадських об'єднань. Класифікацію доповнено такими категоріями: 1) громадські об'єднання, що представляють соціальний рух; 2) громадські організації, які виступають як групи тиску; 3) міжнародні громадські об'єднання, які відіграють роль

зв'язуючої ланки між державами та допомагають знаходити компромісні рішення у вирішенні проблем світового масштабу; 4) суспільно корисні організації; 5) громадські організації, які відіграють роль інформаційного, а іноді і пропагандистського рупора.

Визначено, що форми участі громадських об'єднань в захисті прав людини у зарубіжних країнах, можна поділити на такі, які притаманні більшості європейських країн, а також ті, які є актуальними для країн з певною моделлю діяльності громадських об'єднань. Це створює дискусійну платформу для пошуку оптимальних моделей участі громадських об'єднань в захисті прав людини в Україні.

Виділено функції громадських об'єднань, серед яких: забезпечення ефективного посередництва між інтересами та потребами суспільства і владою; оцінювання діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, відстеження наслідків таких рішень для населення; швидке реагування на потреби населення.

Охарактеризовано у процесі аналізу інститути громадянського суспільства, які мали місце в історії становлення України як незалежної демократичної держави та визначено авторську періодизацію розвитку громадських об'єднань від часів Київської Русі:

- 1) Патерналістська модель суспільної поведінки у період одноосібного князівства у Київській Русі (IX-XI століття);
- 2) Зародження вічових зборів, які об'єднували громадськість в якості протипаги князівській владі (XI-XII століття);
- 3) Становлення церкви як владного інституту, який з часом об'єднав і народ, і владу (XI-XIII);
- 4) Загострення впливу громадських ініціатив на становлення української державності у період Козацької доби, які охоплювали усі сфери життя людей та поява першої державотворчої програми «Договори та постанови» Пилипа Орлика («Конституція Пилипа Орлика»), яка поклала початок формуванню засад розвитку та діяльності громадянського

суспільства.

6) Заснування неформальних національно-патріотичних об'єднань та національно-культурних осередків – «громад» (XVIII-середина XIX століття);

7) Просвітницький процес, який знаходив своє втілення в освітніх громадських об'єднаннях та наукових товариствах із чітко вираженими завданнями та метою діяльності;

8) Втілення ідеї громадянського суспільства знаходить своє відображення в установчих та організаційних документах Кирило-Мефодіївського товариства, шляхом проголошення основних засад подальшої взаємодії суспільства та влади;

9) Активна поява неурядових громадських об'єднань наприкінці XIX – на початку XX століття: перші політичні партії, студентські спілки, творчі асоціації.

Систематизовано в хронологічній послідовності нормативно-правові акти, які так чи інакше регулювали діяльність неприбуткових громадських організацій від 1906 року до часу проголошення незалежності України.

РОЗДІЛ 2. КОНСТИТУЦІЙНІ МЕЖІ УЧАСТІ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ В РЕАЛІЗАЦІЇ ОСНОВНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

2.1. Гарантії конституційних прав через інститут громадських об'єднань

Права і свободи людини – одна з основних цінностей у правовій і демократичній країні. Можливість реалізувати ці права через юридичні норми і фактичну поведінку суб'єктів – ознака того, що правові інституції в державі працюють злагоджено і на користь суспільства. Якщо права тільки декларуються і не отримують відповідної правової підтримки з боку держави, можна вважати, що реалізація права не відбувається або відбувається недостатньо ефективно.

Найрізноманітніші інститути відіграють свою роль в реалізації законних конституційних прав громадян. Центральне місце тут, звичайно ж, займають законодавчі норми, які вибудовують механізм використання, виконання і дотримання права. А отже, ми можемо стверджувати, що державні органи і посадові особи через норми права мають можливість діяти і реалізовувати свої повноваження. Крім того, ще одним інститутом, який бере участь в процесі реалізації прав, є недержавні організації та об'єднання. Через вплив громадських об'єднань на процеси законотворення вибудовується більш досконалий механізм дотримання, виконання та використання конституційних прав людини.

Стандарти участі громадянського суспільства в житті держави досить високі, і вони продовжують підвищуватися у зв'язку з прагненням України наблизитися до демократичних і загальнолюдських цінностей Європейського Союзу.

Ратифікація Угоди про асоціацію з Європейським Союзом підтвердила взятий державою курс на впровадження європейської системи цінностей в національне законодавство, а також верховенство права та повагу до прав людини й основоположних свобод, шляхом залучення організацій

громадянського суспільства до реалізації цієї Угоди, зокрема моніторингу її виконання, а також до розвитку двосторонніх відносин Україна – ЄС.

Громадські об'єднання виходять на арену створення сприятливих умов для реального використання прав і свобод громадянами нарівні з іншими механізмами забезпечення таких. Від того, наскільки послідовним і чітким буде законодавство, яке стосується громадських об'єднань, безпосередньо буде залежати організаційно-правовий фундамент гарантій конституційних прав і свобод людини.

Насамперед йдеться про права і свободи людини, які мають масштабну конституційну історію (закріплені в конституціях розвинених країн). У цьому контексті ми розглянемо права і свободи: прямо чи опосередковано вони співвідносяться з сучасними європейськими цінностями, що впроваджуються європейськими державами в суспільство за допомогою різних законодавчих актів, угод, соціальних програм тощо

Для того щоб розібратися, яким європейським цінностям які права і свободи відповідають, спочатку визначимо, що таке європейські цінності, якою є роль громадських організацій в їх реалізації. Опісля ми поділимо права людини на групи і визначимо, які з них є актуальними для національного законодавства, а також розглянемо, як працює механізм забезпечення цих прав через інститут громадських об'єднань.

В основі української Конституції лежить ліберальна концепція прав, яка також властива європейському законодавству.

Основними принципами цієї концепції є свобода і рівність – права людини, які держава покликана гарантувати і захищати. Ці права є невід'ємними і такими, якими людина володіє від самого народження. Лібералізм як політична ідеологія, спирається на філософську та правову думку XVIII-XIX століття, яка виражалася в працях Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, І. Канта та інших вчених цього періоду.

У цьому відношенні рівність, як зазначають вчені, виступає засобом вирівнювання можливостей індивідів, які наділені різними здібностями і

кожен по-своєму є унікальним. Принцип рівності також припускає рівне ставлення до кожного [236, с. 70].

Сьогодні універсалізація у сфері прав і свобод людини є надзвичайно важливою для України, оскільки сама ліберальна концепція, безпосередньо пов'язана з європейськими цінностями, певним чином впливає на рівень демократії в Україні. Міжнародне співробітництво у сфері прав людини допоможе Україні згладити законодавчі нерівності між національним правом як правом країни, що розвивається, і європейським правом – як правом розвинених країн. Крім того, питання прав людини стає одним із пріоритетних у процесі зовнішньої і внутрішньої політики країн світової спільноти. За станом законодавчого закріплення, гарантій та практичної реалізації можна відстежити рівень демократичного розвитку будь-якої країни.

Гарантії прав та свобод людини і громадянина – це передбачена Конституцією і законами України система правових норм, організаційних засобів і способів, умов і вимог, завдяки яким здійснюються охорона і захист прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина.

Як влучно зазначають науковці, будь-яке право, якщо воно не тільки передбачено нормами права або навіть гарантоване ним, залишається декларативним, тобто не існуючим насправді, якщо воно не знайшло свого практичного прояву [4, с. 1].

Отже, розглянемо політичні права і свободи людини та громадянина. Політичні права забезпечують людині можливість брати участь в управлінні державними справами. Ці права не належать до групи особистих прав і тому можуть обмежуватися відповідно до законодавства. В Україні таке обмеження пов'язане з питаннями національної безпеки, громадського порядку та визнання людини недієздатною.

Політичні права, надані Конституцією України, відображені в таких статтях:

- ст. 36 – про свободу об'єднання у політичні партії та громадські

організації;

- ст. 38 присвячена різним формам народовладдя. Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

- ст. 39 – про право на мирні зібрання, де зазначається, що громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування.

- ст. 40 – про право на звернення. Усі громадяни мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк [120].

Політична влада є своєрідним способом комунікації і суспільних відносин, де взаємодіють відразу багато елементів – це і органи державної влади, і громадські організації, і політичні партії, і окремі ініціативи громадян, які використовують законодавчі механізми для ефективної і гармонійної взаємодії. Щоб така взаємодія відбувалася дійсно ефективно, у державі має існувати чітка законодавча база, яка, звичайно ж, не обмежується виключно Основним Законом, а розширена спеціальними законами, підзаконними актами тощо.

У цьому разі суб'єктами політичної системи є політичні партії, суспільні рухи, а деякі автори зараховують до таких суб'єктів групи тиску та засоби масової інформації. До груп тиску у такому разі належать різні лобістські групи та організації, що представляють в державних, урядових органах інтереси визначених груп (промислових, фінансових, профспілкових, релігійних) [152;118, с. 16].

По суті, політичні права безпосередньо реалізуються в діяльності громадських об'єднань, які мають за мету вплив на політичні рішення

держави. Основне завдання реалізації таких прав – максимально повне «включення» громадян у політику і можливість індивіда брати участь в суспільно-політичному житті країни. До відмітних рис політичних прав і свобод деякі автори відносять унікальну специфіку взаємовідносин між державою і громадянином, які спрямовані не на забезпечення автономії людини, а на її прояв як активного учасника політичного процесу [91, с. 315].

Також слід звернути увагу, що саме ступінь реалізації політичних прав свідчить про рівень демократичності країни. І хоча політичні права задекларовані Конституцією України та законами, у нормативній базі залишаються питання, які потребують удосконалення. Розглянемо форми реалізації політичних прав.

Основними формами можна вважати виборче право та право на референдум (пряме народовладдя).

Як зазначає У. В. Ільницька, більшість демократичних країн відмовились від різних цензів і намагаються максимально гарантувати виборче право. Особиста участь громадян у діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, а також через обраних представників є втіленням суверенітету народу та формою здійснення народовладдя [102, с. 38].

Об'єктивно виборче право – це усі норми права, які регламентують загальний порядок формування представницьких органів. Основними його джерелами є Конституція України й Закони України: «Про вибори народних депутатів України» [208], «Про внесення змін до Закону України "Про вибори Президента України"» [209] та деяких інших законодавчих актів України щодо техніко-юридичного вдосконалення виборчого процесу», «Про місцеві вибори» [201], «Про всеукраїнський референдум» [210] та деякі інші законодавчі акти України, наприклад Закони України «Про доступ до публічної інформації» [212], «Про звернення громадян» [214] тощо.

Політичні права громадян – це, окрім іншого, механізм захисту від свавілля та несправедливості з боку органів державної влади. Забезпечуючи

можливість громадян брати участь у політичному житті суспільства, держава втілює принцип прямого народовладдя, а визнаючи людину найвищою соціальною цінністю – реалізовує свою демократичну спрямованість.

Забезпечення виборчих прав громадян України – це система вихідних політико-правових приписів, засобів та умов, що визначають порядок утвердження, створення умов, реалізації, охорони, захисту та відтворення виборчих прав громадян України [58, с. 38].

Забезпечення участі у виборах внутрішньо переміщених осіб (ВПО) – це політично та технічно складне завдання, яке стає дедалі більш актуальним, беручи до уваги, що згідно з оцінками сьогодні у світі налічується понад 40 мільйонів внутрішньо переміщених осіб. Міжнародні договірні зобов'язання вимагають, щоб усі громадяни мали право і можливість голосувати і бути обраними без необґрунтованих обмежень і дискримінації, а політичні зобов'язання чітко вимагають забезпечити участь ВПО у виборах. Таким чином, на державах лежить тягар відповідальності, що змушує їх вживати спеціальних заходів, щоб забезпечити участь ВПО у виборах в цілому та на практиці зокрема. Попри брак даних з цього питання, виглядає так, що ВПО недостатньою мірою беруть участь у виборах з огляду на політичну ізоляцію та перепони, які існують на практиці [37].

Об'єктивними гарантіями реалізації виборчих прав є закріплення в нормах Конституції України загальних основоположних норм-гарантій, норм-принципів, які певною мірою гарантують основним суб'єктам виборчого процесу реалізацію своїх виборчих прав – право обирати і бути обраним до органів державної влади чи до органів місцевого самоврядування. Держава зобов'язана гарантувати їх реальне здійснення.

Дослідниця Є. О. Широкова зазначає, що процес переміщення проходить без істотних соціальних чи міжнаціональних конфліктів, хоча призводить до певної ізоляції переміщених осіб [287, с. 190], в якій, на нашу думку, не останню роль відіграє недосконала система реалізації політичних прав зазначених осіб.

Залучення громадян до участі у прийнятті політичних рішень є одним із головних принципів прямої демократії. Це стає можливим завдяки послідовному забезпеченню політичних прав для усіх громадян. Так, Основний закон України визначає такі політичні права і свободи:

- свобода думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34);
- право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод (ст. 36, 37);
- право брати участь в управлінні державними справами, в тому числі вільно обирати і бути обраними до органів державної влади (ст. 38);
- право на мирні зібрання (ст. 39);
- право на звернення до органів державної влади (ст. 40).

Рівень демократизації політичного режиму багато в чому залежить і від ступеня реалізації політичних прав осіб. І хоча Конституція України фактично закріплює принципи прямого народовладдя через вибори та референдуми, не всі нормативні акти забезпечують таке право для громадян України [82, с. 218].

Зокрема, це стосується внутрішньо переміщених осіб та вимушених переселенців, а також, у деяких випадках, трудових мігрантів, які працюють не за місцем реєстрації.

Закон України «Про місцеві вибори» у III розділі «Виборчі округи та виборчі дільниці», з одного боку, гарантує загальне, рівне і пряме виборче право для усіх громадян України [216]. Але в той же час визначає, що це право актуальне лише для виборців, які належать до відповідних територіальних громад на території виборчого району та проживають в межах відповідного територіального виборчого округу. Отже, внутрішньо переміщені особи, які не мають практичної можливості змінити формально зареєстроване місце проживання, але вже кілька років проживають на території іншої громади, не мають доступу до виборчого права.

Це впливає із положення Закону України «Про місцеві вибори»

(ст..3), яке визначає належність громадянина до відповідної територіальної громади та проживання його на відповідній території через його зареєстроване місце проживання.

Але в той же час Законом України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання» визначено, що реєстрація місця проживання чи місця перебування особи або її відсутність не можуть бути умовою реалізації прав і свобод, передбачених Конституцією, у цьому випадку – гарантованого Конституцією права брати участь в управлінні державними справами через реалізацію виборчого права.

Отже, в українському законодавстві виникла правова колізія. Конституція України та міжнародні стандарти однозначно визначають рівність прав усіх громадян, зокрема в питаннях виборчого права.

У нормах Закону України «Про тимчасово переміщених осіб» 2014 року ідеться про необхідність забезпечення виборчого права громадян, які змушені були переселитися в зв'язку з війною на Донбасі та окупацією Криму. Зокрема, стаття 8 Закону встановлює, що внутрішньо переміщена особа «реалізує своє право голосу на місцевих виборах шляхом зміни місця голосування без зміни виборчої адреси».

Водночас, у вересні 2015 р. набрав чинності новий Закон України «Про місцеві вибори» [216], у якому законодавці не передбачили можливості голосування внутрішньо переміщених осіб, оскільки вони перебувають за межами населеного пункту, у якому зареєстровані.

Відповідно до чинного законодавства та теоретичних засад конституційного права вибори в органи самоврядування тим і відрізняються від виборів до Верховної Ради України чи виборів Президента, що місцеву владу обирає місцева громада, тобто громадяни, які постійно проживають на території, де проводяться вибори. А іншого способу довести правовідносини громадянина і громади, окрім реєстрації, на жаль, в Україні нині не існує.

Наразі питанням спрощення процедури зміни виборчої адреси для внутрішньо переміщених осіб займається ряд громадських організацій.

Зокрема, суспільними зусиллями вони розробили проекти змін до національного законодавства для захисту політичних прав та свобод зазначених осіб.

Наприкінці березня 2017 року у Верховній Раді України було зареєстровано законопроект «Про внесення змін до деяких законів України (щодо виборчих прав внутрішньо переміщених осіб та інших мобільних всередині країни громадян)» [203]. В ньому пропонується внести зміни до таких законодавчих актів:

- Закону України «Про державний реєстр виборців», в якому пропонується вдосконалити порядок визначення виборчої адреси виборця, та надати можливість органу ведення Реєстру, за мотивованим зверненням виборця, визначити іншу виборчу адресу виборця;

- Закону України «Про місцеві вибори», в якому на підтримку попереднього пропонується визначити належність громадянина до відповідної територіальної громади та проживання його на відповідній території через його виборчу адресу [216].

Цей законопроект був розроблений експертами ВГО «Громадянська мережа «ОПОРА», ГО «Громадський холдинг «Група впливу», із залученням представників громадських організацій «Донбас-СОС», «Центр інформації про права людини», «Крим-СОС», благодійних організацій «Благодійний Фонд «Право на захист» та «Благодійний фонд «Восток-СОС».

Нагальна необхідність змін законодавства продиктована вимогою щодо забезпечення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб та мобільних всередині країни громадян.

Отже, таким чином, ми підтримуємо цей законопроект та вважаємо, що запропоновані громадськими організаціями новації допоможуть забезпечити можливість мобільним всередині країни громадянам реалізувати свої виборчі права на виборах усіх рівнів; посилити інтеграцію внутрішньо переміщених осіб, інших громадян, які є мобільними всередині країни, за новим місцем проживання; удосконалити процедури визначення виборчої адреси виборця;

усунути порушення виборчих прав громадян.

Вважаємо, що в сучасних умовах громадські організації відіграють важливу роль в процесі реалізації внутрішньо переміщеними особами своїх конституційних прав. Це, у свою чергу, посилює внутрішній потенціал держави, впливає на удосконалення національного законодавства та приведення його у відповідність до міжнародних стандартів, а також демонструє демократичну спрямованість держави та її гуманістичні прагнення. Таким чином, можна сказати, що гарантування прав людини відбувається завдяки громадському контролю за станом дотримання прав і свобод людини та громадянина, моніторингу та збору статистичних даних та завдяки розширенню форм реалізації такого на прикладі виборчих прав для вимушених переселенців та трудових мігрантів.

Ми погоджуємось з тим, що для подолання негативних наслідків та реалізації позитивного потенціалу вимушеної внутрішньої міграції населення потрібна концентрація всіх національних ресурсів та міжнародної донорської допомоги для реалізації заявленої Україною амбітної мети щодо досягнення до 2020 р. відповідності критеріям для подання заявки на членство в ЄС [36, с. 175]. Звичайно ж, не останню роль у цьому процесі відіграють громадські організації.

Реалізація політичних прав і свобод є також важливою формою громадського контролю за діями влади. Завдяки ефективному механізму співпраці громадських організацій та органів державної влади, ми можемо спостерігати за вдосконаленням самореалізації громадян у політичній сфері та їх участі в управлінні державними справами.

Отже, громадські організації відіграють не останню роль у реалізації політичних прав людини і громадянина, закріплених у Конституції. Громадські організації зазвичай першими бачать прогалини в реалізаціях норм законодавства, тому що їх дії спрямовані на вузьку категорію людей, де вони швидше та ефективніше можуть побачити проблеми та знайти шляхи їх вирішення.

Особисті права відрізняються від усіх інших тим, що належать людині не як громадянину конкретної держави, а є невід'ємними для кожної особи, незалежно від її громадянства, статі, етнічної приналежності, релігійних уподобань тощо.

Існування таких прав зумовлено необхідністю безперешкодного фізичного існування людини, а також можливостей її самовираження та розвитку. Згідно з Конституцією України ці права також називаються громадянськими та мають під собою природне підґрунтя виникнення прав, де джерелом є саме природа, а не держава чи законодавець.

Визнання усіх людей рівними у своїй гідності та правах також закріплено у міжнародних джерелах права, зокрема у Загальній декларації прав людини ООН 1948 року.

Погоджуємось з низкою авторів, що визначають громадянські права і свободи людини як визнані і гарантовані Конституцією і законами України пріоритетні природні можливості людини користуватися невідчужуваними благами приватного життя та індивідуальної свободи.

Конституція України визначає, що саме права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Дослідники підкреслюють особливості елементів конституційно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян – вони закріплюються в Основному законі та в національних конституційно-правових законах та включають інституції, які наділені повноваженнями забезпечувати та гарантувати права і свободи громадян [66, с. 160-161].

Як уже йшлося вище, теоретично особисті права можна поділити на фізичні та на ті, що задовольняють матеріальні, духовні та творчі потреби людини.

До фізичних особистих прав відносять, в першу чергу, невід'ємне право на життя (ст. 27). Це право реалізується, крім іншого, і через право людини на самозахист, а також через скасування смертної кари.

Життя як головне немайнове право особи викликає дискусії як у юридичних колах, так і в наукових. Адже, використовуючи термін «життя», законодавець не завжди визначає, що саме в нього вкладається. Питання, які найчастіше озвучуються у наукових дискусіях – це: відколи починається право на життя, яке гарантується законодавством, у яких випадках позбавлення життя є правомірним. Наприклад, в Україні смертна кара існувала аж до 2000 року у Кримінальному кодексі паралельно із конституційним правом на життя.

Сьогодні смертна кара досі є легальною мірою покарання у багатьох країнах світу. Щодо країн Європи, то тут залишилась лише одна держава, яка не скасувала смертну кару – Білорусь. Найактивнішими опонентами такої міри покарання є громадські організації. Вони обстоюють право людини на життя та виступають проти смертної кари. Однією з відомих організацій, які досі покладають зусилля для того, щоб привернути увагу світової спільноти до проблем існування смертної кари в деяких країнах, є Amnesty International. Організація вбачає у смертній карі відповідальність наряду з урядом країни і усієї громадськості.

Активна підтримка смертної кари з боку суспільства часто нерозривно пов'язана з недостатньою поінформованістю щодо неї – дуже часто вона ґрунтується на помилковому переконанні, що це приведе до скорочення рівня злочинності. Багато урядів підтримують цю неправильну думку, незважаючи на її безпідставність. Влада має бути відкрита до такої інформації та поважати права людини, займаючись просвітництвом суспільства. Проте рішення про страту не може бути прийнято громадською думкою. Уряд має взяти ініціативу у власні руки.

Ще одне питання, яке стосується визначення терміна «право на життя», це умови визначення того, коли життя закінчується, адже смерть може бути клінічною та біологічною. У безвихідних ситуаціях законодавство деяких країн дозволяє родичам дати згоду на відключення людини від апаратів життєдіяльності.

Право на повагу до гідності людини, що означає заборону катувань, принижувальних покарань, заборону медичних дослідів над людиною без її згоди (ст. 28). Ці статті Конституції також закріплені у міжнародних джерелах права для України, зокрема у Загальній декларації прав людини ООН 1948 року (ст. 5), статті 3 про заборону катувань Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права у статтях 7 і 10 [221].

Право на свободу та особисту недоторканність, яке полягає у тому, що ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою без рішення суду. Але, окрім цього, вказане право можна доповнити міжнародними нормами, обов'язковими для України, зокрема: ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [161], ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також статтями 7-11 Загальної декларації прав людини ООН 1948 року.

Право на недоторканність житла (ст. 30 Конституції України). Житло як елемент фізичної свободи є продовженням права на особисту недоторканність, тому проникнення в житло чи обшук допускаються лише за рішенням суду.

Право на особисте життя (ст. 31, 32, 51, 52 Конституції України). Основні положення конституційного права громадян на особисте життя стосуються гарантії таємниці листування та телефонних розмов: невтручання в особисте та сімейне життя; заборони збирання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди; рівних прав і обов'язків у шлюбі та сім'ї; вільного вибору супутника чи супутниці життя.

Ще одне конституційне право декларує рівні фізичні можливості існування – кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання (ст. 33 Конституції України).

Інша група громадянських прав належить до категорії особистої свободи людини, вільного вибору ціннісних орієнтирів та свободи у

творчому та духовному самовираженні:

- право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34 Конституції України);
- право на свободу світогляду і віросповідання (ст. 35);
- повага до гідності людини. І хоча у ст. 28 Конституції України це право розкривається стосовно фізичного існування людини, його також можна трактувати як таке, що визначає соціальне буття людини.

У теорії конституційного права відбулася певна еволюція щодо розуміння цього права. Зокрема, деякі науковці схильні традиційно розглядати право на свободу думки і слова тільки як політичну можливість громадянина. Водночас більшість вітчизняних правознавців відносять свободу думки і слова до громадянських (особистих) прав і свобод [119, с. 64].

Свобода слова і думки – це основа демократії, тому так важливо, щоб в Україні, яка взяла курс на європеїзацію та інтеграцію в цивілізований нормативно-правовий простір західних країн, це право дотримувалось і забезпечувалось у декількох аспектах.

По-перше – законодавчо. Свобода думки та слова закріплена не тільки в Основному Законі України, вона також міститься у Загальній декларації прав людини та ст. 10 Конвенції про захист прав і основних свобод людини.

Деякі автори зазначають, що на декларативному рівні українське законодавство виглядає як таке, що досить повно втілює зміст міжнародних норм із дотримання прав людини у сфері свободи слова. Україна, яка є учасником більшості міжнародних угод та систем контролю за їх виконанням, у зазначеній сфері імплементувала до національного законодавства міжнародні стандарти свободи слова [188, с. 206].

По-друге – у правовому полі. Йдеться про законодавство, яке не просто декларує свободу думки та слова, а створює відповідний правовий простір, визначаючи механізми реалізації цього права. Зокрема, це відбувається через спеціальні Закони: «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в

Україні», «Про інформацію» [215], «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» та інші, а також через підзаконні акти.

По-третє – через інститут Уповноваженого з прав людини та його співпрацю із журналістами та громадськими організаціями, діяльність яких спрямована на забезпечення свободи слова в Україні.

По-четверте – через діяльність громадських організацій, які зареєстровані як ЗМІ або правозахисні об'єднання. Вони слідкують за загальним рівнем дотримання права на свободу слова в країні, готують та направляють звернення та пропозиції до законодавчих органів і таким чином показують реальний стан реалізації цього конституційного права.

По-п'яте – через систему судового захисту. Ратифікувавши у 1997 р. Європейську конвенцію про захист прав і основних свобод людини, дотримання якої базується і на принципах прецедентного права Європейського Суду з прав людини, Україна фактично взяла на себе зобов'язання вважати рішення цього Суду складовою національного законодавства [125, с. 10; 23].

Коли йдеться про громадські організації як інститут для забезпечення громадянських прав людини, не можемо не погодитись, що ці гарантії належать до організаційно-правових та включають в себе діяльність держави, її органів, політичних партій і громадських об'єднань, засобів масової інформації, підприємств, установ, організацій всіх форм власності у сфері правотворчості, правозастосування, здійснення заходів процедурного, режимного, контрольного та іншого характеру з метою підвищення ефективності національних та міжнародних гарантій прав людини [268, с. 11].

Свобода совісті та віросповідання також закріплюється не тільки в Конституції України, але й в міжнародних правових документах та у спеціальному законодавстві, яке регулює процес реалізації та гарантування цього права через релігійні організації.

Свобода совісті є одним із головних елементів попереднього права – права на свободу думки та слова. Ці елементи створюються для задоволення громадянами своїх релігійних потреб.

Завдяки досить виваженому та масштабному правовому механізму, через інститут релігійних організацій громадянам забезпечується одне з конституційних прав.

Відповідно до Конституції (ст. 35) та законодавства України взаємовідносини держави і церкви в Україні можна такими складовими: 1) держава та органи державної влади не втручаються у внутрішні справи та діяльність церкви та релігійних організацій; 2) церква та релігійні організації те втручаються в діяльність держави та державних органів; 3) взаємовідносини держави і церкви здійснюються на принципі рівності всіх церков перед законом і невизнання державою жодної релігії як обов'язкової [109].

В умовах демократичної держави, якою є Україна, держава забезпечує рівність усіх релігій та недискримінацію за ознакою належності до якоїсь з них. Законодавство, що стосується релігійних об'єднань стосується усіх можливих віровчень та не виділяє жодну з вір.

Відокремлення релігійних організацій від держави та закріплення світського принципу у громадянському суспільстві є певним чином вимушеним заходом для збереження рівноваги та для гармонійного співіснування людей з різним світобаченням в одній державі. На відмінність від громадських організацій, які самостійно визначають мету своєї діяльності, релігійні об'єднання вже мають визначену законом мету створення та діяльності.

Конституційно-правовий статус релігійних об'єднань є дуже різним у різних країнах: 1) у державі може бути закріплено офіційно певну релігію; 2) релігійні об'єднання можуть отримувати фінансову підтримку або привілеї з боку держави; 3) церква може брати участь в освітній та виховній діяльності тощо.

Наприклад, як зазначають дослідники, у Греції статус державної релігійної організації закріплений за Православною церквою. Це означає, що вона користується привілеями, в яких відмовлено іншим релігіям, хоча свобода совісті у цій країні поширюється на всі релігії, а ось у Великобританії статусом державної релігійної організації наділена Англіканська церква. Тільки вона має право виступати організатором подій, які мають національне значення, наприклад – коронації [177, с. 29].

У цьому ж контексті Україна визначається Конституцією як світська держава. Церква відокремлена від держави, а релігійні вподобання чи їх відсутність вважаються приватною справою кожної людини. І все ж деякі демократичні держави мають у своєму законодавстві відбиток історичного та соціального становища церкви. Наприклад, деякі з них мають виражений антирелігійний напрям, а деякі, навпаки визначають одну з релігій державною, домінуючою або офіційною. Мексиканська Конституція не дала церкві статусу юридичної особи, заборонила їй володіти нерухомим майном, заборонила релігійні обряди в публічних місцях – це можна вважати яскравим прикладом закріплення антирелігійного становища церкви всередині держави, тим більше – демократичної держави, де водночас проголошується свобода совісті та віросповідання. А ось, наприклад, Греція та Болгарія у своїх конституціях визначають домінуюче становище східноправославної церкви та релігії. У недемократичних державах релігійні правила можуть виступати специфічним джерелом права, у тому числі конституційного, причому юридична сила їх часом перевершує навіть силу конституційних норм. Наприклад, в Ісламській Республіці Іран вищим джерелом права є шаріат – звід норм мусульманського права [116, с. 23].

У багатьох країнах на релігійні об'єднання поширюється загальне конституційно-правове регулювання статусу громадських об'єднань. Наразі в Україні церква як громадське об'єднання, має статус юридичної особи, отже, має право захищати свої інтереси через суд, брати участь у громадському житті, використовувати ЗМІ та володіти нерухомістю.

Щодо взаємовідносин церкви та держави – вони мають обмежуватися правовим та адміністративним статусом релігійних організацій.

Релігійні організації, відокремлені від держави, не виконують державні функції, встановлення будь-яких переваг або обмежень однієї релігії, віросповідання чи релігійної організації щодо інших не допускається [176, с. 96].

Шляхом здійснення адвокації по просуванню певної правозахисної теми, ми можемо говорити про те, що таким чином здійснюється гарантування і особистих прав і свобод людини. В цьому питанні не останню роль відіграє і вплив громадських об'єднань на нормотворчі процеси та надання професійної правової допомоги через консультації, представництво осіб у суді, супроводі справ тощо.

Ще одна сфера прав людини – це соціальні, економічні та культурні права, які також зафіксовані у Конституції України [120]. Так, до економічних належать права на працю, страйк, відпочинок та підприємницьку діяльність. Соціальні права охоплюють право на житло, соціальний захист, достатній життєвий рівень, охорону здоров'я. Культурні права закріплені у двох статтях Основного закону: право на освіту (ст. 53) та право на свободу культурної, наукової, творчої діяльності (ст. 54).

Окрім того, що усі ці групи прав забезпечуються Конституцією України, вони знаходять своє вираження в міжнародних законодавчих актах, а також у законах України.

Якщо розглядати роль громадських організацій у процесі реалізації кожного права з наведених груп, то вона має місце буквально в кожній нормі, яка передуює забезпеченню права. Наприклад, у реалізації права на працю важливо дотримуватись норм недискримінації, справедливої винагороди, захисту прав трудящих через інститут профспілок.

Ми вважаємо, що професійні спілки у захисті соціальних та економічних прав є важливою ланкою у регулюванні трудових відносин, і не тільки. Профспілки захищають інтереси не тільки найманої праці, а й

громадян загалом, в тому числі молоді та пенсіонерів. Як справедливо зазначають дослідники, останнім часом профспілки виходять за межі своїх безпосередніх завдань по захисту економічних інтересів, розширюючи сферу своєї діяльності як організація громадянського суспільства.

Профспілки діють як багатофункціональна суспільна організація, яка виражає загальногромадянські інтереси, надаючи підтримку не тільки членам профспілок, а й іншим соціальним категоріям громадян. Таким чином, виявляючи свою суспільну активність, профспілки вже прямо і безпосередньо діють як асоціації громадянського суспільства, надаючи йому зі свого боку самоврядного імпульсу [197].

Професійні спілки – це підґрунтя ефективної взаємодії роботодавця та працівника у правовому полі, а також взаємодії населення та держави у соціальній та економічній сферах. Саме через призму діяльності профспілок, їх участі у трудових спорах у суді, зверненнях до Уповноваженого з прав людини, зверненнях до міжнародних судових установ тощо держава може відслідкувати основні прагнення населення, а також конфлікти та проблеми, які виникають, щоб вчасно їх відкоригувати, в тому числі на законодавчому рівні.

Профспілкові органи також беруть участь у здійсненні «соціального діалогу», згідно із Законом України «Про соціальний діалог в Україні» [223].

Саме через цей закон профспілки, разом з роботодавцями та органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування, приймають спільні рішення з питань формування та реалізації державної соціальної та економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин.

Як громадські організації некомерційного сектора профспілки важливі для забезпечення не тільки економічних прав людини, а й таких конституційних положень, які забезпечують рівність та недискримінацію громадян у всіх сферах життя.

Профспілкова спільнота також бере участь у Місії міжнародних профспілок, яка сприятиме поліпшенню стану проведення соціально-економічних реформ та дотриманню при цьому усіх необхідних норм соціального захисту громадян, що існують у країнах Євросоюзу [235].

Результатами такої співпраці стануть висновки та пропозиції щодо оптимізації процесу євроінтеграції України у сфері соціально-трудоких відносин [221; 161].

У своїй дисертації дослідник Ю. М. Фролов розділяє форму та зміст економічних прав людини, визначаючи зміст як права на ці економічні блага, а саме: право на їхнє одержання, захист, збереження, володіння, користування і розпорядження, а форму – як міру або образ, спосіб, форму поведінки, виявлення волі, інтересів, можливостей людини і громадянина [279]. Також автор звертає увагу на гарантованість цих прав і свобод. Ми вбачаємо гарантуванням економічних прав таку організаційно-правову систему, де різними суб'єктами права створюються умови для повноцінного користування громадянами своїми правами. Зокрема, до суб'єктів в такому разі відносимо державу та її органи, органи місцевого самоврядування, політичні партії, правозахисні та інші громадські організації. Знаходимо підтвердження нашої думки: Важливу роль у гарантуванні економічних прав і свобод людини і громадянина відіграють такі організаційно-оформлені суб'єкти громадянського суспільства як політичні партії, громадські об'єднання, засоби масової інформації тощо.

Також гарантування економічних прав і свобод людини і громадянина забезпечується системою міжнародних урядових та міжнародних неурядових організацій, до компетенції яких входить захист прав і свобод людини і громадянина шляхом застосування міжнародно-правових гарантій [278, с. 15; 132; 113; 29].

Загалом, усі зазначені в Конституції України права так чи інакше гарантуються не тільки державою та її органами, а й громадянським суспільством, об'єднаним громадськими організаціями, асоціаціями та

ініціативами. Тому громадський контроль за дотриманням конституційних прав може мати різний прояв. Це можуть бути конкретні правозахисні організації, як охоплюють своєю діяльністю увесь спектр прав але для конкретної групи осіб. Зазвичай такі організації обстоюють усі права дискримінованих груп населення. А може бути й навпаки – організації, які захищають конкретну групу прав для усіх громадян держави. Підсумовуючи, можемо зазначити, що організаційно-правове гарантування прав за допомогою громадських організацій полягає у такому:

1) у гарантуванні реалізації та захисту прав людини через суд. Враховуючи, що громадські організації є юридичними особами, вони можуть захищати свої права через суд, а також захищати права своїх членів таким чином. Більше того, правозахисні громадські організації, які працюють саме в галузі дотримання конституційних прав і свобод людини, зазвичай відіграють значну роль в тому, щоб допомогти кожному, хто бажає звернутися за захистом своїх прав до суду;

2) у вдосконаленні національного законодавства у галузі прав людини та ефективному лобюванні інтересів громадських об'єднань у політиці;

3) у сприянні правовій освіті населення через інформаційні кампанії;

4) у громадському контролі за станом дотримання прав і свобод людини та громадянина, тощо.

2.2. Обґрунтоване втручання держави в гарантовані права: обмеження щодо створення громадських об'єднань

Вже кілька років поспіль Україна активно крокує до демократизації та усвідомлення себе цивілізованою європейською країною, де панують ідеї верховенства права та правової держави. Демократизація нерозривно пов'язана також із закріпленням, розвитком та гарантуванням прав людини. Це взаємообумовлені речі, адже саме демократія є головною та найбільш ефективною гарантією прав людини, а реалізація прав людини – показником

демократії. Взагалі, основа правової держави – це заснований на нормах права зв'язок між державою та особою, а також зв'язок між різноманітними об'єднаннями, які тією чи іншою мірою відображають потреби певної групи населення. Окрім правового декларування прав та свобод, держава повинна мати реальні механізми для надання громадянам можливості їх здійснення. Тому існування вільного громадянського суспільства – це допоміжна ланка у визначенні політичного курсу держави. Громадські організації, які хай навіть мають різне бачення майбутнього країни, повинні мати можливість впливу на етапах розгляду законопроектів, надання поправок та рекомендацій до них, оприлюднюючи статистику чи інші об'єктивні дані, які можна використати у як аргумент за ті чи інші положення. Широкий спектр думок дає змогу побачити прогалини того чи іншого нормативного акту та вчасно їх усунути.

Також існування в правовому полі громадських організацій, які задовільняють інтереси різних груп осіб, – основа демократії. Можливість висловити свою думку у відкритому громадському просторі за допомогою мирних зібрань, мітингів, акцій протесту та у будь-який інший спосіб, дозволений законом, – це ознака того, що держава не створює привілеїв для якоїсь конкретної групи осіб, а створює простір, в якому кожній групі буде надана правова платформа для вираження поглядів та захисту своїх прав.

Побудова зрілого та толерантного громадянського суспільства – один з пріоритетних напрямів розвитку держави, в тому числі й у законодавчому полі. Право на свободу думки, совісті і релігії, декларування рівності кожного, свобода об'єднань для реалізації та захисту своїх інтересів – ось далеко не повний перелік особистих прав, які закріплені в конституції кожної європейської держави, а також входять в такі міжнародні документи з прав людини, які мають загальну назву «Хартія прав людини»: це – «Загальна декларація прав людини», «Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права», «Міжнародний пакт про громадянські і політичні права» [161]. Однак зазвичай науковці ставлять на перше місце у системі захисту

прав людини національну конституцію, адже конституційна система захисту прав і свобод людини і громадянина є важливим, а по суті – визначальним складовим елементом загальнодержавної системи конституційного права України, оскільки вона здійснює системоутворюючий вплив на інші елементи (засади) конституційного ладу нашої держави. Також науковці акцентують увагу на тому, що відображені в Конституції України елементи конституційної системи захисту прав і свобод людини і громадянина, незважаючи на пряму дію конституційних норм та їх застосування на всій території країни, потребують законодавчої конкретизації та розвитку [12,с. 30].

Сьогодні права людини в контексті нової політики мультикультуралізму та прозорих кордонів набувають нового значення. Усвідомлюючи різноманіття думок, ціннісних життєвих орієнтирів та інтересів, демократична держава намагається сконструювати «ідеальну» законодавчу базу, в рамках якої кожен зможе захищати свої права та інтереси, приймати участь у політичному та соціальному житті країни. При цьому головним принципом тут є максимальне невтручання у права людини.

Українське законодавство чітко визначає цей принцип невтручання у Конституції України, Сімейному кодексі та деяких законах України. Але загалом в українському законодавстві немає єдиного визначення правомірного втручання в гарантовані права та чіткого окреслення його меж. Втім, ми знаходимо схожі механізми обмеження гарантованих прав чи, наприклад, втручання в гарантовані права, яке ґрунтується на принципах суспільної безпеки, принципу рівноваги та справедливості. Із філософської точки зору – це втілення популярної думки про те, що свобода однієї людини закінчується там, де починається свобода іншої. Дійсно повна свобода неможлива в умовах існування конфліктів потреб між громадянами, але законодавець завжди намагається контролювати ці процеси, зберігаючи рівновагу між потребами, а також забезпечити розширення свобод за рахунок можливих інструментів, а не за рахунок звуження свобод іншого.

І все ж, законодавством встановлюються виняткові випадки, коли, наприклад, втручання в особисте життя, отримання особистої інформації допускається у ході оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу. Коли на ваги стають дві соціальні цінності, такі як особисте життя та істина в кримінальній справі, законодавець вирішує на користь більш вартісної соціальної цінності (розкриття злочину). Та навіть у цьому разі законодавець намагається проконтролювати, щоб повага до особистого життя людини зберігалась, гарантуючи це право, зокрема, статтею 254 Кримінального процесуального кодексу України, в якій зазначається, що якщо протоколи про проведення негласних слідчих (розшукових) дій містять інформацію щодо приватного (особистого чи сімейного) життя інших осіб, захисник, а також інші особи, які мають право на ознайомлення з протоколами, попереджаються про кримінальну відповідальність за розголошення отриманої інформації щодо інших осіб.

Тобто, по суті, держава повинна мати легітимну мету для будь-якого втручання в гарантовані конституцією права. Тут йдеться про принцип рівноваги, коли, жертвуючи одними правами держава досягає більш значимої та вагомої соціальної мети.

Враховуючи той факт, що права людини є невід'ємною складовою прогресивного громадянського суспільства, ми повинні розглянути межі легітимності втручання держави у такі права, а також відповісти: чи завжди це втручання перебуває в правовому полі і відповідає принципам демократичного суспільства.

Не останню роль у визначенні обґрунтованості втручання відіграє практика Європейського суду з прав людини. Як вважають деякі автори, правомірним є таке втручання держави в права людини, яке здійснюється в легальному і легітимному порядку для збереження національних інтересів держави, цивільного та соціального захисту суспільства і верховенства права. Це визначення сформульоване шляхом узагальнення обставин і цілей (тобто закономірностей) правомірності втручання держави в права людини в

рішеннях ЄСПЛ [240, с. 115].

У практиці Європейського суду з прав людини «обґрунтоване втручання» найбільш широко трактується відносно того, які цінності та інтереси воно захищатиме: національну безпеку, територіальну цілісність, суспільний спокій або економічний добробут, охорону громадського порядку, запобігання злочинам, охорону здоров'я або моральності, захист репутації або прав інших осіб, запобігання розголошенню конфіденційної інформації або підтримання авторитету та безсторонності суду. Ці обмеження можна поділити на такі, які захищатимуть:

- а) суспільні інтереси;
- б) інші права особи;
- в) забезпечувати авторитет та безсторонність суду [300].

Права людини в даному випадку – це певна міра свободи особи та її поведінки, через яку вона може задовольнити свої прагнення, матеріальні та духовні потреби тощо. Гарантовані права – це права, які можна реально втілити у життя та мати способи їх охороняти та захищати. Громадянські, політичні, соціальні, економічні та інші права мають широкі гарантії у багатьох країнах, які включили їх напряду до своїх конституцій і забезпечили їх охорону у судовому порядку.

Національній системі прав людини в Україні бракує цілісності. Національне законодавство доповнює нормативно-правову базу міжнародними конвенціями та угодами про права людини, але фактично в державі відсутня послідовна скоординована система їх втілення, захисту, охорони та, головне – розвитку. Враховуючи сучасний темп життя та різноманіття думок, інтересів тощо, держава не встигає вводити у правове поле усі необхідні та дієві механізми гарантування прав. У цьому разі громадські неурядові організації надзвичайно важливі, адже саме вони ініціюють інформаційні та освітні кампанії, моніторинг та ведення статистичного обліку, що в подальшому полегшує подолання існуючих проблем у галузі прав людини, в тому числі шляхом ефективної взаємодії

між державою та громадськими організаціями, ініціативами та навіть окремими активістами.

Влучною є думка про те, що на міжнародному рівні, в процесі міжнародної процедури моніторингу держави повинні звітувати щодо освіти у галузі прав людини. Звісно, це стосується і України як учасниці кількох міжнародних Конвенцій. Деякі автори у своїх працях наголошують на тому, що сучасні держави приділяють обмежену увагу освіті в галузі прав людини, також це питання не є актуальним для неурядових організацій, які мали б спонукати державні органи до поважання своїх зобов'язань у сфері інформування та освіти населення з прав людини [87, с. 263].

Як видно з аналізу правових актів, національне законодавство допускає за певних умов втручання в права і свободи громадян. Наприклад, право на приватне життя, право на майно і, також в питання права на свободу громадян об'єднуватися в політичні партії та громадські організації..

Обґрунтоване втручання, як термін, найчастіше використовується у практиці Європейського суду з прав людини. Втручання в цьому випадку – це активні дії держави щодо прав, які гарантуються міжнародними угодами та, зокрема, Конвенцією з прав людини.

Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод зазначає, що, поряд із гарантуванням права власності, попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів.

В той же час, як зазначають дослідники з прав людини, втручання у право власності допустиме лише тоді, коли воно переслідує легітимну мету в суспільних інтересах. Але, окрім того, втручання у право безперешкодного користування своїм майном передбачає «справедливу рівновагу» між інтересами суспільства та необхідністю дотримання фундаментальних прав людини [280, с. 132].

Термін обґрунтованого втручання не розглядається у сучасній науковій літературі українських дослідників та не фігурує у нормативно-правових актах держави. Але все ж застосовується у багатьох законодавчих актах як справедлива рівновага між захистом гарантованих прав і свобод людини та загальними інтересами суспільства, вирішенням глобальних проблем тощо.

Поняття суспільного інтересу може мати різні масштаби, це можуть бути інтереси усього населення – як, наприклад, національна безпека, або зачіпати інтереси певної категорії громадян, як «розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, приниження національної честі та гідності...» (ст. 161 КК України).

Водночас суспільний інтерес пов'язаний із поняттям громадянського суспільства, яке формує актуальні суспільні блага у вільному для обговорення, дискусій просторі. По суті, без суспільних інтересів, цілей та загального вектора розвитку громадянське суспільство не може існувати.

Суспільний інтерес також нерозривно пов'язаний із безпекою, благополуччям та розвитком, при цьому їх не можна зводити до інтересів окремих осіб, а відтак, і в правовому полі суспільні інтереси мають більшу цінність, ніж інтереси окремої людини. Суспільні інтереси, які виникають та формуються у суспільстві, стають об'єктом захисту та гарантування їх з боку держави. Також в цьому процесі беруть участь громадські організації, які, діючи в рамках закону, обговорюють законодавчі акти, проводять моніторинг, беруть участь у виробленні державної політики тощо.

Як зазначають дослідники, суспільний інтерес є оціночним поняттям, однак в процесі його усвідомлення він стає метою діяльності держави. Інтерес підлягає правовому опосередкуванню як прагнення до задоволення визначених суспільних потреб. Породжувані ним юридичні мотиви, правові вимоги, пропозиції одержують правове вираження за допомогою державної волі. Об'єктивований правом інтерес визначає зміст правових норм із властивим їм загальнообов'язковим характером [290, с. 7-8].

Ми можемо відстежити випадки справедливої рівноваги між

суспільними та приватними інтересами на прикладі правомірного втручання держави в гарантовані Конституцією України права.

Вище ми вже дослідили, як це відбувається на прикладі невтручання в особисте життя. Далі ми розглянемо, як терміни «втручання» та «невтручання» трансформуються в різних законодавчих актах.

Найбільш яскравого прояву термін «суспільний інтерес» набуває у кримінальному праві, де «суспільні інтереси» спрямовані на охорону прав і свобод людини та громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, запобігання злочинам (ч. 1 ст. 1 КК України).

До того ж розуміння «суспільного інтересу» – це основа питання свободи слова, а також права на вільний доступ до інформації, які гарантуються Конституцією України. Правомірність визнання інформації суспільно необхідною ґрунтується на принципах безпеки людського існування та його якісного розвитку та благополуччя.

Суспільний інтерес, як фактор втручання держави у діяльність громадських об'єднань є характеристикою, яка охоплює різні аспекти: національну безпеку, збереження та забезпечення безпечного існування расового, національного, релігійного різноманіття у суспільстві тощо.

Проте в нашому дослідженні ми торкаємось лише суспільного інтересу в питаннях публічної інформації, тобто інформації, що становить суспільний інтерес. Це поняття вужче, ніж загальне визначення суспільних інтересів громадян, але варте уваги. Тому що через визначення інформації, що становить суспільний інтерес ми знайдемо точки дотику із загальною термінологією питання.

Закон України «Про інформацію» [215] у ст. 29 містить таке визначення: суспільно необхідна інформація може визнаватись такою, якщо вона є предметом суспільного інтересу, і право громадськості знати цю інформацію переважає потенційну шкоду від її поширення.

Предметом суспільного інтересу вважається інформація, яка свідчить про загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності України; забезпечує реалізацію конституційних прав, свобод і обов'язків; свідчить про можливість порушення прав людини, введення громадськості в оману, шкідливі екологічні та інші негативні наслідки діяльності (бездіяльності) фізичних або юридичних осіб тощо.

Потенційна шкода від поширення такої інформації (наприклад, розголошення даних приватного життя) не переважає над правом громадськості знати цю інформацію та убезпечити себе від можливих, ще гірших наслідків.

Отже, ми знову повертаємось до того, що об'єднуючим фактором у визначенні суспільного інтересу є загальні засади, на яких побудована Конституція України, тобто незалежність, суверенність держави, її територіальна цілісність, а також гарантовані права та свободи людини.

Розглянемо ще одне гарантоване право, де поняття суспільного інтересу також відіграє значну роль. Це право власності, право на мирне володіння майном. Це право гарантоване не тільки Конституцією, але і рядом міжнародних угод, серед яких і Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, в якій захист власності захищається ст. 1 Протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: «Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права.

Конституція України, у свою чергу визначає право власності та право втручання держави у це право таким чином: «Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним.

Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і

в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану.

Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом.

А ось, наприклад, відповідно до ч. 5 ст. 319 Цивільного Кодексу України власник не може використовувати право власності на шкоду правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію та природні якості землі.

Багато фахівців визначають, що застосування наведених норм на практиці – індивідуальна справа того органу, якому доведеться їх застосовувати, наприклад суду. Тому що «інтереси суспільства», «суспільна необхідність» – це оціночні поняття. Для кожної держави суспільні інтереси є різними і їх визначення буде залежати від актуальних потреб суспільства.

Правомірність втручання у всіх цих випадках можна визначати через такі критерії:

1. Межі втручання держави у гарантовані права визначаються національним законодавством та міжнародними угодами.
2. Нормативно-правовий акт, на основі якого відбувається втручання у гарантовані права, має бути чітким та доступним.
3. Застосування та тлумачення норм національного законодавства здійснюються національними органами. А у разі неможливості досягнення компромісу – Європейським судом з прав людини.

Приступаючи до розгляду права на свободу об'єднань у політичні партії та громадські організації, варто зазначити, що це – важлива передумова демократичних змін. Спільна реалізація інтересів – це не тільки глибоко індивідуальне явище, що дає людині простір для творчого та духовного розвитку, а й пряма можливість громадськості впливати на

соціальне та політичне життя всередині країни. Звісно, не всі об'єднання громадян допускаються до легального простору, адже усі ми різні і інтереси деяких громадян можуть порушувати права інших, включаючи агресивні та насильницькі дії.

Статтею 4 Закону України «Про об'єднання громадян» визначено обмеження щодо створення громадських об'єднань [211]. Не підлягають легалізації громадські організації, метою яких є: зміна шляхом насильства конституційного ладу і в будь-якій протизаконній формі територіальної цілісності держави; підрив безпеки держави у формі ведення діяльності на користь іноземних держав; пропаганда війни, насильства чи жорстокості, фашизму та неофашизму; розпалювання національної та релігійної ворожнечі; створення незаконних воєнізованих формувань; обмеження загально визнаних прав людини.

Незважаючи на толерування будь-яких думок та забезпечення державою права кожного на задоволення своїх інтересів, законом все-таки окреслюється чіткий перелік цілей громадських організацій, які не можуть бути допущені у правове поле. Це також стосується і громадських організацій з уже визначеною метою, наприклад релігійних об'єднань. Законом «Про «про свободу совісті та релігійні організації» передбачається, що організації може бути відмовлено у реєстрації, якщо її статут (положення) або діяльність суперечать чинному законодавству. Крім того, діяльність релігійної організації припиняється у випадках:

- 1) вчинення релігійною організацією певних дій, зокрема: перешкоджання реалізації громадянами права на свободу совісті, втручання релігійних організації у державні функції, зокрема участь у діяльності політичних партій, їх фінансування, агітація або фінансування виборчих кампаній кандидатів, самовільне захоплення культових будівель чи привласнення культового майна;

- 2) поєднання обрядової чи проповідницької діяльності релігійної організації з посяганнями на життя, здоров'я, свободу і гідність особи;

3) систематичного порушення релігійною організацією встановленого законодавством порядку проведення публічних релігійних заходів (богослужінь, обрядів, церемоній, походів тощо);

4) спонукання громадян до невиконання своїх конституційних обов'язків або дій, які супроводжуються грубими порушеннями громадського порядку чи посяганням на права і майно державних, громадських або релігійних організацій.

Додатково законодавством передбачено, що громадські об'єднання не можуть мати воєнізованих формувань та їм не можуть надаватися владні повноваження.

Окремі обмеження права громадян на об'єднання також встановлюються Конституцією України та міжнародними договорами. Зокрема, Основним Законом визначено, що утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, забороняються [120].

І все ж нині в Україні зареєстровані та функціонують громадські об'єднання, що своєю діяльністю порушують вказані норми, однак ані реєструючі органи, ані прокуратура, ані поліція не займаються тим, щоб контролювати діяльність таких організацій. У свою чергу це призводить до того, що в державі постійно порушуються ті чи інші права та свободи громадян, дискримінується частина населення, а подекуди відбувається неприховане розпалювання расової ворожнечі саме завдяки громадським організаціям.

Підставами для заборони діяльності громадського об'єднання можуть бути не тільки статутні положення, а й безпосередні дії організації. У цьому

разі ми можемо спостерігати, що законодавець обмежує право громадян на вияв своєї соціальної, громадянської або політичної позиції. Але це, в свою чергу, видається правильним з точки зору безпеки та права інших людей на безпечний простір.

Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод у ст. 11 визначає, що кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами для захисту своїх інтересів і ці права не підлягають обмеженням [221]. Винятки становлять обмеження, які є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Варто зазначити і те, що успішне виконання громадськими об'єднаннями завдань, передбачених статутами, забезпечується їх активною і різноманітною діяльністю, в тому числі – застосуванням правових норм, що регулюють і відповідні суспільні відносини. Як наслідок, органи громадських організацій – учасники правотворчості, у відповідних випадках стають учасниками правозастосування [60, с. 73].

М. Ю. Віхляєв у своїй дисертації визначив види участі громадських об'єднань у правотворчості залежно від її різновидів:

- 1) участь громадських об'єднань у правотворчості органів публічної адміністрації;
- 2) участь громадських об'єднань у правотворчості трудових колективів;
- 3) участь громадських об'єднань у правотворчості народу або територіальної громади під час референдумів;
- 4) безпосередня правотворчість громадських об'єднань (делегована правотворчість, санкціонована правотворчість).

Цим автором також здійснено класифікаційний розподіл участі громадських об'єднань і за такими критеріями:

- 1) орган публічної адміністрації, з яким відбувається взаємодія громадських об'єднань під час правотворення;
- 2) нормативно-правовий акт, який приймається за результатами правотворчої діяльності;
- 3) територіальний рівень, на якому здійснюється правотворчість;
- 4) види громадських об'єднань, які беруть участь у правотворчому процесі.

Таким чином, як зазначає дослідник, громадські об'єднання як організована частина громадськості, що представляє саме спільні інтереси одночасно декількох громадян, у тому числі й політичні партії як один з їх видів, є провідними суб'єктами громадського контролю в Україні [32, с. 17].

Незважаючи на те що права людини декларуються українським законодавством та міжнародними нормами, деякі конституційні положення видаються абстрактами внаслідок того, що не підкріплюються дієвим механізмом, який забезпечує їх виконання. Для ефективної реалізації права громадян на об'єднання в Україні потрібно запровадити принцип верховенства права як механізму гарантування права на об'єднання. Адже колізії виникають не тільки в адміністративній чи цивільній галузі, де головним питанням стає гармонізація національного законодавства, а на конституційно-правовому рівні, коли інститут громадських об'єднань послуговує людям, мета діяльності яких – обмеження прав чи свобод інших груп населення, дискримінація, насилля тощо.

Отже, питання свободи вільного вираження поглядів через громадські об'єднання повинно увійти у законодавче коло з певними обмеженнями. Вважаємо, що саме тут обґрунтоване втручання держави у гарантовані права буде проявом «суспільного інтересу», а також буде ґрунтуватись на умовах справедливого балансу та права людини на безпеку.

Свобода вільного вираження поглядів повинна мати своїм підґрунтям повагу до прав інших людей та захист демократичної і правової держави, якою прагне стати Україна. Тому в процесі законодавчого закріплення та

гарантування свободи слова та вираження поглядів певні обмеження, що встановлюються, є справедливою рівновагою між правом людини та суспільними інтересами демократичного громадянського суспільства.

Але гарантії свободи думки та совісті – завжди присутні у конституційних положеннях демократичних держав, які обирають ліберальні цінності, а також у ряді міжнародних документів з прав людини, до яких ці держави доєднуються як повноправні учасниці. Свобода думки, совісті та вільне вираження своїх поглядів – це основні передумови до об'єднання людей у групи із спільними інтересами, а потім – у легалізовані організації для більш ефективного захисту та гарантування останніх. Таким чином, можна зробити висновок, що свобода думки – це особисте право, яке дуже часто реалізується спільно з іншими особами.

Це стосується насамперед способу вираження мети, цілей на пряму діяльності організації у публічному просторі. Свобода вираження поглядів – це дійсно одна з опор демократичного суспільства, а також – процес самореалізації особистості та розвитку громадянського суспільства. Демократичне суспільство не зможе існувати без плюралізму думок, відкритості до інших точок зору та толерантності. Навіть точки зору, які суперечать одна одній, мають місце у сучасному суспільстві, так само і громадські об'єднання, покликані для їх захисту, вираження та пропагування.

Але це не означає, що демократія мусить толерувати будь-які думки, цілі діяльності громадських об'єднань тощо. Вважаємо, що конституційна заборона на створення громадських об'єднань містить не вичерпний перелік передумов і їх важливо доповнити та уточнити. Так, створення громадського об'єднання неможливе, якщо його програмні цілі або дії спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я

населення. (ст. 37 КУ).

Якщо створюється громадська організація без статусу юридичної особи, цілі та мета її діяльності визначаються, головним чином, у протоколі установчих зборів громадського об'єднання, а статут має скорочений вигляд на відміну від статуту громадської організації зі статусом юридичної особи. Отже, уповноважені органи, вирішуючи питання про реєстрацію громадських організації повинні пильно вивчати протокол та статут, щоб уникнути ситуації легалізації організації, яка розпалює ворожнечу, пропагує насилля чи посягає на права і свободи інших людей.

Характерною ознакою громадського об'єднання є те, що воно створюється для здійснення конкретної мети, завдань, виду діяльності, в ході якої реалізуються певні права та інтереси громадян. Доречно згадати, що цілі діяльності громадських об'єднань можуть бути пов'язані із завданнями, які стоять перед державою і суспільством. Відповідно мета та завдання громадських об'єднань повинні бути суспільно корисними і спрямованими на виконання функцій держави, захист прав і свобод громадян, формування правової і демократичної держави [110, с. 463].

Деякі автори стверджують, і ми поділяємо цю думку, що громадські організації повинні розглядатися також з точки зору їх адміністративно-правового статусу, який включає в себе і взаємодію із владою, і легалізацію організацій, і контроль за їх діяльністю. Громадські організації стали невід'ємною частиною суб'єктів адміністративного права. Вони є не тільки підконтрольними та піднаглядовими суб'єктами управління, але й самі представляють та захищають свої законні інтереси та інтереси своїх членів (учасників) у державних та громадських органах, беруть участь у політичній діяльності, проводять масові заходи (збори, мітинги, демонстрації тощо). У зв'язку з цим громадські організації повинні розглядатись як особливі суб'єкти управлінських відносин, що функціонують у рамках системи адміністративно-правових норм [148, с. 215].

Деякі дослідники навіть стверджують, що визначення громадського

об'єднання згідно із Законом України «Про громадські об'єднання», хоча й вирізняється прогресивністю, але не позбавлене недоліків, оскільки не відображає суттєвих ознак громадського об'єднання як суб'єкта адміністративного права [110, с. 461].

М. Ю. Віхляєв розглядає громадські об'єднання через призму таких ознак: 1) добровільний характер; 2) незалежність у виборі напрямів та методів діяльності; 3) спрямованість на задоволення інтересів членів; 4) спрямованість на досягнення громадських цілей; 5) створення на основі спільної діяльності; 6) самоорганізація та самоврядування; 7) законний порядок створення та діяльності; 8) некомерційний характер; 9) утворення шляхом об'єднання як фізичних, так і юридичних осіб; 10) об'єднання громадян є гарантією та формою реалізації конституційного права громадян на об'єднання, яке передбачає можливість створювати об'єднання громадян, вступати в існуючі об'єднання громадян, утримуватись від вступу в об'єднання громадян, безперешкодно виходити з об'єднання громадян; 11) можливість створення як шляхом державної реєстрації з отриманням статусу юридичної особи, так і шляхом повідомлення без отримання статусу юридичної особи; 12) багатоманітність різновидів об'єднань громадян у зв'язку з надзвичайно широким спектром сфер та напрямів їхньої діяльності, які визначаються різноманітністю інтересів та потреб їхніх засновників та членів; 13) можливість членства громадян України, громадян іноземних держав, осіб без громадянства [34, с.60-61].

Отже, оскільки, законний порядок створення – одна із головних ознак громадського об'єднання, поряд з такою ознакою як спрямованість на досягнення громадських цілей, можемо зробити висновок, що існування громадського об'єднання повинно бути виправдане виключно правомірними цілями діяльності.

Таким чином, до легалізації дійсно неможливо допускати громадські організації, діяльність яких суперечить положенням Конституції. Однак внаслідок того, що законодавець не досить чітко окреслює рамки,

наприклад: «пропагування насилля», то вирішення цього питання стає проблемою реєструючого органу.

Органи, які проводять легалізацію об'єднань громадян, здійснюють контроль за додержанням ними положень статуту, а нагляд за виконанням і додержанням законності об'єднаннями громадян здійснюють органи прокуратури [148, с. 216]. Отже, пропозиція щодо чіткого переліку ознак, у разі наявності яких забороняється легалізація громадських об'єднань, є цілком обґрунтованою.

Деякі автори також зазначають, що будь-яке обмеження чи втручання у здійснення права на свободу вираження поглядів може застосовуватися лише щодо якоїсь конкретної форми прояву цієї свободи [169, с. 31-35].

Як бачимо, обмеження щодо створення громадських об'єднань не є дискримінуючими і мають об'єктивний характер. Заборони ґрунтуються на суспільному інтересі та на загальних цінностях, які і державою, і громадянським суспільством ставляться вище за гарантовані державою права на свободу слова, мирних зібрань тощо.

Для більш ефективного механізму легалізації громадських об'єднань законодавство про громадські об'єднання повинно бути доповнене пунктами щодо порушення рівноправності громадян, які наразі містяться у Кримінальному кодексі України (ст. 161), а фактично майже не використовуються судами у судовій практиці, а поліцією – у процесі реєстрування заяв від потерпілих. Таким чином ми зможемо внести у правове поле вичерпний перелік ознак, за якими громадське об'єднання не може бути легалізоване.

Розділ 2.3. Принципи регулювання взаємовідносин органів державної влади та громадських об'єднань

Взаємовідносини держави та громадських об'єднань є невід'ємною складовою прогресивного суспільства, а також рушійною силою процесу

демократичних змін. Незважаючи на те що і органи державної влади, і громадські об'єднання є самостійними учасниками політичного та соціального життя країни, ефективність їх взаємодії та діалогу є однією з основних ознак рівня демократії в державі, її соціального та культурного розвитку. Вважаємо, що якісні зміни у такій взаємодії мають ґрунтуватися на принципах, які сприятимуть налагодженню дієвого механізму регулювання взаємовідносин і відповідатимуть загальній концепції прав людини.

Враховуючи, що принципи правової та етичної взаємодії є важливою складовою оптимізації механізму взаємодії громадських організацій з державою, визначення головних принципів, на яких має будуватись система взаємовідносин державних органів та громадськості, повинно зважати на стрімку модернізацію суспільства та міжнародні стандарти, які застосовуються щодо інституту громадських об'єднань у міжнародній спільноті.

Окремі аспекти цього питання досліджувались вітчизняними та зарубіжними науковцями. Зокрема, роль громадських організацій у сучасній державі та їх участь у сучасних політичних процесах досліджували О. М. Василенко, Ю. П. Битяк, Е. А. Афонін та інші. Принципам регулювання співпраці влади та громадськості присвячено чимало монографій, наукових статей та конференцій. Важливий вклад у вивчення питань державно-громадської взаємодії зробили М. Г. Левчук, О. С. Головащенко, А. М. Колодій, А. В. Халецький, Л. М. Усаченко, Н. П. Гаєва та інші. Поряд з дослідженими питаннями розвитку громадянського суспільства в Україні та взаємодії органів влади й представників громадських об'єднань в сучасних умовах євроінтеграції, є необхідність більш детального вивчення принципів, на яких має будуватись взаємодія держави та окремих соціальних груп.

Як зазначає А. М. Колодій, принципи права спрямовують і надають синхронності всьому механізмові правового регулювання суспільних відносин, досконаліше за інших розкривають місце права в суспільному житті та його розвитку. Саме принципи права є критерієм законності та правомірності дій громадян і посадових осіб, адміністративного апарату і органів юстиції та

мають велике значення для зростання правосвідомості населення, його культури й освіти [112, с. 43].

Принципи побудови відносин між державою та інститутом громадських об'єднань мають стати не тільки задекларованими формальними нормами, правилами поведінки. Принципи – це не рекомендації чи побажання, це повноцінний дієвий механізм, завдяки якому можливо досягати більшого, мати взаємоповагу у суспільстві та взаємовигідно співпрацювати із суспільством.

О. О. Уварова вважає, що принципи права – один із найважливіших компонентів будь-якої правової системи. Від того, наскільки вони відображені в правових нормах і в правозастосовній діяльності, багато в чому залежить ефективність правового регулювання. Також авторка додає, що регулівна роль принципів права не ставиться у залежність від їх визнання державою, зокрема, через закріплення у джерелах права, а певну систему вимог, заснованих на визнаних у суспільстві цінностях, можливо вважати принципами права та визнавати такими, що мають обов'язкову силу для усіх учасників суспільних відносин [271, с. 8].

У межах державно-громадських соціальних відносин ми використовуємо спеціальні принципи, які конкретизують загальні принципи права.

Принципи, які застосовуються щодо інституту громадянського суспільства та громадських організацій, а також щодо їх співпраці з органами державної влади виходять за межі політико-правового виміру і охоплюють етичні питання та ґрунтуються на засадах соціального партнерства.

Деякі вчені пропонують забезпечити сприятливі умови для розвитку громадянського суспільства шляхом утвердження ставлення до нього як до асоціації рівноправних і вільних людей, а також виокремити три головні принципи діяльності громадських організацій. Перший – це обумовленість її безпосередніми життєвими потребами та інтересами людей. Другий – свобода і рівність людей, які об'єднуються в певну організацію. Третій – принцип державно-правового регулювання, який означає, що громадські організації повинні діяти в межах Конституції та законів [129, с. 122].

Якщо віддалитися від теоретичного дискурсу і розглянути законодавчу площину принципів та засад життя і діяльності соціуму, то насамперед ми розглянемо Основний Закон держави. Конституційно-правова площина визначає принципи громадянського суспільства, які ґрунтуються на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності, невизнання одної ідеології як обов'язкової, заборони цензури та свободи політичної діяльності. Таким чином, ми визначаємо громадянське суспільство як певну сферу взаємовідносин між громадянами та державою. Ці зв'язки знаходять своє відображення в інституті громадських об'єднань, через який кожний має право та можливість долучитися до політичних та соціальних процесів у країні.

Виходячи з того, що усі демократичні країни світу визнають, що громадянське суспільство – невід'ємна частина демократії та основа правової держави, можемо дійти висновку, що принципи, на яких будується владно-соціальна взаємодія, повинні ґрунтуватись на праві, а також забезпечувати рівні права всіх учасників цього процесу.

Найактивнішу роль у сфері забезпечення конституційних положень, відіграють саме інститути громадянського суспільства, які мають власні механізми впливу на правотворчість та форми контролю за діяльністю органів влади [74, с. 62].

У роз'ясненні Міністерства Юстиції України від 24 січня 2011 року «Характеристика громадських формувань як інститутів громадянського суспільства» зазначено, що елементами правового інституту має бути все те, що необхідно для закінченого процесу правового регулювання окремого суспільного відношення або певного виду суспільних відносин [282]. І, звичайно, принципи права тут – об'єктивно зумовлений елемент.

Як зазначається в роз'ясненні Міністерства юстиції, до інститутів громадянського суспільства віднесено: громадські організації, професійні та творчі спілки, організації роботодавців, благодійні і релігійні організації, органи самоорганізації населення, недержавні засоби масової інформації та інші непідприємницькі товариства і установи, легалізовані відповідно до

законодавства.

На сьогодні нормативно-правова база, що регулює діяльність суб'єктів державно-громадських взаємовідносин, досить різноманітна та охоплює усі інститути громадянського суспільства. У законодавчих документах визначені такі принципи та засади:

Закон України «Про громадські об'єднання» визначає, що діяльність та утворення громадських об'єднань ґрунтується на принципах: 1) добровільності; 2) самоврядності; 3) вільного вибору території діяльності; 4) рівності перед законом; 5) відсутності майнового інтересу їх членів (учасників); 6) прозорості, відкритості та публічності. Також Закон визначає, що громадські організації є вільними у виборі виду і напрямів своєї діяльності [211].

Закон України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» визначає основоположними такі принципи: добровільності, рівноправності членів, самоврядування, законності та гласності. Взаємовідносини держави та молоді також визначені Декларацією «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» [213], яка визначає головними принципами: повагу до поглядів молоді та її переконань; надання права і залучення молоді до безпосередньої участі у формуванні й реалізації політики та програм, що стосуються суспільства взагалі і молоді зокрема; правовий та соціальний захист молодих громадян; сприяння ініціативі та активності молоді в усіх сферах життєдіяльності суспільства [217].

Деякі автори вважають, що принципи та структурно-функціональні засади здійснення державного управління у сфері молодіжної політики є одним з основних елементів нормативно-правової бази щодо регулювання взаємовідносин держави та молодіжних об'єднань, ініціатив тощо, нарівні з правами та гарантіями захисту прав та інтересів для молоді і безпосередньо регулювання відносин держави, молоді, суспільства як суб'єктів державної молодіжної політики (застосування різних форм та типів взаємодії органів влади та громадських інститутів у процесі створення умов соціального розвитку та становлення молоді в Україні) [251, с. 13, 18].

Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» чітко не визначає принципи співпраці суб'єктів благодійної діяльності та держави, але визначає загальні засади, на яких ґрунтується благодійна діяльність в Україні, це: розвиток благодійної діяльності, утвердження гуманізму і милосердя, неприбутковості та самоврядування (ст. 11, преамбула) [207]. Крім того, Закон апелює до поняття «суспільні інтереси» і зазначає, що цілями благодійної діяльності є надання допомоги у сферах діяльності, визначених цим Законом, а також розвиток і підтримка цих сфер у суспільних інтересах.

Закон України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки». Цим Законом визначаються принципи, на основі яких діють творчі спілки. Зокрема, це принципи добровільного об'єднання її членів, самоврядування, взаємодопомоги і співробітництва, невтручання у творчий процес, вільного вибору форм і методів творчої діяльності, визнання авторських прав, незалежності у своїй статутній діяльності від державних органів і органів місцевого самоврядування, політичних партій, інших громадських організацій [219]. Окрім цього, Закон сприяє утвердженню демократичних, загальнолюдських цінностей через діяльність творчих асоціацій.

Закон України «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності» визначає принципи утворення і діяльності організацій роботодавців, їх об'єднань: 1) законності та верховенства права; 2) свободи об'єднання; 3) незалежності та рівноправності членів; 4) самоврядності; 5) соціального діалогу; 6) аполітичності; 7) відкритості та гласності; 8) відповідальності за виконання взятих зобов'язань [218]. Також Закон використовує принцип соціального діалогу як один із тих, яким повинні керуватися організації роботодавців, їх об'єднання у процесі взаємодії з профспілками, їх об'єднаннями.

Закон України «Про асоціації органів місцевого самоврядування» визначає «класичний» перелік принципів, на яких ґрунтується діяльність та

створення асоціації: 1) законності; 2) добровільності; 3) рівноправності членів; 4) самоврядності; 5) самостійності у визначенні напрямів своєї діяльності; 6) відкритості і публічності [206].

Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» не апелює поняттями «принципи» або «засади» у створенні та діяльності релігійних організацій, однак із змісту Закону можна зробити висновки про такі принципи, на яких ґрунтується взаємодія релігійних організацій із владними органами [222]:

1) свобода совісті, що означає рівність усіх релігій, вільне право людини обирати чи змінювати релігійні вподобання або не дотримуватись жодних релігійних переконань; можливість сповідувати свою релігію та поширювати свої переконання незалежно від того, релігійні вони чи ні, взаємне невтручання церкви та держави у справи один одного;

2) світський характер взаємовідносин, що закладається у свідомому відокремленні інституту церкви від держави та школи;

3) взаємна повага та визнання. Цей принцип знаходить своє відображення і в інших нормативно-правових документах. Наприклад, законодавець, поважаючи право людини на релігійний вибір та сповідання певних цінностей, враховує це у виконанні військового обов'язку громадянами держави, про що йдеться у Законі України «Про альтернативну (невійськову) службу» [205].

Варто зазначити що на відміну від інших суб'єктів громадянського суспільства, які взаємодіють з державою, усі «класичні» принципи (невтручання в діяльність, відокремлення, поваги тощо) щодо релігійних організацій мають певні обмеження та організаційну специфіку.

Взаємодія держави і церкви у політичній та правовій сферах не обмежується лише вказаним Законом, а включає також інші правові документи, що регулюють цей механізм. Зокрема, вже згадуваний принцип поваги та визнання знаходить своє відображення у Законі України «Про альтернативну (невійськову) службу».

Конституція України як Основний Закон держави на найвищому рівні проголошує право на свободу світогляду і віросповідання (ст. 35), що відповідає загальним принципам права та спеціальному принципу інституту релігійних об'єднань [120]. Також у кодифікованих актах знаходимо підтвердження того, що держава піклується про релігійні уподобання громадян та готова йти назустріч кожному, хто сповідує певні релігійні вірування. Йдеться про Цивільний процесуальний та Кримінальний процесуальний кодекси, а також Кодекс адміністративного судочинства України, згідно з якими священнослужителі не можуть бути допитані як свідки про відомості, одержані ними на сповіді віруючих.

Погоджуємось з думкою дослідниці Т. М. Краснопольської стосовно того, що на сучасному етапі характер державно-церковних відносин – один з головних показників рівня розвитку і держави, і релігійного напрямку, оскільки він характеризує рівень реалізації принципу свободи совісті як однієї з головних складових фундаментальних прав і свобод людини [131, с. 215]. Додамо, що одну з головних ролей у державно-церковних відносинах відіграють принципи, на яких побудована співпраця озвучених інститутів.

Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» визначає принципи діяльності профспілок: законність, гласність та відкритість, що, у свою чергу, означає загальнодоступність до інформації щодо їх статутних і програмних документів [220]. Цей Закон також підтверджує принцип соціального діалогу у взаємодії профспілок із організаціями роботодавців та їх об'єднаннями.

У вищезгаданому Роз'ясненні Міністерства юстиції України «Характеристика громадських формувань як інститутів громадянського суспільства» можна знайти цікаву думку, яку ми розглядаємо як проблемне питання, що постало перед державою та визнається її офіційними представницькими органами. У документі зазначено, що українське законодавство, визначаючи адміністративну правосуб'єктність громадських організацій, дає широкі можливості залучення громадських організацій до

державного управління. Але в той же час самі інститути громадянського суспільства ці механізми майже не використовують; їм бракує солідарності, цілеспрямованості, ініціативності та усвідомлення власної значущості у досягненні завдань громадянського суспільства [282].

Як бачимо, для ефективної та гармонійної співпраці іноді не вистачає принципів та засад владно-громадської взаємодії, які будуть поширюватися не лише в політико-правовій площині, а зачіпати соціальну та етично-ціннісну сферу. Солідарність та толерантність, принципи взаємоповаги – це підвалини для ефективного налагодження діалогу між громадськістю та владою, а ініціативність та активність – рушійна сила для прогресивних демократичних звершень.

Окремим пунктом варто згадати такий документ, який втілює міжнародний досвід застосування принципів діяльності громадських організацій та регулювання їх співпраці із владою, – це **«Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі»**, який є документом Ради Європи, затвердженим учасниками багатосторонньої зустрічі у Страсбурзі 5 липня 2002 року. В ньому зазначається, що основними принципами утворення та діяльності неурядових організацій мають стати:

1) ініціативність – неурядові організації виникають внаслідок ініціативи особи чи груп осіб. Саме тому національна юридична і податкова структура, що застосовується до них, повинна дозволяти і заохочувати цю ініціативу;

2) свобода вираження поглядів;

3) рівні можливості та рівна відповідальність з іншими юридичними організаціями;

4) відповідальність урядових органів за дії чи бездіяльність, які так чи інакше впливають на неурядові організації.

Також у документі визначається, що активність громадянського суспільства в країні – ознака прихильності держави принципам демократичного плюралізму і, особливо, – свободі об'єднань.

Повертаючись до теоретичної площини принципів правових інститутів,

не можемо не процитувати О. Ф. Скакун, яка поділяє принципи права на такі: за сферою дії, загальнолюдські, притаманні певній національній системі права. В даному випадку йдеться про інституційні принципи права, оскільки вони властиві конкретному інституту права, зокрема – взаємодії громадських організацій та органів державної влади. Цілком погоджуємось із думкою автора – дати вичерпний перелік принципів, що діють у праві, неможливо, але безсумнівним є те, що в них втілюються загальнолюдські цінності. При цьому на правову ситуацію зазвичай впливає безліч принципів, а не один [242].

Враховуючи, що принципи права є зосередженням світового досвіду людства, концентрованим досвідом і узагальненим результатом розвитку права, вони ззовні впливають на формування інституту права, визначаючи напрямок уніфікації, модифікації, систематизації норм права, що входять до нього [42].

Нові принципи, що характерні для тих чи інших правових інститутів, як, наприклад, регулювання взаємовідносин держави та громадськості, можуть виникати виходячи із соціальної дійсності, актуальних проблем та навіть міжнародних правових процесів. Формування та дослідження принципів, актуальних для певного історичного періоду, надають змогу прослідкувати тенденцію розвитку громадянського суспільства, механізм взаємодії соціуму із владою через громадські організації, та оцінити прагнення до демократичних змін країни.

Знаходимо підтвердження цієї думки в роботі О. О. Уварової, де авторка зазначає, що зміст принципів права зумовлений об'єктивними соціальними закономірностями. Дослідниця акцентує увагу на тому, що сутність, призначення та імперативна динамічна спрямованість певного правового інституту чи явища втілюється саме в принципах. Вони фіксують у своєму змісті необхідні й суттєві зв'язки, наявні в суспільстві і в праві, дозволяють встановити такий порядок, який найбільшою мірою сприяє їх зміцненню й розвитку [270, с. 31].

Розглядаючи концепцію принципів права, які задіяні в певній інституційній сфері, вчені доходять висновку, що більш стабільний характер

мають ті принципи права, які менш за все піддавалися змінам. Наприклад, принципи справедливості, рівності, свободи, гуманізму, що є загальнолюдськими принципами права, мають найбільш сталий характер [270, с. 44]. І дійсно, аналізуючи законодавство України, яке визначає політико-правове регулювання взаємовідносин держави та громадських організацій (та інститутів громадянського суспільства) можемо впевнитись, що вказані вище принципи найчастіше згадуються у різних нормативно-правових документах і саме їх ми визначаємо як «класичні», тобто такі, що притаманні самому процесу взаємодії, а не сфері чи діяльності, в якій працюють громадські організації.

У рамках «Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки», затвердженої Указом Президента України від 26 лютого 2016 р. [173], зазначається, що держава зацікавлена у налагодженні ефективної взаємодії громадськості з органами державної влади й органами місцевого самоврядування для розвитку громадянського суспільства та різноманітних форм демократії.

Державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства ставить за мету створення сприятливих умов для розвитку такого суспільства, визначає засади такого розвитку, якими є партнерство, забезпечення додаткових можливостей для реалізації й захисту прав та свобод людини і громадянина, задоволення суспільних інтересів з використанням різноманітних форм демократії, громадської ініціативи та самоорганізації. Водночас Стратегія визначає принципи, на яких вона базується: пріоритету прав та свобод людини і громадянина; верховенства права; прозорості, відкритості та взаємовідповідальності; політичної неупередженості і недискримінації; конструктивної взаємодії. І хоча саме на цих принципах у подальшому базуються і взаємовідносини держави з громадськими організаціями, на нашу думку, вони потребують уточнення.

Одночасно визначаються головні принципи регулювання взаємовідносин держави та громадськості у зв'язку із підписанням «Угоди про асоціацію між

Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» [272].

Насамперед вважаємо за необхідне зауважити, що ефективному співробітництву між громадськими організаціями та державою сприяють і принципи, що містяться в інших законодавчих актах, спрямованих на забезпечення та регулювання взаємовідносин державних органів та громадськості. Зокрема це Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 року та Закон України [212], «Про соціальний діалог в Україні» [223].

В основу принципів, підходів до реалізації державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства покладено досвід ЄС, зокрема досвід Польщі, Угорщини, Естонії, країн старої демократії (Німеччини, Великої Британії та ін.) [232, с. 7].

Багато учасників науково-практичної конференції «Розвиток взаємодії держави і громадянського суспільства в контексті впровадження європейських принципів належного врядування», зокрема Андрій Єрмолаєв, Євген Карась, Максим Лациба, Андрій Кудряченко, звернули свою увагу на впровадження європейських принципів належного врядування в процесі регулювання взаємодії держави та громадськості, принципу свободи інформації, а також на те, що правова освіта – це основа для розвитку та переходу громадянської етики на новий етап. Також учасники конференції звернули увагу на те, що недотримання принципів демократії у розвитку діалогу між громадськими об'єднаннями та органами влади може призвести до ускладнення відносин нашої держави з Європейським Союзом [232].

Відповідальність та підконтрольність держави громадянському суспільству – одна з основних ознак демократії. Саме через громадські об'єднання суспільство може контролювати діяльність чиновників, які здійснюють державну владу.

Держава, у свою чергу, покликана забезпечити оптимальну прозорість та

відкритість своєї діяльності для громадськості, надавши останній реальні можливості спостерігати за діяльністю органів влади, перевіряти публічну інформацію, захищати гарантовані права та свободи. Ефективна взаємодія держави та громадських об'єднань можлива у країні із сильним та врівноваженим громадянським суспільством, яке разом із державою має спільні цілі та шляхи їх досягнення.

Спільнота, яка не готова до діалогу з іншими групами громадян, не здатна до компромісу та визначення об'єднуючих цілей замість пошуку принципових відмінностей, не зможе побудувати сильне громадянське суспільство та функціонувати у правовому полі для взаємодії із державою.

Громадянське суспільство демократичної, правової країни – це, в першу чергу, складна структура соціуму, яка відображається у різноманітні соціального життя і, як наслідок, у різноманітні громадських об'єднань.

Громадські об'єднання визначаються як добровільні об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів. І в даному випадку спільність інтересів відіграє ключову роль, адже це не просто об'єднання окремих громадян, які мають спільні погляди на певні речі (політичні, соціальні, культурні).

Досліджуючи питання ефективного державно-правового механізму, деякі автори вказують на те, що визначальним фактором у його створенні постають потреби самого суспільства. У той же час держава не може гарантувати реалізацію всіх інтересів. Не може все регламентувати, врегулювати – та й не повинна. Право – засіб, що сприяє реалізації інтересів, але далеко не всі питання можна вирішити через суб'єктивні права. Разом з тим, інтересам людини, суспільства і держави притаманне взаємопроникнення один в одного, що передбачає максимальну їх взаємозумовленість [235, с. 10, 18].

У ході побудови ефективного та самостійного громадянського суспільства держава не повинна надавати комусь додаткові привілеї, її завдання

– забезпечити рівне гарантування права кожному, забезпечити відкритість у політичній боротьбі, формувати умови справедливої рівноваги між інтересами окремих груп та суспільними інтересами соціуму загалом. У той же час одним із головних завдань держави стає створення можливостей для розвитку повноцінного громадянського суспільства, для чого органам влади необхідно розвивати демократичні форми функціонування різноманітних соціальних груп.

Для взаємовідносин держави та громадських об'єднань важливо щоб урядові та неурядові інститути співпрацювали послідовно, логічно, досягаючи спільних цілей та маючи чітке уявлення щодо їх розвитку. Тобто держава не ставить себе вище за громадянське суспільство, відходячи від принципів демократії, створюючи навколо себе браму, за яку немає ходу звичайним громадянам. А громадянське суспільство, навіть реалізоване у громадських об'єднаннях, не переходить встановлених законодавством меж у питанні налагодження діалогу із владою та у спробі бути почутим урядовцями. Крім цього, держава повинна мати чітку політику сприяння розвитку громадянського суспільства, якщо вона зацікавлена у побудові гуманного, демократичного, толерантного та правового соціуму.

Науковці вважають, що співробітництво органів публічної влади та громадянського суспільства має ґрунтуватись на таких принципах: громадська активність, партнерство, відкритість і відповідальність, політична незалежність, запобігання корупції, раціональний і збалансований розвиток, комплексність [274, с. 75].

А. В. Халецький зауважує, що реалізація цілей та завдань органів виконавчої влади дозволяє забезпечувати тісну співпрацю громадських організацій з державними інститутами, і додає до наведених ще декілька принципів, зокрема – ефективність, гнучкість, за якими державна політика на національному та регіональному рівні повинна відповідати реальним суспільним потребам, мати чіткі цілі та прийматися з урахуванням оцінки їх очікуваного впливу й попереднього досвіду [281, с. 132].

Ми повністю поділяємо думку автора стосовно того, що прозорість

відносин між органами державної влади та громадськими організаціями має бути побудована за рахунок збільшення довіри громадськості до державних органів унаслідок скорочення корупційних ризиків, ефективного використання коштів, державної фінансової підтримки громадських організацій, закріплення в національному законодавстві європейських принципів та стандартів щодо взаємодії органів державної влади з громадськими організаціями, забезпечення уніфікації та стандартизації правил і процедур відносин органів влади з громадянами [281, с. 135].

Цілком погоджуємось з цими міркуваннями у питанні принципів співробітництва держави та громадських організацій, та вважаємо за можливе розширити вказаний перелік та додати до нього ще деякі принципи.

Принцип захисту прав людини та поваги гідності. Це стосується насамперед громадських організацій, які не повинні порушувати гарантовані законодавством права і свободи людини та зобов'язані визнавати моральні, етичні, релігійні та інші цінності спільноти. Держава, у свою чергу, має звертати особливу увагу на мету діяльності об'єднань, з якими співпрацює та встановлює відносини, щоб не дискредитувати себе перед власним народом та міжнародною спільнотою.

Взагалі, принцип реалізації та захисту прав людини є загальним для будь-яких громадських організацій та ініціатив. Це обумовлено процесами євроінтеграції України, а також, як влучно зазначив М. Л. Заїнчковський, права людини є наріжним чинником становлення новоєвропейської цивілізації. Він також наголосив, що дотримання та впровадження принципів прав людини на всіх законодавчих та соціальних рівнях – це можливість України подолати тоталітарну спадщину.

Також автор, продовжуючи свою думку, висловлює занепокоєння щодо втілення принципу прав людини, адже ХХ століття стало часом не лише всепланетного визнання людських прав як фундаментальної засади цивілізованості та соціальності, а й періодом відвертого нехтування ними. Нехтування принципами прав людини автор вбачає у діяльності терористичних

організацій, а також у державах, які мають низький індекс демократії та можуть бути віднесені до країн з авторитарним режимом правління [92, с. 3, 5, 19].

Принцип єдності цілей. Неможливо собі уявити ефективну та чітку систему взаємодії громадськості та держави, коли у них – різні цілі та різне бачення розвитку та перспективи соціального та політичного життя країни. Якщо держава та суспільство будуть розвиватись відокремлено та паралельно одне одному, це може призвести до пасивного протистояння; а у разі, коли держава бажає стати єдиним носієм влади – це може призвести до політичної кризи, в рамках якої взаємодія з громадськими об'єднаннями, знову ж таки, матиме переважно негативний та деструктивний характер у формі протистояння.

Не можливо заперечувати, що втрата довіри до демократичного лідерства серед населення робить державу уразливою до реконструкції авторитарних методів у системі державного управління. Тому, виходячи з конституційних цілей України, набуває актуальності вплив інститутів громадянського суспільства на всіх рівнях і етапах процесу державного управління [8, с. 37].

І в цьому аспекті важливо правильно розставити пріоритети та принципи взаємодії влади та суб'єктів громадянського суспільства, знайти те спільне, що об'єднує цілі і держави, і громадських організацій, з якими вона співпрацює.

Такий підхід наближає Україну до прогресивних країн із повноцінною демократією. Держава має піклуватися не тільки про те, щоб закріпити правове положення громадських організацій, а й про те, щоб постійно тримати руку на пульсі актуальних соціальних питань та проблем, щоб вчасно та ефективно вирішувати їх разом із громадськістю.

Принцип рівноправності. Держава повинна не лише декларувати рівні права, але і гарантувати рівні можливості громадських об'єднань користуватись наданими правами. Як зазначають вчені, вирішальним у визначенні змісту принципу рівності перед законом є встановлення суттєвих ознак, присутність яких дозволяє розглядати обставини як неоднакові, а отже, допускати різний режим правового регулювання. У ст. 3 Закону України «Про громадські

об'єднання» [211] такими суттєвими ознаками є організаційно–правова форма, вид та статус громадського об'єднання. При цьому поняття «рівні права», «рівні обов'язки» не можна ототожнювати з поняттям «однакові права», «однакові обов'язки». Тому законодавче формулювання «рівність перед законом... з урахуванням» у ст. 3 Закону «Про громадські об'єднання» є не відступом від універсального принципу рівності, а навпаки його підтвердженням. Принцип рівноправності слід розглядати у двох аспектах: 1) рівноправність громадських об'єднань; 2) рівноправність їх членів. Звідси науковці роблять доцільну пропозицію – доповнити п. 4 ч. 1 ст. 3 Закону «Про громадські об'єднання» після слів «рівності перед законом» словосполученням «та рівноправності» [43, с. 58].

Партнерські відносини громадських організацій з органами місцевого самоврядування повинні базуватися на вказаному принципі, але, як часто стається, на початку діяльності більшість із цих організацій стикаються з однаковими проблемами байдужості та несприйняття як повноцінного партнера з боку органів місцевого самоврядування. Безумовно, фінансування проектів громадських організацій чи допомога з наданням приміщення для їх діяльності, податкові пільги, допомога в організації заходів – все це підтримує громадські організації та стимулює їх до більш тісної та ефективної співпраці з державою. Але, як зазначають деякі автори, держава фінансово підтримує, як правило, лише окремі громадські організації, причому принципи відбору таких організацій не є чітко визначеними, тому систему надання фінансової підтримки не можна назвати добре організованою і передбачуваною. Практично відсутня практика договірної співробітництва неурядових організацій з органами місцевого самоврядування, яка мала б відбуватися на засадах конкурентного суперництва різних урядових і неурядових організацій за право отримання бюджетного фінансування на виконання суспільно корисної діяльності [138].

Принцип балансу інтересів. У цього принципу багато спільного із запропонованим Л. М. Усаченко принципом раціонального і збалансованого

розвитку. Проте у формулюванні принципу збалансованого розвитку мається на увазі, що органи публічної влади, а також організації громадянського суспільства при реалізації власних чи спільних проектів і програм мають дбати про їх раціональний та збалансований розвиток відповідно до існуючих у суспільстві потреб, щоб не дублювати один одного та уникнути неефективного використання ресурсів [274, с. 75]. А коли ми говоримо про баланс, йдеться про співвідношення інтересів держави та інтересів громадянського суспільства, виражених через громадські об'єднання. Разом з єдністю інтересів це сприятиме оптимальному використанню ресурсів та якнайшвидшому досягненню цілей.

Принцип поваги і толерантності. Навіть маючи різні особисті цінності та політичні вподобання, представники органів влади, співпрацюючи з представниками громадських організацій, повинні поважати право іншого досягати своєї мети в рамках законодавства України. Цей принцип є етичним орієнтиром як для державних службовців, які мають справу із представниками громадських організацій, так і для діячів, засновників, членів та активістів громадських організацій у налагодженні діалогу із владою.

Принцип незалежності. На жаль, в Україні корупція стала настільки невід'ємною асоціацією із державною владою, що є великий ризик того, що громадські організації можуть залежати від певних політично заангажованих представників влади. У разі, коли громадські організації просувають свої ідеї у законодавче поле, ми можемо говорити про лобіювання інтересів та групи тиску. Інша справа, коли держава штучно утворює громадські організації для «видимості» громадської активності чи для того, щоб мати локальні угруповання, підконтрольні представникам влади, – це не ефективно та ослаблює не тільки громадський сектор, а й довіру до влади загалом.

Органи державної влади, будуючи свою роботу з громадськими організаціями на принципах партнерства, поваги та толерантності, забезпечуючи дотримання демократичних засад та загальної ідеї правової держави, розуміють, що не завжди громадські організації, особливо

правозахисні, виступають за суспільно популярні ідеї та просувають суспільно популярні думки. Трапляється і таке, що громадські організації навпаки виступають всупереч настроям, які підтримуються більшістю. У разі, коли в країні відбувається криза влади, її представники можуть використовувати суспільно популярні ідеї як аргумент проти співпраці з правозахисними організаціями.

Таким прикладом може слугувати суспільно популярна думка щодо страти як покарання за злочини, де правозахисні організації будуть виступати проти, тому що це суперечить ідеї прав людини. І завдання держави в даному випадку, керуючись ідеями пріоритету прав людини та демократичними принципами, уникати популізму та популістських рішень.

Взагалі, права людини є спільною цінністю громадянського суспільства та правової держави. Взаємодія прав людини з інститутами громадянського суспільства ґрунтується в тому числі і на тому, що:

1) права виступають як фундаментальні принципи, що відображають межі втручання держави у сферу діяльності інститутів громадянського суспільства;

2) права людини визначають міру втручання індивідів у справи інших, і у цьому сенсі громадянське суспільство в цілому і його інституції зокрема є простором взаємодії носіїв прав, побудованої на залагодженні конфліктів, що виникають у процесі реалізації прав людини, виключно правовими засобами;

3) права мають власну цінність як надбання людства, що виражають найбільш загальну, безумовну значущість для всіх індивідів, одночасно вони є засобом встановлення чи визнання цінностей через інституції громадянського суспільства [227, с. 14–15]. Таким чином, у принципах права відображається не тільки сутність наявного соціального життя, але й прагнення суспільства до подальшого розвитку й удосконалення.

Варто додати, що ефективна співпраця можлива також у тому разі, коли органи державної влади вміло та професійно співпрацюють з усім різноманіттям громадських об'єднань, ініціатив та навіть із ситуативними волонтерськими проектами на місцях.

Погоджуємось з тим, що якість партнерства і співпраці органів місцевого самоврядування та громадськості має забезпечуватися не тільки їх бажаннями та намірами, а передусім професійними вміннями активно використовувати творчий потенціал усього громадянського суспільства і, насамперед, узгоджувати інтереси всіх верств суспільства та організацій, які ці інтереси акумулюють, презентують і обстоюють [138].

Враховуючи, що принципи регулювання взаємодії держави та громадських організацій закріплені в різних нормативних документах, у спеціальних законах та роз'ясненнях, вважаємо, що українському законодавству не вистачає закріплення головних принципів співпраці на найвищому рівні. Наприклад, як пропонують науковці, на конституційному рівні зафіксувати основні принципи партнерства держави та громадянського суспільства [233, с. 36].

На нашу думку, систему охарактеризованих принципів можливо умовно розділити на «правові», «етичні» та «принципи соціального партнерства». До правових ми віднесли ті, які ґрунтуються на ідеях прав людини, до них входять: принцип незалежності, рівноправності, захисту прав людини та поваги до гідності, запобігання корупції. Під так званими етичними принципами ми розуміємо ті, які відображають радше моральні позиції та цінності представників влади чи громадських організацій – повага та толерантність, партнерство, відкритість і відповідальність, політична незалежність. У групу принципів соціального партнерства ми включили ті принципи, які гарантують ефективну та швидку взаємодію, порозуміння та розвиток співпраці: баланс інтересів, єдність цілей, громадська активність, раціональний і збалансований розвиток, комплексність.

Проте, незалежно від того, до якої групи віднесений той чи інший принцип, усі вони сприяють гармонійному та прогресивному співіснуванню громадянського суспільства та держави, а їх сутність полягає у тому, щоб закріпити ці ціннісні орієнтири у процесі регулювання взаємовідносин органів державної влади та громадських організацій.

Висновки до Розділу 2

При розгляді громадських організацій як учасників суспільних відносин визначено, що вони відіграють різну роль в процесі реалізації громадянами своїх основних прав і свобод.

Розкрито специфіку втручання держави у гарантовані Конституцією та законодавчими актами права громадян на об'єднання через їх обмеження. Зокрема, визначено, що таке втручання зумовлено існуванням загрози для особистої безпеки осіб та національних інтересів держави.

Проаналізовано роль громадських організацій у забезпеченні громадянських прав людини, таких як право на життя, право на свободу совісті та релігійних переконань, право на свободу думки, на особисте життя тощо.

Визначено, що практика обґрунтованого втручання держави у гарантовані права людини досить повно розкрита у практиці Європейського Суду з прав людини, де таке втручання трактується широко.

Розглядаючи створення та діяльність інститутів громадянського суспільства визначено, що до них також застосовується практика обґрунтованого втручання та визначення меж гарантованих Основним Законом та іншими нормативно-правовими актами прав.

Обґрунтовано, що у встановленні обмежень щодо діяльності громадських об'єднань ключове значення має визначення суспільного інтересу. Доведено, що визначення суспільного інтересу як фактору втручання держави у діяльність громадських об'єднань є характеристикою, яка охоплює різні аспекти: національну безпеку, збереження та забезпечення безпечного існування расового, національного, релігійного різноманіття у суспільстві тощо.

Виділена специфіка недопущення у правове поле або виключення з нього громадських об'єднань на підставі легітимно обумовлених цілей.

Визначено, що наявність підстав щодо заборони, обмеження створення громадських організацій має об'єктивний характер та не є дискримінуючою,

оскільки обмеження ґрунтуються на визнанні людини найвищою соціальною цінністю, а також на турботі стосовно безпеки громадян та на принципі соціальної рівноваги.

Сформовано чітку класифікацію принципів та засад, на яких ґрунтується діяльність більшості інститутів громадянського суспільства в Україні. На основі проведеного аналізу встановлено, що деякі нормативно-правові акти, які окреслюють основні принципи діяльності тої чи іншої організації чи об'єднання, взагалі не використовують принципи діяльності як реальний інструмент забезпечення діяльності та функціонування об'єднань, в тому числі у процесі взаємодії із владою.

Доповнено та розширено розроблену науковцями систему принципів, які є визначальними для співробітництва держави та громадських організацій. Цю систему пропонується умовно поділити на «правові», «етичні» та «принципи соціального партнерства». До принципів, які можна закріпити у нормативно-правових актах, віднесено принципи незалежності, рівноправності, захисту прав людини та поваги до гідності, запобігання корупції, окремі з яких вже є закріпленими в нормативно-правових актах, але потребують уніфікації.

До морально-етичних засад взаємодії віднесено принципи поваги та толерантності, партнерства, відкритості і відповідальності, політичної незалежності. У групу принципів соціального партнерства включено ті принципи, які гарантують ефективну та швидку взаємодію, порозуміння та розвиток співпраці.

РОЗДІЛ 3. ПРАВОВІ СТАНДАРТИ У СФЕРІ РЕАЛІЗАЦІЇ ГРОМАДСЬКИМИ ОБ'ЄДНАННЯМИ УЧАСТІ В МЕХАНІЗМІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

3.1. Поняття суспільно корисних громадських об'єднань та їх роль в механізмі реалізації конституційних прав

Громадські об'єднання мають суттєвий суспільно-політичний, культурний, економічний та освітній вплив на життя українського соціуму, політичні зміни у країні, а також виконують ряд функцій, які держава не може взяти на себе. Така форма самоорганізації населення будується на принципах, які ми визначили у попередньому розділі, та бере участь у розбудові демократичної та правової держави. Активність громадськості та ефективне використання суспільного потенціалу – це головні передумови вироблення механізму взаємовигідної та взаємодоповнюючої співпраці держави та громадських об'єднань.

Після прийняття у 2012 році нового Закону України «Про громадські об'єднання» [211] роль громадських організацій у суспільстві дещо зросла, а правова реалізація права на об'єднання стала простішою та доступнішою. Це пов'язано, в тому числі, і з міжнародними зобов'язаннями України, і зі спрямованістю на євроінтеграцію. Попередній Закон України «Про об'єднання громадян» від 1992 року не відповідав європейським стандартам, що знайшло своє відображення у Рекомендації Комітету Міністрів держав-членів, прийнятій на 1006 засіданні заступників міністрів від 10 жовтня 2007 р. та у рішенні Європейського суду з прав людини у справі Корецький та інші проти України, №40269/02 від 3 квітня 2008 року, в якій суд визнав порушення свободи об'єднання заявників.

І хоча 2012 році законодавство було виправлено та осучаснено згідно з міжнародними рекомендаціями, втім воно все ще потребує удосконалення. У цьому розділі ми звернемось до більш прогресивного законодавства європейських країн.

Ідея європейської інтеграції є однією з пріоритетних у державній політиці та актуальною для громадянського суспільства України. Налагодження співробітництва з європейськими державами передбачає зближення держав у тому числі і в нормативно-правовому контексті. Євроінтеграційні процеси кидають виклик дотриманню та забезпеченню прав людини та потребують постійного вдосконалення правового механізму регулювання інститутів громадських об'єднань, а також процесу їх співпраці із державою. Насправді, європейські країни – це приклад того, як громадянське суспільство послідовно та ефективно втілює у життя свою політичну та соціальну волю. Для такої співпраці недостатньо бажання лише однієї громадськості, органи державної влади повинні якомога повно сприяти тому, щоб інститути громадянського суспільства розвивалися та працювали на користь і державі, і громадянам.

Дослідженням процесів євроінтеграції та місця в ній України займалася М. О. Назаренко, яка зазначає, що взаємозв'язок громадянського суспільства з державною владою відбувається через проведення постійних консультацій з громадськими організаціями. Також дослідниця продовжує думку І. Арт'ємова та В. Стрельцова, розглядаючи європейську інтеграцію як об'єктивний процес політичного, правового та соціально-економічного об'єднання європейських держав, зумовлений їх глибокою господарською взаємозалежністю і взаємодоповненням національних економік [170, с.17; 7, с. 268].

Інші дослідники вважають, що саме органи державної влади є основними провідниками політики євроінтеграції, а інформаційна відкритість між державою та громадськістю – запорукою подолання корупції та бюрократизму. У широкому розумінні – це основа вдосконалення роботи державного апарату в напрямі його переорієнтації на потреби громадян [283].

Варто також зазначити, що у підписаній Україною Угоді про асоціацію з ЄС визначається механізм залучення громадської участі до забезпечення повноцінного функціонування інститутів громадянського суспільства. Також активна громадська позиція та активність заохочуються у ст. 434 Угоди щодо обміну досвідом в галузі молодіжної політики.

Окрім ініціативності громадян, для забезпечення діяльності громадських організацій ми вважаємо за доцільне використовувати державну підтримку.

У Рекомендації Комітету Міністрів держав-членів, прийнятій комітетом міністрів на 1006-му засіданні заступників міністрів від 10 жовтня 2007 р., зазначено, що неурядові організації (використовуємо як синонім до громадських об'єднань, що мають неурядовий та некомерційний характер) повинні отримувати фінансову та інші форми допомоги, в тому числі за рахунок державного фінансування, яке має бути об'єктивно зумовленим та прозорим.

Вважаємо, що саме в цьому документі опосередковано йдеться про відповідність надання допомоги державою громадським організаціям залежно від природи та мети діяльності останніх. Зокрема, це зазначено у таких положеннях:

1. Природа і бенефіціари діяльності, здійснюваної неурядові організації, можуть служити значимими підставами при прийнятті рішення про надання або ненадання їй будь-якої форми державної підтримки.
2. Надання державної підтримки може залежати також від того, чи належить неурядова організація до конкретної категорії або режиму, визначеному в законодавстві або має конкретну правову форму.

Тут варто зауважити, що європейські неурядові організації отримавши статус суспільно корисних у конкретній державі, отримали і пільги та додаткові привілеї щодо підтримки їх державою. В Україні ж підтримка громадських організацій владою і досі здійснюється досить непрозоро.

Схожі положення відтворюються і у Фундаментальних принципах щодо статусу неурядових організацій в Європі (прийнятої учасниками багатосторонньої зустрічі, організованої Радою Європи у Страсбурзі 5 липня 2002 року) у розділі про суспільну підтримку. Зокрема, у документі зазначається, що повинні бути чіткі, об'єктивні стандарти для будь-якої прийнятності НУО щодо будь-якої форми суспільної підтримки, на кшталт готівки і звільнення від прибуткового та інших податків чи зборів на членські внески, кошти і товари, отримані від донорів чи урядових і міжнародних

органів, доходи від інвестицій, орендну плату, гонорари, економічну діяльність і майнові угоди, а також як стимул для пожертвувань через відрахування з оподаткованого прибутку чи кредити. При наданні такої підтримки може бути доречним розгляд характеру діяльності, що провадить НУО, і того, чи дійсно вона існує для вигоди її членів, чи для вигоди всього суспільства (чи його частини). Така підтримка може також залежати від наявності у неурядовій організації специфічного статусу.

Звичайно, у разі надання громадській організації такого статусу та особливих привілеїв від держави, організація повинна буде регулярно подавати свої звіти щодо використання наданої фінансової чи іншої форми підтримки від держави та вести цілком прозору та викриту діяльність.

Питанням визначення суспільно корисної діяльності займалися спеціалісти з різних сфер громадського життя, включаючи правознавство.

Ми спробуємо досягнути поняття суспільної корисності не тільки з правової точки зору, а з точки зору оцінки цього поняття у різних науках, адже це визначення від початку є більше філософською та етичною категорією, яку необхідно формалізувати, щоб отримати ефективну та стабільну співпрацю громадськості і держави. Також це важливо для того, щоб зрозуміти, в якому напрямі удосконалення законодавства ми повинні рухатись та які європейські стандарти щодо суспільно корисних об'єднань впроваджувати, залишаючись у рамках національного законодавства та втілюючи в життя власні актуальні моделі функціонування таких організацій.

Сприяння державою суспільно корисній та соціально значущій самоорганізації громадян, розвитку національної системи благодійництва і добротності, викорінення корупційних схем взаємодії між органами влади та громадськими структурами – усі ці теми також стають предметом дискусії серед науковців – політологів, правознавців та філософів [224, с. 6].

У господарському праві О. Воловик розглядає поняття суспільної корисності стосовно господарської діяльності і визначає її такою, що спрямована на втілення цінностей, визнаних суспільством. Також авторка

визначає, що індивідуальна чи сумарна користь членам суспільства від господарської діяльності (суб'єктів господарювання, їх учасників, працівників, споживачів, держави та інших легітимно зацікавлених осіб) ще не означає суспільної користі від неї [39].

Ця ж ідея стосується і громадських об'єднань, які також виробляють певний освітній чи інформаційний «продукт» – захист прав та інтересів, соціальні послуги для уразливих категорій населення тощо. Усе це є предметом діяльності громадських організацій, а ось «суспільна корисність» цієї діяльності залежатиме від декількох факторів, один з яких – досягнення цілей, визнаних ціннісними у суспільстві на даний період. Звичайно, із плином часу цінності та потреби населення можуть змінюватися, тому і державі, і некомерційному сектору потрібно постійно проводити регулярний їх моніторинг.

У педагогіці дослідники характеризують суспільну корисність діяльності такими ознаками: вона має суспільну спрямованість не заради користі й наживи, а заради благополуччя і зручності всіх людей; вироблення в учасників такої діяльності позиції – «я і громада», «я та інші люди», сприяючи формуванню ставлення до суспільства, відповідальності за результат своєї праці, за себе, свою роль і місце в суспільстві [2, с. 142].

А. Ф. Ткачук у своїх дослідженнях стосовно третього сектора визначає суспільну корисність як таку, що прямо протилежна корисності приватній, тобто такій, що діє заради задоволення інтересів своїх членів або організації взаємодопомоги, та вважає суспільно корисними організаціями такі, які працюють для суспільства в цілому – через їхнє сприяння благодійництву, розвитку освіти, науки, культури, захисту природного середовища, надання певних соціальних послуг тощо [262, с. 5].

У законодавстві Німеччини суспільно корисні об'єднання входять до так званих філантропічних об'єднань, які переслідують ідеальні цілі, а їх діяльність не обкладається податками. Разом із суспільно корисними до таких об'єднань належать релігійні та благодійні організації.

Що стосується пільгового оподаткування, то щоб мати на нього право, німецький фонд повинен отримати статус загальнокорисного (благодійного) фонду (*gemeinnützige Stiftung*). До благодійних (суспільно корисних) цілей відносять, наприклад, підтримку науки, охорону здоров'я, культури і т.п; в філантропічній групі – соціальну підтримку малозабезпечених тощо; у церковній групі – підтримка релігійних та освітніх заходів [103].

Законодавство Російської Федерації також визначало у своїх документах механізм регулювання взаємовідносин некомерційних організацій, виконавців соціально корисних послуг. Постановою від 26 січня 2017 року «Про реєстр некомерційних організацій – виконавців суспільно корисних послуг» визначено механізм прийняття рішення про визнання соціально орієнтованої некомерційної організації виконавцем суспільно корисних послуг, правила ведення реєстру та відповідні державні органи, які відповідають за оцінку якості надаваних послуг. Взагалі, законодавство РФ щодо некомерційних (громадських об'єднань) поділяє останні на: соціально зорієнтовані, виконавців соціально корисних послуг, громадські та релігійні об'єднання, іноземні некомерційні організації, некомерційні організації, які виконують роль іноземного агента [178].

Деякі автори виділяють суспільну корисність як одну з ознак громадського об'єднання, без якої воно взагалі не може підпадати під визначення об'єднання. Суспільна корисність неурядових організацій є важливою ознакою, що відрізняє їх від цілої групи організацій за специфічними інтересами (мафія, «криміналітет», клани, «тіньовики», різні радикалістські та терористичні угруповання, расистські, шовіністичні, націоналістичні організації тощо) [20].

Таким чином, подібні «об'єднання» взагалі можна не сприймати як такі, що можуть теоретично бути суспільно корисними. На жаль, немало сучасних громадських організацій України, які отримали такий статус, є радикальними націоналістичними угрупованнями, а їх діяльність спрямована на антидемократичні та часто антиправові цілі, які не співпадають із

заявленою статутною діяльністю. Тут слід погодитись з американським політологом С. Фішем, який зазначає: «Багато з низових незалежних груп і організацій громадян не є складовою частиною розвиненого громадянського суспільства, оскільки їхні дії не відповідають демократичним критеріям» [3, с. 123].

У своїй класифікації неурядових організацій А. В. Бодров виділяє такі групи об'єднань: організації «взаємодопомоги», котрі об'єднують людей за принципом спільної біди або проблеми; соціально спрямовані (добродійні фонди та організації, орієнтовані на вирішення гуманітарно-соціальних проблем); організації «клубного типу», що включають різноманітні групи самовдосконалення, клуби за інтересами; «суспільно-охоронні», які зосереджені на захисті навколишнього середовища в широкому сенсі, тобто діяльності з охорони не лише природи, але й культури, мови тощо; правозахисні організації; «інфраструктурні» неурядові організації, чия місія – сприяння діяльності інших НУО в найширшому сенсі [18, с. 54].

Автор також торкається теми суспільного блага, на яке спрямована діяльність громадських організацій. Він чітко відокремлює таку діяльність від тої, яка переслідує вибрані, селективні цілі окремих громадян. Оперуючи поняттям «колективне благо», яке, на наш погляд перегукується із поняттям «суспільна користь», автор дає визначення цього поняття: «Колективне благо доступне всім, його не можна ізолювати від тих членів групи, які його не заслуговують, з тих чи інших міркувань», додаючи до цього визначення думку Х. Апхайера, який акцентує увагу на тому, що колективне або суспільне благо «визначається... як будь-який товар або послуга, які задовольняють такій вимозі: якщо їх споживає будь-який індивід ..., то його можуть споживати і всі інші члени групи» [18, с. 55; 6].

Отже, ми доходимо висновку, що варто розділяти суспільно корисні організації, та такі, що займаються наданням сервісних послуг для вирішення актуальних соціальних, гуманітарних проблем чи проблем, які актуальні для певної групи населення. Громадські організації, як надавачі соціальних

послуг – також важлива ланка у суспільному житті країни і тому її фінансування та активна співпраця влади з такими організаціями призведе до поліпшення соціальних умов та швидкого вирішення нагальних проблем у суспільстві. При цьому, подбавши про стандартизований правовий механізм визначення статусу таких організацій та механізм контролю за їх діяльністю, держава зможе уникнути фінансових втрат через корупційні схеми, бюрократію та неактуальність заявлених потреб.

Роль неурядових організацій в соціальній політиці країн Європейського Союзу, де існує практика залучення всіх зацікавлених сторін до визначення пріоритетних соціальних проблем у соціальній сфері та пошуку ефективних методів для їх вирішення, уже стала визначальною, тобто участь НУО у формуванні цієї політики – абсолютно необхідна. Співробітники цих організацій завжди були самовідданими та прагнули покращити соціальні умови різних груп суспільства, тому ще до часів Другої світової війни почали впроваджуватись інноваційні методи соціальної роботи. Після війни цей процес вже не зупинявся, триватиме він і в майбутньому [195].

Закон України «Про соціальні послуги» визначає організаційні та правові засади надання соціальних послуг особам, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, а самі соціальні послуги – як комплекс заходів з надання допомоги особам, окремим соціальним групам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, з метою розв’язання їхніх життєвих проблем.

Громадські, благодійні та релігійні організації виступають лише частиною суб’єктів, які надають соціальні послуги та не мають особливого статусу виконавців соціально корисних послуг.

У визначенні суспільної корисності діяльності громадських організацій ми можемо виділити такі їх ознаки:

- *Суспільні інтереси.* Діяльність організації спрямована не тільки на задоволення приватних інтересів її членів, а на усе суспільство. Тобто

результати діяльності такої організації повинні бути доступні широкому колу осіб, незалежно від того, чи є вони членами громадської організації.

- *Актуальність.* Моніторинг актуальних проблем населення, які неурядові об'єднання вирішують разом із владними органами, – одна з важливих ознак, за якої діяльність об'єднання можна вважати суспільно корисною. Адже політична ситуація, соціальне життя та вектори розвитку змінюються і тому важливо не відставати від них і не втілювати знову і знову проекти, які вже не є актуальними для населення. Держава потребує для свого ефективного функціонування своєчасного та достовірного інформування про запити та вимоги людей, так само як і люди чи суспільство потребують, щоб держава знала про їхні вимоги та потреби [19, с. 47].
- *Некомерційність, неприбутковість діяльності.* Власне, це стосується суспільно корисних організацій, діяльність яких не має на меті тримання прибутку. Статус неприбутковості визначає об'єднання, як суспільно-спрямоване, таке, що зацікавлене у поліпшенні соціальних, культурних, освітніх та інших умов життя громадян, а не таке, що діє заради отримання фінансової чи матеріальної вигоди. Усі джерела надходження об'єднання використовує для реалізації завдань та мети своєї діяльності.
- *Здійснення діяльності протягом певного часу.* Вважаємо, що перед наданням громадській організації статусу суспільно корисної, вона повинна спочатку «зарекомендувати» себе і таким чином підтвердити реальність своїх намірів. Наприклад, законодавство Польщі щодо суспільно корисних об'єднань встановлює, що неурядові організації можуть отримати статус суспільно корисної організації за умови, що суспільно корисна діяльність здійснюється протягом не менше двох років [250].

Міжнародні тенденції останнього десятиріччя щодо діяльності некомерційного сектора в різних країнах Європи свідчать, що самоорганізація та прозорість діяльності стають основними принципами функціонування об'єднань третього сектору. У різних країнах ЄС об'єднання, які не мають державно-владних повноважень та виконують свою діяльність на некомерційних засадах, отримують різне визначення. Загалом, говорячи про неурядові організації, недержавні громадські організації, громадські об'єднання, організації третього сектору, ми маємо на увазі такі об'єднання, які працюють для захисту прав і свобод, задоволення суспільних, культурних, екологічних та інших інтересів і не мають на меті отримання прибутку від такої діяльності.

У «Фундаментальних принципах щодо статусу неурядових організацій в Європі» суспільна корисність визначається через суспільну підтримку, і хоч у документі не міститься визначення «суспільна корисність громадських організацій» вважаємо за можливе виокремити це визначення із наступних положень про суспільну підтримку неурядових організацій:

1. Суспільна підтримка визначається як привілеї від держави у формі грантів чи інших пільг. Таке рішення державних органів має бути вмотивоване відповідністю діяльності організацій певним потребам суспільства, наприклад у питаннях здоров'я і благодійності.

2. Критерії визначення організації суспільно значущою мають бути об'єктивними та прозорими.

3. Відповідність діяльності громадської організації цілям суспільного інтересу може спричиняти визнання спеціального класифікаційного статусу як організації суспільного інтересу, що дозволяє НУО одержувати пожертви і мати податкові переваги, при забезпеченні, в той же час, захисту третіх осіб.

При цьому, як йдеться в аналітичній записці відділу політичних стратегій Національного інституту стратегічних досліджень «Державне фінансування громадських організацій: зарубіжний досвід та рекомендації

щодо впровадження в Україні», головний критерій, що використовується державою для визначення того чи гідна громадська організація отримувати державну підтримку і в якому обсязі, це критерій «суспільної користі» від діяльності організації (а не характер діяльності громадської організації, як, наприклад, надання послуг або просування інтересів).

Визнання суспільної користі зазвичай означає, що:

- 1) громадська організація надає послуги і веде діяльність на благо всього суспільства, великої або особливої групи, яка потребує допомоги;
- 2) держава визнає цю діяльність шляхом прямої або непрямой підтримки.

В записці також можемо виокремити проблему, на якій акцентується увага – законодавчий механізм визначення видів громадських організацій, що мають право на пряму державну підтримку, і спосіб такої підтримки. За відсутності законодавчих приписів органи державної влади ухвалюють рішення і часто надають фінансову підтримку, керуючись не стільки виконуваною громадською організацією функцією (наприклад, послуги, адвокація або взаємодопомога), скільки позитивним впливом результатів їх діяльності на здійснення державної політики.

Підсумовуючи, можна виділити основні ознаки, яким повинні відповідати суспільно корисні об'єднання:

- мета діяльності суспільно корисних громадських об'єднань повинна бути обумовлена пріоритетними напрямками розвитку держави у певній соціальній сфері;
- наявність суспільної користі від діяльності, яка визначається як благо, доступне усім, незалежно від їх приналежності до об'єднання;
- довготривала (не менше 1 року) діяльність, яка характеризується зацікавленістю громадського об'єднання у розв'язанні завдань, незалежно від державного фінансування.
- підвищення вимог щодо прозорості діяльності, що передбачає дотримання громадськими організаціями чітких вимог щодо аудиту своєї діяльності та її

результатів.

В даному випадку особливу увагу варто приділити питанню фінансування громадських організацій та їх діяльності за рахунок державних коштів.

Такі світові тенденції до співпраці органів державної влади із неурядовими організаціями, в тому числі і у фінансовому плані, зумовлені тим, що і держава, і громадські організації при цьому вирішують спільні проблеми та роблять це ефективніше, ніж держава та громадськість поокремо.

Ще у 2001 році дослідники акцентували увагу на тому, що механізму спільної діяльності державного та некомерційного громадського сектора притаманні ознаки кон'юнктурності, відсутності системності, корупційності, вибірковий протекціонізм [266]. І вже тоді у наукових дискусіях правознавці виступали за впровадження іноземного досвіду стосовно взаємодії недержавного сектора та влади [198].

Вчені також зазначали, що для ефективного виконання проектів, фінансованих з державного бюджету, громадська організація повинна детально аналізувати не тільки свої потреби, а й державні, а також поєднувати інтереси обох сторін у складанні проектів [245, с. 241].

З прийняттям нового Закону України «Про громадські об'єднання» 2012 р., дискусія щодо пошуку ефективного механізму взаємовідносин держави та громадськості знову стала актуальною. Багато авторів звертають свою увагу саме на фінансове забезпечення діяльності громадських організацій з боку держави, на його недостатній рівень, а також на те, що в Україні необхідно впроваджувати та застосовувати європейські принципи державного фінансування громадських об'єднань [263].

Невтішні дані досліджень вказують на те, що Україна як держава поки що не готова розвивати партнерство з організаціями недержавного сектора у вирішенні соціальних, економічних, гуманітарних та правозастосовних проблем країни. Це стає очевидним, коли ми досліджуємо правовий механізм

надання фінансової підтримки інститутам громадянського суспільства і бачимо реальну підтримку держави у цифрах. Зокрема, українські неурядові організації фінансують переважно поодинокі місцеві благодійники та іноземні донори (75-85%). Річний бюджет пересічної української громадської організації становить близько 50-60 тис. грн., лише 2-3% якого припадає на державне фінансування. Водночас річний бюджет пересічної організації громадянського суспільства у країнах Східної Європи – членах ЄС еквівалентний 560-670 тис. грн, при цьому 40-60% цієї суми формує держава.

В цьому ж дослідженні, яке проведене в рамках спільного проекту Секретаріату Кабінету Міністрів України та Координатора проектів ОБСЄ в Україні «Сприяння розробці інституціональної бази фінансування громадянського суспільства в Україні», зазначається, що державна підтримка стосується лише деяких організацій громадського сектора, до яких не входять правозахисні, екологічні чи, наприклад, моніторингові організації, а відбір організацій, які можуть розраховувати на фінансову підтримку держави є суб'єктивним, невмотивованим та непрозорим [86].

І. Я. Ткачук пропонує розглядати державне фінансування громадських організації як можливість, а не право останніх. При цьому, щоб уникнути негативного впливу такого фінансування, а також подолати корупційні схеми, необ'єктивну вибірковість та неефективність співпраці, автор пропонує впровадити принципи європейської практики, які зберігають незалежність громадського сектора від державного та слугують підтримці здорового балансу між ними. Орієнтація державного фінансування на потреби громадян тут визнається одним із основних принципів розподілу державних коштів. Незважаючи на те, що згідно із Законом України «Про громадські об'єднання» вони мають право отримувати фінансову підтримку із державного та місцевого бюджетів, у нормативно-правових актах, що регулюють діяльність громадських організацій в Україні, не виокремлено спеціальних цілей, на які повинні використовуватися ресурси, отримані від державного фінансування [263, с. 221].

Як і інші автори, яких ми згадували, В. Ковальчук та С. Іщук вважають, що питання фінансової підтримки діяльності громадських організацій діючим законодавством не врегульоване належним чином. У Законі не визначено порядку, критеріїв та умов залучення такої фінансової допомоги, не передбачено процедури подання заявок громадських об'єднань на отримання відповідної допомоги. Це, безумовно, створює можливість для зловживань при прийнятті рішення про надання тієї чи іншої підтримки діяльності таких організацій з боку держави [108, с. 32-33].

Цікавою видається думка про те, що держава може вплинути на перерозподіл національного доходу, який згенеровано в економіці, двома способами. Перший спосіб – це державне фінансування, за якого держава централізує доходи і потім вирішує яким, організаціям їх надавати через механізм державних грантів та контрактів. Другий спосіб – стимулювання прямих взаємовідносин на рівні донорів та отримувачів допомоги. Другий спосіб є більш складним з точки зору контролю, але дає змогу створити «ринок» послуг НПО і ефективніше заповнити ніші у суспільних потребах, які випадають із сфери діяльності держави [93].

Визначення та законодавче закріплення цілей та пріоритетів фінансування громадських організацій за рахунок держави, а також впровадження прозорого механізму контролю та нагляду за цією сферою дозволить виокремлювати дійсно важливі потреби українського суспільства на даний період та надавати допомогу там, де вона найбільше потрібна.

Таким чином, визначення громадських організацій, діяльність яких є суспільно корисною, є тим критерієм, за яким розподіл державних коштів між громадськими організаціями можливо зробити дійсно ефективним.

Науковці виділяють таку практику фінансування громадських організацій за рахунок державних коштів, як фінансування організацій, що надають соціальні послуги вразливим категоріям населення по принципу субсидіарності.

До прикладу, у країнах Східної Європи недержавні добродійні

організації розглядаються як додатковий елемент системи задоволення соціальних потреб. Так, у Польщі всі соціальні послуги, орієнтовані на безхатченків, передаються за підрядом добровільним організаціям [145, с. 118]. Методи співробітництва між організаціями громадянського суспільства і урядом Польщі знайшли своє відображення в Законі про суспільно корисну діяльність і волонтерство, прийнятому в 2003 році, на підставі якого була створена Рада з питань суспільно корисної діяльності, що виконує функції експертно-дорадчого органу при міністрові, відповідальному за питання соціального забезпечення [160].

Польське законодавство також унікальне тим, що в ньому є чітке закріплення процедури укладання контрактів із неурядовими організаціями, яка встановлена названим Законом. Поняття суспільно корисної діяльності у ньому визначається через поняття «громадські задачі», під яким розуміють види суспільно корисної діяльності, згруповані за 24 категоріями, серед яких: соціальна допомога, благодійна діяльність; охорона здоров'я і пропаганда здорового способу життя; діяльність на підтримку розвитку співтовариств і місцевих громад; наука і гуманітарні проблеми, освіта і виховання; культура, мистецтво, збереження національної спадщини і традицій; охорона довкілля і тваринного світу і охорона природної спадщини; захист і популяризація прав людини і громадянських свобод, діяльність на підтримку демократії та ін. Як правило, реалізацією цих громадських заходів займаються адміністративні органи у співпраці з неурядовими об'єднаннями [65, с. 188-189].

У Німеччині державне фінансування становить 64,3% від загального доходу громадських організацій, що відраховується з податків і доходів соціального страхування, приватних пожертвувань, оплати за послуги, мита та доходів від лотерей. Німеччина фінансує з бюджету діяльність різних за статусом громадських організацій як на загальнодержавному, так і на місцевому рівні. Підтримка також надається за декількома стратегічними напрямками: виховання молоді, охорона довкілля та міжнародний розвиток.

А ось у Великобританії фінансування громадських організацій з боку

держави становить третину їх загального доходу, а більша частина фінансування з державних джерел розподіляється між організаціями, що працюють у сфері постачання соціальних послуг [68].

Визначенням критеріїв як основи для призначення громадській організації статусу суспільно корисної в різних країнах Європи займаються різні інституції: від міністерства юстиції країни до урядової комісії.

Наприклад, в Голландії і Великобританії розробкою критеріїв займаються судові інстанції – для того, щоб підтвердити, що громадські організації служать суспільним інтересам. В обох країнах питання, чи є інтерес суспільним або приватним, має критично важливе, а для благоотримувачів – вирішальне значення. Наприклад, якщо організація обслуговує інтереси лише невеликої групи осіб, то вона не може мати статус суспільно корисної [253].

Звичайно, неможливо обмежуватись одним лише державним фінансуванням громадських організацій, уряд повинен сприяти нормативно-правовому забезпеченню новітніх механізмів отримання громадськими організаціями коштів для підтримання своєї діяльності. Більше того, чим вищий рівень фінансування громадських організацій, тим ефективніше вони виконують свої статутні цілі та завдання, розвиваючи важливі для суспільства чи групи громадян речі та захищаючи інтереси. Вважаємо, що це також дає змогу визначити неурядові організації, діяльність яких є необхідною для усього суспільства, тобто – виокремити суспільну користь таких організацій.

Цілком погоджуємось із дослідниками у тому, що традиційних джерел для фінансування ефективної та соціально відповідальної діяльності громадських організацій України є недостатньо, тому в сучасних умовах важливим є створення та використання якісно нових джерел (для українських неурядових організацій). До таких джерел дослідники відносять відкриття ендавментів на користь громадських організацій, використання краудфандингових платформ, участь у проектах державно-приватного

партнерства тощо [264, с. 55].

Фінансування суспільно корисних громадських організацій з державних коштів та впровадження механізму соціального замовлення для неурядових об'єднань – це те, що вигідно не тільки громадським організаціям, але й державі, та і загалом – усім громадянам, які мають пряму чи непряму зацікавленість у діяльності неурядових організацій. Ефективна взаємодія держави та громадських організацій як повноправних партнерів у розвитку соціальної, культурної, оздоровчої, освітньої, правозахисної та інших сфер життя населення – очевидний показник рівня демократії країни та розвинутої її громадянського суспільства.

Соціальне замовлення визнане найбільш ефективним для підтримки недержавних організацій соціальної сфери у країнах Європи та СНД. Соціальне замовлення – це комплекс заходів організаційно-правового характеру, спрямованих на реалізацію загальнодержавних та місцевих цільових соціальних програм і соціальних проектів за рахунок бюджетних та інших коштів шляхом укладання соціальних контрактів на конкурсній основі [249, с. 40].

Втім, інститут громадських організацій, які є виконавцями соціально корисних послуг, в Україні залишається недостатньо розвинутим.

Як відзначають науковці, однією з перепон у цьому питанні є недосконалість Закону «Про соціальні послуги», відсутність універсальних стандартів соціальних послуг. Недоліки Закону «Про соціальні послуги» насамперед полягають у відсутності механізмів формування ринку соціальних послуг, зокрема – відсутнє чітке визначення видів послуг і їх класифікація з урахуванням таких, які надають неурядові організації [51, с. 167].

Заслуговують на підтримку висновки вчених, що для ефективного функціонування інститутів громадянського суспільства та зміцнення їх економічного потенціалу доцільно запровадити європейські стандарти у визначенні податкового режиму для громадських об'єднань; удосконалити

порядок залучення інституцій громадянського суспільства до надання соціальних послуг за рахунок коштів державного бюджету; запровадити єдиний механізм моніторингу та оцінки проектів, реалізованих об'єднаннями, які отримують кошти із державного або місцевого бюджету [229].

Також ми можемо пов'язати роль громадських організацій в Україні із спільною світовою тенденцією розвитку третього сектора та його взаємодії із владними органами в різних країнах. Загалом, держави із повноцінним демократичним режимом вже давно усвідомили цінність громадських організацій для країни, для поліпшення добробуту населення та економічного зростання. Світові тенденції у взаємодії громадськості і держави виходять на новий взаємодоповнюючий та взаємовигідний рівень, за якого законодавство допомагає забезпечувати прозорість та ефективність такої співпраці, а сама співпраця має суспільно корисний характер. На цьому фоні досить песимістично виглядають висновки фахівців, які зазначають, що українські некомерційні організації, які, в тому числі, вирішують суспільні проблеми, отримують близько 75-85% фінансування за рахунок коштів від іноземних донорів, а фінансова участь держави при цьому становить близько 3% [272, с. 230].

Вважаємо, що завдяки прозорому механізму надання та контрольованому використанню фінансової допомоги та впровадженню європейських стандартів підтримки громадських організацій державою, можливо змінити не тільки вказані цифри, а й підвести становище інститутів третього сектора на новий рівень, забезпечивши тим самим економічне процвітання та вирішення нагальних суспільних проблем населення.

Позитивними слід визнати тенденції останніх років, відколи організації громадянського суспільства демонструють здатність надавати якісні та економічно ефективні соціальні послуги, у тому числі такі, які не можуть забезпечити ані держава, ані комерційні організації. Досить часто це відбувається шляхом упровадження інноваційних підходів до забезпечення

таких послуг [196, с. 117].

Багато вчених протягом років піддавали аналізу нормативно-правову базу та принципи надання фінансової допомоги інститутам громадянського суспільства. У тому числі це стосувалось і механізму отримання фінансування, критеріїв відбору заявок, фінансування на загальнодержавному та на місцевому рівні, а також подальшого процесу взаємодії державних органів та неурядових організацій. Усі науковці сходились на думці, що українське законодавство у цьому питанні недосконале та потребує не тільки гармонізації всередині національного правового поля, а й впровадження європейських методів взаємодії держави та громадськості на законодавчому рівні.

Деякі автори наголошують на тому, що навіть попри наявність в Україні спеціальної державної цільової програми, надання фінансової підтримки інститутам громадянського суспільства перебуває на неналежному рівні, та пов'язують це з відсутністю співрозмірної відповідальності, у тому числі і за складання планів, що не відповідають реаліям, та за невиконання розроблених планів. Як результат – перше породжує інше, знижуючи ефективність діяльності в цілому [41, с. 154].

Ми також погоджуємось з тим, що запровадження відповідальності за порушення вимог надання фінансової допомоги може стати одним із тих факторів, які повпливають на викоренення корупції та зробить діяльність громадських організацій прозорішою, а їх взаємодію із владою – ефективнішою.

Наприклад, у деяких країнах впровадження статусу суспільно-корисних організацій стало найкоротшим шляхом до поєднання обов'язків щодо підзвітності з наданням некомерційним організаціям відповідних державних пільг. Ціла низка країн – як старих, так і нових членів ЄС, де в тій чи іншій формі вже існує правова база діяльності суспільно корисних організацій – останнім часом почали запроваджувати суворіші вимоги до підзвітності та порядку звітування суспільно корисних організацій (Болгарія,

Італія, Латвія, Мальта, Нідерланди, Польща, Румунія) [160].

Взагалі, практика розрізняти громадські об'єднання та суспільно корисні громадські організації глибоко вкорінена в європейському суспільстві. Кодифікація системи загального права датується 1601 роком і англійським статутом благодійних цілей (English Statute of Charitable Uses), метою якого було перерахування благодійних цілей і усунення зловживань. Згодом поняття суспільної користі було розширено і включало: подолання бідності, включаючи догляд за хворими, навчання учнів, будівництво мостів, підтримка доріг і інших пов'язаних з цим цілей. Сьогодні більшість країн поширюють податкові преференції як на фонди, так і на асоціації, в залежності від цілей суспільних благ [298].

Суттєвим кроком до віднаходження балансу між громадським сектором та державою може стати внесення в правове поле визначення суспільно корисної діяльності громадських організацій із чітко прописаним механізмом присвоєння такого статусу, подальшою фінансовою підтримкою від органів державної влади (в тому числі і на місцях), а також співрозмірна система відповідальності та контролю, нагляду і звітності таких громадських організацій.

Адже на сьогодні на державну фінансову підтримку мають право лише ті громадські об'єднання, які є юридичними особами, що звужує коло організацій, діяльність яких пов'язана з вирішенням актуальних для держави питань. Механізм розподілу коштів і досі оцінюється як закритий. Серед причин відсутності довгострокового державного фінансування знаходимо спрямованість представників влади не на партнерство з громадським сектором, а на конкуренцію, занепокоєння державних службовців щодо обмеження застосування корупційних схем [151, с. 347].

Вже не вперше в науковій літературі ми зустрічаємо об'єктивні побоювання щодо теперішнього положення справ стосовно фінансування громадських об'єднань із державних коштів.

Деякі автори пропонують вирішити цю проблему за допомогою

розробки нормативно-правових документів на рівні центральних органів виконавчої влади (інструкцій, положень про тендери, положень про купівлю соціальних послуг у громадських організацій тощо), які забезпечать запровадження на практиці системи фінансування громадських організацій з Державного бюджету України [135, с. 145].

Деякі європейські країни мають низку законів, якими регулюють загальні критерії та вимоги до прозорості виділення державних коштів приватним суб'єктам господарювання.

Наприклад, у Великобританії діє Кодекс добросовісної практики у сфері державного фінансування і закупівель, який встановлює основні принципи прозорого й дбайливого державного фінансування некомерційних організацій.

Особливий розділ Кодексу присвячено принципам, дотримання яких забезпечує добре керований процес подання заявок і проведення торгів.

У цілому це означає, що відібрана урядом організація найкраще за інші вирішить поставлену мету, а фінансування принесе конкретну віддачу, а не витратиться організацію заявочного процесу тощо [65, с. 187-188].

Насамперед, державні «закупівлі», до яких належать і соціальні проекти, і конкретні послуги, і нагальне вирішення конкретної проблеми, мають виконуватися громадськими об'єднаннями, які зможуть досягти найкращих результатів та збережуть державні кошти. Це означає, що відповідальність громадських організацій повинна бути нормативно-закріпленою, а при присвоєнні організації статусу як суспільно корисної відповідальність має бути такою ж, як і в інших суб'єктів господарювання.

Водночас, не можна забувати про відповідальність держави перед громадянами за витрачені кошти. Непрозоре та корупційне фінансування громадських організацій, навіть при введенні статусу суспільно корисності, навряд чи збільшить довіру населення до держави, громадських об'єднань, а також навряд чи стане тим мотиваційним стимулом, який заохочує до активної громадської діяльності.

Втім, і тут головне не перетнути межу між забезпеченням прозорості та порушенням міжнародних стандартів права на свободу об'єднань.

Нещодавні українські реалії показали негативний результат у питанні забезпечення відкритості для суспільства інформації про фінансування діяльності громадських об'єднань. Йдеться про законопроекти № 6674 та № 6675 про внесення змін до Податкового кодексу та деяких законодавчих актів щодо забезпечення відкритості для суспільства інформації про фінансування діяльності громадських об'єднань. Ці законопроекти покладають на громадські організації та фізичних осіб підприємців додатковий тягар у вигляді двох нових публічних звітів.

Стосовно законопроектів вже точиться дискусія, багато громадських організацій висловлюються проти них та вважають, що вони нашкодять діяльності громадянського суспільства.

Основні запитання у громадських активістів виникають до норм щодо ступеня деталізованості таких звітів, відсутності подібних вимог до інших юридичних осіб публічного та приватного права, що є дискримінаційним положенням, а також до жорстких санкцій, які накладаються за рішенням зацікавленого органу – Державної фіскальної служби – без рішення суду, без складання протоколу про адміністративне правопорушення. Це суперечить п. 9 Фундаментальних принципів щодо статусу неурядових організацій в Європі, згідно з яким будь-яка дія чи бездіяльність з боку органу державної влади відносно неурядових організацій має бути розглянута в адміністративному порядку, а також в незалежному, неупередженому та наділеному повною юрисдикцією суді. Про це йдеться у Спільній заяві Уповноваженого з прав людини, УГСПЛ та Харківської правозахисної групи щодо законопроектів № 6674 та № 6675 [252].

Українське законодавство потребує чіткого та вичерпного визначення суспільної корисності діяльності громадських організацій та запровадження системи державного фінансування таких організацій за прикладом європейських країн. Звісно, неможливо просто переписати законодавство

Німеччини чи Польщі на українську та ввести його в нормативне поле. Ми повинні дослідити актуальні тенденції інститутів громадянського суспільства, виважено поставитись до теперішніх спроможностей державного фінансування, а також систематизувати законодавство щодо фінансування неурядових організацій із державного і міського бюджету таким чином, щоб уникнути ризику корупційних схем та спростити механізм отримання коштів для засновників та учасників таких організацій. На жаль, сьогодні довіра населення до громадських організацій низька, хоча соціологи визначають її як таку, що має позитивний баланс. Довіра населення до соціальних інституцій взагалі займає останнє місце після ЗМІ, силових структур, волонтерів та церкви, що можливо пояснити браком інформації щодо діяльності громадських організацій [69].

Інформаційну пропаганду залучення громадськості до волонтерської діяльності не веде ані держава, ані громадські організації. До того ж причини такого «незалучення» системні – вони починаються із шкільної освіти, штампів в процесі отримання знань, низького рівня обміну досвідом із європейськими країнами та загальною бідністю населення, необхідністю витратити свій час та ресурси на себе і свою родину, без можливості витратити його на суспільно корисну діяльність.

Втім, ми можемо знайти й підтвердження тому, що мотивація залучення населення до громадської діяльності втрачає свої матеріальні мотиви (отримання конкретної оплати за волонтерство), але все ж таки все ще не є соціально спрямованою.

Дослідження, яке було проведено Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» та соціологічною службою Центру Разумкова виявили, що потреба в активній громадській діяльності може з'явитися серед опитаних громадян за умов, коли така діяльність принесе конкретну користь їм або їх сім'ям – 37,4 % (у 2008 р. – 37,1 %) або якщо під загрозою опиниться життя, здоров'я чи добробут близьких й така діяльність сприятиме ліквідації цієї загрози [224, с. 15].

Утримує позиції лідера довіри серед українців церква, і хоча вона належить до громадських об'єднань, ми не можемо трактувати це як позитивну тенденцію, адже демократична країна – це країна, де громадські організації різних спрямованостей та з різними цілями мають можливість реалізувати мету своєї діяльності. Така статистика є тривожною з огляду на те, що не так багато громадян готові брати участь у покращанні свого соціального, культурного, освітнього становища у країні чи сприяти покращенню такого становища для вразливих груп населення.

Погоджуємось із дослідниками, які зазначають, що в праві демократичного суспільства важливо мати основу, яка забезпечувала б налагодження зворотних зв'язків між системою інститутів громадянського суспільства і державними службовцями, оскільки існування державної влади знаходить своє втілення саме в її чиновниках, армії, адміністрації, суддях.

Світовий і вітчизняний досвід показує, що панування закону і конституційний порядок неможливі без постійної боротьби громадян за свої права, за відповідальну перед своїми громадянами, чесну і ефективну державну владу. А значить, багато чого залежить від громадянської активності людей, їх творчої мотивації, рівня культури і освіти, моральності, а також правового мислення [1, с. 17, 18].

Разом з відповідальністю громадських організацій, законодавство має встановлювати і механізми для прозорого фінансування неурядових об'єднань державою. Усі можливі способи фінансування громадських об'єднань державою мають бути не тільки закріплені нормативно-правовими актами, а й визначені їх критерії та вимоги, а також звітність державних органів щодо грантів, субсидій, замовлення соціальних послуг тощо, в рамках яких вони співпрацюють із суспільно корисними організаціями. Ми вважаємо, що у разі надання громадському об'єднанню статусу суспільно корисного чи такого, що є виконавцем суспільно корисних послуг, у подальшій співпраці держава має не тільки забезпечити відповідальність суб'єкта отримання фінансової чи іншої допомоги, а також визначити межі

своїх власних дій та власної відповідальності за непрозоре чи корупційне здійснення такого фінансування.

3.2. Вироблення рекомендацій щодо удосконалення законодавства про громадські об'єднання у відповідності до міжнародних стандартів

У світлі євроінтеграційних процесів удосконалення законодавства про громадські організації – актуальне питання, яке вже ставало предметом дослідження багатьох науковців. Підписання Угоди про асоціацію України з ЄС поставило перед нашою державою завдання зміцнення громадянського суспільства, забезпечення процесу інституційної розбудови та консолідації громадських об'єднань.

Досягнення ефективних та взаємовигідних партнерських відносин між державою та інститутами громадянського суспільства неможливе без системного приведення законодавства у відповідність до існуючих потреб та стандартів міжнародної спільноти. Наразі законодавство, що визначає принципи діяльності неурядових об'єднань, механізм їх реєстрації, функціонування, фінансування є таким, що наближається до світових тенденцій права у цій галузі, однак ще залишається недосконалим. Проте, як зазначають дослідники, новий Закон України «Про громадські об'єднання» 2012 року значно розширює можливості інститутів громадянського суспільства у порівнянні з попереднім законом, адже зміцнення позицій неурядових організацій – одна з тенденцій у міжнародній діяльності Української держави та якісний канал міжнародного спілкування, який укріплює взаєморозуміння між народами, чим доповнює міждержавний зв'язок [90, с. 12].

Практика діяльності організацій, розширення їх можливостей у діалозі із владою окреслюють статистично ряд проблем та «слабких сторін» правового регулювання.

Неурядовий сектор США, країн ЄС, Японії, країн колишнього СРСР

має свої особливості правового регулювання і залежить, в тому числі, від історичних процесів та правової традиції конкретних держав. Ми можемо звернути увагу на спільні риси, що притаманні усім громадським організаціям демократичних країн. Це такі спільноти, які забезпечують ефективне включення громадськості у політичні та соціальні процеси країни і тим самим наближають її до стабільної, толерантної та повноцінної демократії.

Дослідники зазначають, що в процесі запровадження зарубіжного досвіду функціонування неурядових організацій важливо враховувати і національні особливості [273]. Додамо, що культурні традиції та історичні передумови розвитку громадянського суспільства дійсно є важливим підґрунтям у процесі організації діяльності неурядових організацій.

Цікава думка Ю. В. Окуньовської, яка обґрунтовує у своїй роботі твердження про те, що громадянське суспільство виступає, як сукупність неурядових організацій, що мають різні форми існування, процеси реєстрації, але майже всі виступають за популяризацію європейських цінностей, дотримання прав і свобод людини, охорону довкілля, підтримку туристичного бізнесу, розвиток волонтерства та залучення іноземних коштів на благо своїх країн [182].

Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі, прийняті Радою Європи 5 липня 2002 року, визначають одразу декілька важливих положень щодо функціонування неурядового сектора. По-перше, цей документ акцентує увагу на тому, що неурядові організації роблять суттєвий внесок у розвиток, реалізацію і стійке існування демократичних суспільств, а також у культурне життя і соціальний добробут.

По-друге, регулюється механізм набуття правосуб'єктності неурядовою організацією, механізм фінансування та збору коштів для її діяльності визначаються загальні засади діяльності.

По-третє, у документі акцентується увага на прозорості функціонування таких організацій, можливостях по здійсненню контролю за

їх діяльністю, окреслено підстави відповідальності та основні засади взаємовідносин з державними органами.

Пояснювальний меморандум до Фундаментальних принципів проголошує, що свобода об'єднань ефективна тільки в тому разі, коли вона йде пліч-о-пліч із законодавчими заходами, що полегшують її здійснення, і повагою цінності внеску неурядових організацій у суспільство. Хоча їм можна сприяти, приймаючи перспективне законодавство. Розуміння і повага до внеску громадського сектора розвиватиметься тільки за умови, що самі організації поводитимуться відповідально, ефективно й етично.

Вважаємо, що саме ці принципи діяльності можна взяти за основу для подальшого вдосконалення законодавства у сфері функціонування громадських організацій в Україні. Адже конституційні засади участі громадських організацій у системі захисту прав людини – це багатогранні суспільні відносини, які віднаходять закріплення в Основному Законі України. Основні ідеї, якими мають керуватись громадські об'єднання та держава, захищаючи права та законні інтереси громадян, повинні бути не лише задекларовані у Конституції та спеціальних законах держави, а й отримати дієвий механізм їх втілення. У цьому питанні зарубіжний досвід для України є ефективним джерелом, надихаючись яким, можливо змінити національне законодавство не тільки відповідно до вимог євроінтеграційного процесу, а й з урахуванням потреб громадських об'єднань й громадянського суспільства в цілому у плідній співпраці із державою, а також вимог держави в ефективному використанні ресурсу громадських організацій у взаємовигідній роботі з ними.

Наразі у сфері правового регулювання недержавного сектора в Україні слід виділити ряд проблем, розв'язання яких можливе завдяки імплементації міжнародних правових норм, які стосуються громадських об'єднань та є ефективними та дієвими в інших країнах.

З огляду на правові дослідження громадських організацій та аналіз міжнародних стандартів права, пропонуємо розглянути національне та

зарубіжне законодавство щодо громадських організацій, а також обґрунтувати та виокремити також пропозиції щодо його вдосконалення.

Обмежене та непрозоре фінансування громадських об'єднань за рахунок державних коштів. Непрозорість фінансування та неефективний вибір організацій, що дістають фінансування від держави – питання, яке вже розглядається науковцями різних сфер – політичної, економічної, юридичної. До основних проблем із прозорістю фінансування дослідники відносять: дискримінацію більшості видів громадських організацій, непрозорий розподіл бюджетних коштів, непрозорість та обтяжливість процедур державних закупівель, відсутність достатньої кількості конкурсних програм фінансування проектів тощо [65, с. 6–7].

За результатами спостережень та громадського моніторингу дослідники зазначають, що варто вдосконалити ефективність процедури фінансування громадських організацій шляхом впровадження електронної системи подачі проектних заявок та усунення вимоги до учасників надавати довідки, які потрібно отримувати в інших державних органах [15].

Вважаємо, що таке нововведення може забезпечити позитивний результат, та додамо, що електронна система подачі заявок одночасно вплине на прозорість та доступність процедури фінансування. Очевидно, це спростить доступ населення до проектів та водночас зможе послугувати певним мотиваційним стимулом для нейтрально-активних громадян у питанні залучення до соціальної, волонтерської та активістської діяльності.

Звертають увагу науковці і на європейський досвід фінансування громадських організацій через надання їм статусу «соціально корисних» чи «надавачів соціально корисних послуг», який є одним із способів бюджетного фінансування громадських організацій відповідно до визначених пріоритетів [127]. Спеціалісти доходять висновку, що інститути громадянського суспільства не є основним партнером держави у наданні соціальних послуг. Основними причинами цього є законодавчі обмеження доступу громадських організацій до фінансування з державного бюджету,

відсутність державних стандартів та нормативів, у тому числі стандартів якості надання соціальних послуг [274].

Додамо, що тут надзвичайно важливо впроваджувати індивідуальні стандарти для кожної конкретної соціальної послуги, відповідно до її затребуваності та пріоритету.

Слід констатувати, що державне фінансування громадських організацій в Україні залишається формальним й непрозорим. Реалізацію розроблених організаціями громадянського суспільства програм (проектів, заходів) ускладнюють занадто короткі строки, на які надається державна фінансова підтримка їхньої діяльності, безпідставні обмеження по витратах, фінансування програм, проектів та заходів організацій громадянського суспільства за рахунок бюджетних коштів [185].

Вважаємо, що було б доцільно створити Управління з питань діяльності громадських об'єднань, яке в переліку своїх повноважень мало б завданням проводити перевірку фінансування діяльності громадських організацій з державного бюджету на виявлення корупційних ризиків.

Деякі активісти також наголошують на тому, що доступність державної підтримки для більшості громадських організацій є під питанням. Очевидними є ознаки корупційних ризиків та конфлікту інтересів при розподілі державної фінансової підтримки. Для вирішення цієї проблеми активісти пропонують введення конкурсної системи, яка підвищує ефективність витрачання бюджетних коштів та створює додаткові можливості для їх отримання організаціями, які не мають потужного лобі, але активно працюють і мають конкурентні пропозиції [241].

Основу, схожу до пропонованої конкурсної системи затверджує Постанова Кабінету Міністрів в Україні № 1049 «Про затвердження Порядку проведення конкурсу з визначення програм (проектів, заходів), розроблених інститутами громадянського суспільства, для виконання (реалізації) яких надається фінансова підтримка» від 12 жовтня 2011 р. (далі – постанова № 1049), але, на жаль, вона не повною мірою відповідає сучасному стану та

потребам громадянського суспільства в Україні.

Тут ми стикаємося одразу з декількома проблемами. По-перше, не всі організації мають право брати участь у конкурсах: дія Порядку проведення конкурсу не поширюється на передбачені законами випадки надання фінансової підтримки за рахунок бюджетних коштів всеукраїнським фізкультурно-спортивним товариствам, громадським організаціям фізкультурно-спортивної спрямованості, Молодіжній організації «Пласт – Національна скаутська організація України», всеукраїнським громадським організаціям інвалідів і ветеранів та їх спілкам, підприємствам та організаціям невиробничої сфери Українського товариства глухих та Українського товариства сліпих, а також підприємствам та об'єднанням зазначених товариств, що спрямовують бюджетні кошти на утримання власних соціально-культурних підрозділів, національним творчим спілкам та їх регіональним осередкам.

По-друге, відсутня чітка та зрозуміла система оцінювання громадських організацій, яка б охоплювала все різномайття напрямів діяльності.

По-третє, – відсутність відповідальності громадських організацій, які отримали фінансову підтримку за рахунок бюджетних коштів, але сповна не виконали зазначені у конкурсному проекті заходи тощо. Порядком передбачено, що за результатами конкурсу з переможцями укладаються договори про виконання (реалізацію) програми. Також зазначено, що Договір повинен містити зобов'язання інституту громадянського суспільства про повернення бюджетних коштів у разі невиконання (нереалізації) програми (проекту, заходу). Але це не передбачає негативних наслідків, пов'язаних з репутаційними втратами громадської організації. Наприклад, занесення її до списку ненадійних чи недостатньо відповідальних, з якими у подальшому державні інститути будуть уникати співпрацювати. Заборона діяльності громадських організацій, по суті, є єдиним покаранням, що застосовується до них і – як влучно зазначають науковці – з огляду на градацію адміністративних правопорушень, що можуть вчинятися громадськими

об'єднаннями за критерієм суспільної шкоди, якої вони завдають, необхідно передбачити покарання, кожне з яких відповідало б тяжкості вчиненого протиправного діяння. Вказана проблема свідчить про недосконалість нормативного закріплення спеціальної адміністративної відповідальності громадських об'єднань, тому що створює ситуацію, коли єдиним можливим способом притягнути до такого виду відповідальності є заборона їхньої діяльності [31, с. 12].

Вважаємо, що в цьому разі буде ефективним запобігання співпраці із ненадійними організаціями чи з такими, які можуть негативно вплинути на авторитет органів державної влади. Взагалі це стосується іміджевих втрат державних органів, які виникають через невідповідність між очікуваними наслідками (як громадськості, так і міжнародної спільноти) та фактичними обставинами.

Наприклад, Україна, підписавши угоди щодо недопущення дискримінації, расизму та насилля, на практиці продовжує фінансувати громадські організації, які є праворадикальними по суті задокументованих цілей та націонал-соціалістичними по факту своєї діяльності.

Наразі державні органи жодним чином не реагують на подібні ситуації, а дослідження обставин відбувається лише у журналістських розслідуваннях, як, наприклад, щодо діяльності київської націоналістичної організації «С14» [246] чи ужгородської ГО «Карпатська Січ» [105].

Заходами із запобігання такій діяльності можуть бути:

1. Аудит діяльності громадської організації за минулі роки. Аудиторська перевірка дозволить зрозуміти та відслідкувати реальну діяльність організації: чи відбувалась протягом року статутна діяльність, чим це можливо підтвердити.

Також це дасть змогу встановити реальну аудиторію охоплену діяльністю громадської організації, хто зацікавлений у здійсненні такої діяльності. Якщо у своєму проекті організація позиціонує себе координатором великої аудиторії, а на практиці у попередньому році їй не

вдавалось залучити до своїх заходів, акцій та іншої діяльності і 10% прогнозованої в проекті аудиторії, це може розцінюватися державними органами як завищення реальних можливостей громадського об'єднання.

2. Електронне звітування.

Пропонуємо ввести обов'язковою умовою участі громадських організацій у конкурсах на отримання державного фінансування або в іншому форматі претендування на будь-яку фінансову підтримку (податкові пільги, часткову оплату комунальних послуг, надання офісу для здійснення діяльності організації на безоплатній підставі тощо) відкрите електронне звітування щодо заходів, проведених організацією за попередній період. Таке звітування має бути відкритим для громадськості, що забезпечить прозорість надання фінансування.

Також пропонуємо зробити відкриті аргументовані пояснення громадськості щодо діяльності, яка не вказана у звіті, але мала місце бути. Це допоможе державним органам скласти реальну картину попередньої діяльності (або відсутності такої) громадських організацій – претендентів на державне фінансування. Варто зазначити, що ці заходи також допоможуть громадськості, міжнародним спостерігачам, Уповноваженому з прав людини та іншим зацікавленим особам та структурам зробити власні висновки щодо того, яким чином взаємодіє державна влада з інститутами громадянського суспільства. Наприклад, якщо фінансування соціал-націоналістичних організацій може сприйматись громадськістю позитивно на фоні популістських закликів останніх, то ні Уповноважений з прав людини, ні міжнародна спільнота такого симбіозу не схвалить.

Експерти додають, що у процесі фінансування громадських об'єднань також варто звернути увагу на впровадження системи незалежного оцінювання та запобігання корупційних ризиків, узгодженого й прозорого фінансового менеджменту, який буде використовувати чітко визначені у законодавстві поняття оплати праці та фінансування громадського об'єднання, яке виграло конкурсний проект до початку перших заходів [241].

Вважаємо, що ці рекомендації є універсальними, хоча вони і запропоновані лише для об'єднань ветеранів та інвалідів.

Отже, вважаємо за необхідне:

1. Внести зміни до законодавства таким чином, щоб забезпечити доступ до участі у конкурсних програмах усіх інститутів громадянського суспільства.
2. Визначити пропорційний розподіл доступу для громадських організацій, які бажають взяти участь у конкурсному проекті на фінансування діяльності за рахунок державних коштів. Такий розподіл має ґрунтуватися на засадах рівності, вільного доступу до інформації, соціальної справедливості, раціональності та плюралізму, так, щоб у конкурсних проектах були представлені найрізноманітніші громадські організації, діяльність яких презентує найширше коло суспільних відносин.

Сьогодні оцінювання конкурсних програм інститутів громадянського суспільства відбувається на підставі вищезгаданої Постанови № 1049. Встановлений нею Порядок передбачає систему оцінювання, в якій члени конкурсної комісії індивідуально оцінюють шляхом проставлення балів від 0 до 5 конкурсні пропозиції за критеріями відповідності програми меті, ефективності, рівню кадрового та матеріально-технічного забезпечення. Вважаємо, що таке оцінювання не сповна дозволяє визначити реальну спроможність тієї чи іншої організації втілити обраний проект у життя. Було б доцільним розробити систему професійного оцінювання проектів інститутів громадянського суспільства залежно від сфери їх діяльності та проблематики, яку вирішує запропонований проект.

Дослідники також акцентують увагу на механізмах податкового стимулювання громадянського суспільства, розглядаючи приклади зарубіжних країн:

- *Німеччина*. Державне фінансування становить 64,3% у загальному доході громадських організацій без урахування волонтерської праці.

Разом з суттєвою фінансовою підтримкою громадські організації мають відносно високий рівень політичної незалежності. Німеччина фінансує з бюджету діяльність різних за статусом громадських організацій на всіх рівнях, зокрема на загальнодержавному та місцевому.

- *Великобританія.* Держава встановлює додаткові податкові пільги для комерційних компаній, які відраховують частину свого прибутку до некомерційного сектора у формі пожертв.
- *Угорщина.* Держава делегує право розпоряджатися державними коштами через автономні та державні фонди. У країні створено Національний фонд розвитку громадянського суспільства для надання громадським організаціям інституційної та програмної підтримки. Це автономний фонд, до складу 11-ти національних і регіональних керівних органів якого входять обрані представники громадських об'єднань. Кожного року він отримує кошти, що дорівнюють загальній сумі 1% податкових внесків платників податку, призначених для громадських організацій. При цьому громадяни можуть самі вирішувати яку сферу діяльності громадських об'єднань вони бажають фінансувати [64].

Продовжуючи тему конкурсного розподілу державних коштів, варто звернути увагу на те, що договір, який укладається з інститутами громадянського суспільства, визначеними переможцями конкурсу має містити обов'язковий пункт «Відповідальність сторін». Відповідальність для громадського об'єднання, яке порушує умови конкурсного договору чи взагалі не виконує їх на практиці, визначається індивідуально, з урахуванням можливих ризиків, сфери надання послуг чи здійснення проекту тощо.

Але це значно звужує рамки відповідальності громадських інститутів. Пропонуємо Міністерству юстиції України розробити Рекомендації щодо соціальної відповідальності громадських об'єднань. Соціальна відповідальність громадських об'єднань – це кардинально інше світобачення,

яке побудоване не стільки на суворих законодавчих санкціях, як на власному усвідомленні своїх обов'язків перед суспільством та державою.

Подібну Концепцію соціальної відповідальності вже у 2013 році було представлено ініціативними групами, які представляють і національний, і міжнародний бізнес [247]. Тоді висновком стало те, що для вироблення документа планується перенести інструментарій в окремий документ – план для Кабінету Міністрів України. За змістом документ повинен, насамперед, відповідати завданням формування єдиного понятійного апарату, а також вказувати перспективні напрями розвитку корпоративної соціальної відповідальності в Україні. При цьому органи влади мусять створити такі умови, за яких бізнесу добровільно стане вигідно бути соціально відповідальним [172].

Стратегія соціально відповідального бізнесу поширена серед країн Європи. В одних країнах вона інтегрована в державну політику (Данія, Франція, Фінляндія, Швеція), в інших – є виключно прерогативою комерційних компаній (Греція, Ірландія, Нідерланди, Словенія). В Європейському Союзі основна роль відповідального бізнесу полягає у підтримці сталого розвитку компаній, що сприяє покращанню ситуації на ринку праці, а також якості продуктів і послуг. Стратегія сприяння розвитку соціальної відповідальності бізнесу в Україні на період до 2020 року спрямована на реалізацію принципів та завдань державної політики у цій сфері та визначає напрями діяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування щодо створення належних умов для розвитку соціальної відповідальності бізнесу [254].

Окреслена відповідальність для неурядових організацій також має стати етичним, моральним орієнтиром щодо виконання громадськими об'єднаннями взятих на себе зобов'язань щодо захисту прав та інтересів людини.

Науковці вже декілька років обговорюють питання соціальної відповідальності у контексті громадянського суспільства, неструктурованих

об'єднань та громадських організацій. Вважаємо, що така концепція соціальної відповідальності бізнес-структур варта уваги, а на її основі можна розробити аналогічну Стратегію для некомерційного сектора.

Але не тільки моральні засади є основою для соціальної відповідальності. Як зазначає О. А. Грішнова, у феномені соціальної відповідальності домінує моральний компонент, але він має бути підкріплений юридичною відповідальністю [248, с. 39-40].

Деякі вчені вважають, що умовою функціонування соціально відповідальних громадських організацій мають стати державні органи, які забезпечать участь організацій у повному циклі реалізації державної політики у сфері виконання соціальних специфічних програм – від самого початку, тобто від їх створення до реалізації окремого конкретного розділу та пункту [61, с. 456].

І. Я. Ткачук акцентує увагу на системі соціальної відповідальності громадських організацій України, яка передбачає виділення внутрішнього та зовнішнього середовищ соціальної взаємодії та розрізнення суб'єктів соціальної відповідальності (громадські організації як юридичні особи; керівні органи, члени, працівники, волонтери) [264]. Дослідниця пов'язує соціальну відповідальність із рівнем фінансування громадського сектора. Фінансові аспекти соціальної відповідальності громадських організацій відображаються у замкненому колі: чим більше фінансування – тим вищим є рівень соціальної відповідальності громадських організацій, чим вищим є рівень соціально відповідальної діяльності громадських організацій – тим вищим є рівень усвідомлення важливості їх функціонування і, відповідно, вищим є рівень фінансової підтримки їх діяльності [264].

Також деякі науковці, досліджуючи тему позитивної відповідальності органів державної влади, зазначають, що саму відповідальність можна розглядати як відповідальність органів і посадовців перед народом за ефективне управління державою [139, с. 330]. Вбачаємо, що таке розуміння відповідальності та застосування його до механізму взаємної

відповідальності громадських організацій та державних інститутів – цікава тема для подальших теоретичних досліджень.

Дещо інший підхід у зарубіжних науковців – вони визначають соціальну відповідальність як суму індивідуальної відповідальності членів громадської організації, які беруть участь у її діяльності [301, с. 8].

Рекомендації щодо соціальної відповідальності громадських організацій мають містити виважені аргументи щодо їхньої діяльності відповідно до конституційних принципів рівності, демократичності, пріоритету прав людини, ідеологічної багатоманітності з огляду на те, що саме інститути громадянського суспільства є основою для побудови соціальної та правової держави.

Ще одним елементом вдосконалення діяльності громадських організацій може стати впровадження державних програм з навчання та мотивації громадських волонтерів. Ці програми допоможуть небайдужим громадянам, які бажають бути соціально активними та корисними, краще зрозуміти тонкощі законодавства та зробити систему участі громадських організацій у конкурсах більш прозорою та зрозумілою для волонтерів, які не мають спеціальних знань та досвіду щодо оформлення заявок, але мають певні здібності та мотивацію для того, щоб бути задіяними у соціальних проектах.

Як зазначає у своїй роботі І. О. Грицай, світовий досвід свідчить, що реалізація прав людини багато в чому залежить від цілеспрямованої участі в ній представників громадськості, які створюють незалежні від влади організації, відображаючи зростаюче у світовому співтоваристві прагнення до демократії [55, с. 221].

Питання, яке є наріжним каменем у діяльності громадських організацій та владних органів – це питання фінансування та його форм.

Співпраця європейських країн із громадськими організаціями відбувається у двох варіаціях – пряме та непряме фінансування. Проте у різних державах підходи до такого фінансування різняться, що дає змогу нам

виділити такі форми:

- *Субсидіарне фінансування* – за рахунок сплати послуг громадських організацій, шляхом надання субсидій основним постачальникам і їх зацікавленим групам, гранти і контракти на основі результатів реалізації проектів і надання послуг [64].

- *Партнерське фінансування*. Частка участі держави у фінансуванні діяльності громадських організацій становить 30-35%, таке співвідношення є гармонійним для того, щоб об'єднання не залежали від держави, мали стійкі зв'язки з громадськістю і транслювали реальні запити, при цьому залишаючись ефективним партнером для державної влади. [64]. Очевидно, що в Україні такий варіант не є робочою моделлю взаємовідносин держави та неурядових організацій, тому що більшість громадських об'єднань, особливо таких, що займаються правозахисною діяльністю, фінансуються закордонними грантами, міжнародними установами та урядами зарубіжних країн.

- *Східноєвропейська модель фінансування* притаманна більшості країн Східної Європи, яка передбачає незначне фінансування громадських організацій державою та певні перешкоди на шляху у громадських організацій для вільного та ефективного здійснення їх діяльності. До таких перешкод можна віднести і законодавчі, якими держава фактично не допускає увесь спектр неурядових організацій до надання послуг, а також високу політичну зацікавленість держави у діяльності організацій, яка негативно впливає на плюралізм думок загалом, а тим паче – у сфері діяльності інститутів громадянського суспільства.

На жаль, українське законодавство не передбачає чіткого переліку ситуацій, мети діяльності організації, особливостей її статусу для того, щоб остання могла претендувати на фінансування з боку державного чи міського бюджету. Фінансова підтримка громадських об'єднань за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів визнається лише правом, яке передбачено у Законі України «Про громадські об'єднання» від 22

березня 2012 року [211]. Тому вважаємо за потрібне закріпити окремий статус для громадських організацій, які визначають мету своєї діяльності як надання суспільно корисних послуг. Такий статус – відома міжнародна практика, яка передбачає більш ефективну взаємодію держави та громадського сектора та вигідне співробітництво. Замість «ручного фінансування» та корупційних ризиків ми отримаємо прозору систему державного фінансування та суспільно корисну діяльність для населення.

Низький рівень взаємодії неструктурованих елементів із структурованими та державними органами також можна виділити як «сліпу зону» у системі взаємодії громадських організацій та держави.

Це стосується волонтерів, активістів, ініціативних груп, які займають активну соціальну позицію, надають допомогу на засадах благодійності, але залишаються незареєстрованими об'єднаннями, в результаті чого держава не отримує достовірної статистики щодо самоорганізації суспільства, не фіксуються проблеми, які вони допомагають вирішувати.

А. Б. Бархаєв тривалий час займався психологічним аспектом залучення осіб до волонтерського руху. Окрім власне психологічних складових, вчений виділяє громадські організації як невід'ємну складову цього процесу. Дослідник вважає, що саме громадські організації є «рольовою моделлю» для осіб, не задіяних в процесі, і чим ефективніша їх діяльність та більш видимі її результати – тим більше шансів залучити населення до волонтерства [10, с. 3].

До того ж погоджуємось із обґрунтованою думкою дослідників, що для України, як і для всього світу, волонтерство є актуальним і важливим з різних причин. По-перше, як свідчить багаторічний досвід використання праці волонтерів, це ефективний спосіб вирішення складних проблем окремої людини, суспільства та довкілля, які часто виникають на ґрунті недостатньої турботи держави про суспільне благо. По-друге, волонтерство приносить у соціальну сферу нові, як правило, творчі та сміливі ідеї щодо вирішення найгостріших і найскладніших проблем. По-третє, волонтерство це спосіб, за

допомогою якого кожний представник суспільства може брати участь у покращанні якості життя [158, с. 16].

Зазвичай подібні ініціативи та незалежні активісти не вступають в жодну організацію та діють ситуативно ба навіть стихійно.

Як зазначають дослідники, такі структури громадянського суспільства намагаються бути незалежними від владно-політичних та адміністративних центрів, фінансово-промислових та інших груп впливу [234, с. 37].

За час, що минув, посилення волонтерського руху відбувається переважно у зв'язку з проведенням антитерористичної операції на сході країни. Низка правових досліджень щодо цієї теми стосуються саме волонтерів АТО, волонтерів для внутрішньо-переміщених осіб, волонтерів на тимчасово окупованих територіях тощо. При цьому залишаються питання щодо волонтерства в інших сферах соціально-політичного життя та налагодження ефективного діалогу із владою неформальних об'єднань та ситуативних активістів.

Сьогодні розвиток демократичних процесів у різних країнах узгоджується із формуванням та самопрезентацією громадянського суспільства. Аналіз світового досвіду волонтерської діяльності дозволяє констатувати, що розвинені демократичні держави вкладають великі ресурси (не тільки фінансові) у розроблення та впровадження мотиваційної системи для волонтерів та активістів для того, аби вони мали об'єктивні причини бути задіяними у соціально-політичному житті країни. І до цього долучаються не тільки державні структури, а й комерційний сектор. Наприклад, у ЄС і США волонтери мають переваги при працевлаштуванні, головним чином завдяки своєму досвіду безкорисливої праці.

Зокрема, у багатьох європейських та американських організаціях для працевлаштування, вступу або успішного закінчення престижного навчального закладу необхідно мати певну кількість годин, відпрацьованих у ролі волонтера (волонтерських кредитів). Зазначений у резюме волонтерський досвід завжди позитивно вирізняє кандидата з-поміж інших

[40].

Деякі вчені також акцентують увагу на тому, що зміни у законодавстві щодо волонтерської діяльності не потребують значних зусиль, проте навіть мінімальні зрушення дозволять адаптувати вітчизняне законодавство до європейських стандартів. У Німеччині волонтерська діяльність розглядається як альтернативна (невійськова) служба, тобто може замінювати службу в армії. Такий досвід, на думку Т. Тарасенко, може бути врахований у вітчизняній практиці, що потребує внесення відповідних змін до Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу». Подібні зміни сприятимуть інституціоналізації волонтерства, вони не потребують значних змін, зокрема це стосується ст. 5 цього Закону, яка визначає місце проходження альтернативної служби [258].

Наразі в законодавстві України правові засади волонтерської діяльності визначені Законом України «Про волонтерську діяльність». У ньому надається вичерпний перелік напрямів діяльності, яка вважається волонтерською, та надано можливість залучати волонтерів до своєї діяльності лише неприбутковим організаціям та установам.

На нашу думку, це положення обмежує можливості по залученню волонтерів до реалізації будь-яких, у тому числі благодійних і соціальних проектах, що реалізуються організаціями комерційного сектора.

У загальному контексті дослідження інституту волонтерства дослідники звертають увагу на те, що регулювання певної форми волонтерства не повинно виключати існування інших форм, а саме неформальних або ситуативних волонтерських ініціатив [52, с. 12].

Також науковець зазначає, що держава у взаємодії з організаціями громадського суспільства та іншими зацікавленими сторонами має всебічно аналізувати свої правові системи (зокрема, проаналізувати вплив дії прийнятих законодавчих актів на волонтерську діяльність, відповідність запропонованих змін місцевим потребам) [52, с. 13].

У свою чергу, головною ознакою стану розвиненості громадянського

суспільства є наявність головних елементів «третього сектора», а саме неурядових організацій, основна роль яких полягає у встановленні ефективної взаємодії між органами державної влади і власне суспільством шляхом участі у виробленні і прийнятті управлінських рішень, громадському аудиті за їх впровадженням. Таким чином, розвиток «третього сектора» і зростання кількості неурядових організацій є неминучим у сучасних суспільних процесах. Водночас неурядові організації істотно впливають на вдосконалення процедур і якості управлінських рішень і тим самим сприяють реформуванню всієї системи державного управління. Наступним етапом наукового дослідження є систематизація існуючих форм взаємодії органів державної влади і неурядових організацій, а також вироблення рекомендацій щодо вдосконалення механізмів державного управління стосовно залучення неурядових організацій до процедур вироблення і прийняття рішень органами державної влади різних рівнів та місцевого самоврядування [136].

Таким чином, державі варто приділяти більше уваги неформальним та волонтерським об'єднанням, не виключати їх із соціально-політичного життя і запроваджувати для них окрему систему фінансування проєктів, заходів, залучати їх до громадського обговорення та виробити рекомендації щодо співпраці місцевих органів влади з такими структурами.

Наступним напрямом, що потребує вдосконалення та який можна віднести до соціально-юридичного дискурсу – це використання інформаційних кампаній, які б просували ідеї долучення громадськості до соціального життя країни, розвиток волонтерської та активістської позиції. Подібні кампанії актуальні у багатьох країнах ЄС, у США, скандинавських країнах тощо. Досить часто ініціаторами кампаній виступають саме громадські організації, які потребують розширення та залучення до співпраці якомога більшої кількості волонтерів. Уряди деяких країн долучаються до таких кампаній в різних формах: ситуативна участь в інформаційній кампанії стосовно певної проблематики, послідовні програми для студентства, школярів та молоді, певні привілеї для працівників, які є

волонтерами у будь-якій організації, тощо.

Вважаємо, що державна ініціатива – це важливий та вагомий крок до демократичних зрушень. Наприклад, деякі науковці пропонують привчати до волонтерської діяльності ще з молодого віку, шляхом внесення до Законів України «Про освіту» та «Про вищу освіту» положення про можливість зарахування періоду здійснення волонтерської діяльності як виробничої практики студентів, якщо така діяльність збігається з напрямом отримуваної спеціальності (соціальні працівники, педагоги, психологи, медики, юристи) [18].

Інші науковці пропонують запровадити для членів громадських рад та консультативно-дорадчих органів при органах місцевого самоврядування спеціального курсу навчання, тренінгів щодо механізмів взаємодії громади і місцевої влади, що забезпечить підвищення ефективності такої співпраці [234, с. 70].

Для забезпечення ефективного функціонування інститутів громадянського суспільства доцільно заснувати певну державну структуру, яка буде опікуватися виключно громадськими організаціями на кожному етапі їх діяльності. Наприклад, у Великобританії в травні 2006 року при уряді було створено «Департамент третього сектора» (The Office of the Third Sector – OTS), посередництвом якого забезпечується держпідтримка і створення сприятливих умов для некомерційних організацій. Департамент «Третього сектора» надає фінансову допомогу у професійній підготовці фахівців для різних організацій, що надають соціальні послуги. Для оптимізації процесів фінансування і поліпшення організаційної взаємодії прийнято рішення про формування трирічного бюджету фінансової підтримки.

Наразі в Україні багатьма питаннями, що стосуються громадських організацій, опікується Міністерство соціальної політики. Неурядовий сектор настільки об'ємний, різноплановий та масштабний, що вимагає системної роботи з організації та взаємодії з державними органами та комерційним сектором, що дає підстави пропонувати створення Управління з питань

громадських організацій. До компетенції такого органу може бути віднесено цілий ряд питань, які потребують вирішення у сфері діяльності громадських організацій:

- Формування та реалізація державної політики у сфері створення та діяльності громадських організацій;
- Моніторинг існуючого національного законодавства, пошук механізмів його удосконалення та наближення до європейських стандартів.
- Комунікація із громадським сектором, узагальнення пропозицій по внесенню змін до нормативно-правових актів, винесення питання лобіювання інтересів на легальний рівень.
- Забезпечення адекватної статистики стосовно громадських організацій, з урахуванням її динаміки, що дасть змогу швидко реагувати на зміни у суспільстві та виникнення нових потреб населення.
- Забезпечення розвитку неструктурованих органів самоорганізації населення: волонтерських проєктів, активістської діяльності, ситуативних ініціатив. Зазвичай в таких самоорганізованих структур є великий потенціал до майбутньої участі у більш масштабних проєктах та забезпечення більшого охоплення зацікавлених у проєктах громадян.
- Розроблення та реалізація принципів та умов соціальної відповідальності громадських організацій.
- Пошук нових форм фінансування громадських організацій, розробка сучасних критеріїв та стандартів оцінки діяльності громадських організацій, які претендують на часткове, повне, пряме чи непряме, одним словом – на будь-яке фінансування з державного чи місцевого бюджетів.
- Запровадження індивідуальної методології для інститутів громадянського суспільства щодо виявлення та усунення корупційних ризиків у процесі фінансової взаємодії із державними органами.
- Розробка додаткових програм фінансування, які б охоплювали увесь спектр соціальних інтересів.
- Формування стандартів надання соціальних послуг з урахуванням

індивідуального характеру послуг та їх пріоритетності у населення.

- Аудит діяльності громадських організацій, які претендують на державну допомогу у будь-якому вигляді (пряме чи непряме фінансування), який, крім іншого, має включати аналіз звіту щодо діяльності громадського об'єднання за попередній період з урахуванням відповідності такої діяльності законодавству України та міжнародним нормам.
- Оцінка репутаційних ризиків для державних органів щодо співпраці з певними інститутами громадянського суспільства, які при здійсненні своєї діяльності неодноразово порушували конституційні принципи та діяльність яких суперечить європейським та загальнолюдським цінностям поваги, толерантності та недискримінації.

Висновки до розділу 3

Всебічно розглянуто дефініцію терміну «суспільно корисна організація» та зв'язок суспільної користі з іншими сферами діяльності. Зроблено висновок, що результати суспільно корисної діяльності повинні бути доступні більшості населення на відміну від особистої користі. Це означає, що неможливо відділити тих, хто буде користуватися благом, від тих, кого не допустять до нього.

Визначено, що під поняттям суспільно корисних організацій розуміються некомерційні громадські об'єднання, які здійснюють соціально орієнтовану діяльність відповідно до пріоритетних напрямів розвитку держави.

При розгляді суспільно корисних громадських організацій, які функціонують в інших країнах світу, виділено ознаки, яким вони повинні відповідати, щоб вважатися такими, що виконують суспільно корисну діяльність в Україні:

- мета діяльності суспільно корисних громадських об'єднань повинна бути

обумовлена пріоритетними напрямками розвитку держави у певній соціальній сфері;

- наявність суспільної користі від діяльності, яка визначається як благо, доступне усім, незалежно від їх приналежності до об'єднання;
- довготривала (не менше 1 року) діяльність, яка характеризується зацікавленістю громадського об'єднання у розв'язанні завдань, незалежно від державного фінансування.
- підвищення вимог щодо прозорості діяльності, що передбачає дотримання громадськими організаціями чітких вимог щодо аудиту своєї діяльності та її результатів.

Запропоновано закріпити статус суспільно корисних організацій у національному законодавстві та розробити механізм державної фінансової допомоги цим організаціям.

Визначено, що у разі введення в національне законодавство нового статусу для громадських організацій а саме – суспільно корисні, держава та ці організації мають нести взаємну відповідальність.

На основі аналізу законодавчого регулювання створення та діяльності громадських організацій, а також аналізу нормативних актів, які регулюють сферу співробітництва держави та громадських об'єднань, виявлено такі проблемні питання:

- *Обмежене та непрозоре фінансування громадських об'єднань за рахунок державних коштів.*

Запропоновано:

1) створити Управління з питань діяльності громадських об'єднань, яке в переліку своїх повноважень мало б завданням проводити перевірку фінансування діяльності громадських об'єднань з державного бюджету на виявлення корупційних ризиків;

2) запровадити електронну систему подання проектних заявок та звітування;

3) запровадити індивідуальні стандарти для кожної конкретної соціальної

послуги, відповідно до її затребуваності та пріоритету, адже відсутня чітка та зрозуміла система оцінювання громадських організацій, яка б охоплювала все різноманіття напрямів діяльності.

- *«Ручний» розподіл державних коштів для фінансування громадських організацій, відсутність критеріїв, за якими визначається ефективність надання такої допомоги.*

Запропоновано визначити пропорційний розподіл доступу для громадських організацій, які бажають взяти участь у конкурсному проекті на фінансування діяльності за рахунок державних коштів.

- *Відсутня соціальної відповідальності у громадських об'єднань перед населенням.*

Поступове виправлення цієї ситуації можливе за умови долучення громадських об'єднань до створення власних правил за принципом «етичного кодексу». У свою чергу держава також бере участь у розробленні принципів та засобів соціальної відповідальності та вносить їх у національне законодавство.

- *Низький рівень вмотивованості населення щодо долучення до діяльності громадських організацій.*

Запропоновано впровадити державні програми з навчання та мотивації громадських волонтерів.

Розв'язання цих проблем можливе за рахунок поступового впровадження механізму імплементації міжнародних правових норм та організаційної діяльності.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні на основі комплексного аналізу загальнотеоретичних та практичних питань захисту прав людини через інститути громадянського суспільства, участі громадських організацій у соціально-політичному житті країни, особливостей їхнього статусу, запропоновано нові підходи щодо регулювання взаємовідносин громадських об'єднань та держави зроблено наступні висновки.

1. Аналізуючи історичні передумови розвитку громадянського суспільства на основі праць українських та зарубіжних вчених було виявлено закономірність між передумовами виникнення громадянського суспільства у різних країнах та самопрезентацію останнього через громадські організації у вигляді різноманіття чи, навпаки, мізерного представництва – політичних, релігійних, культурних, творчих, професійних інтересів. Отримані дані дають можливість корелювати стан участі громадських об'єднань у системі захисту прав людини, що є одним із визначальних показників в умовах євроінтеграційних процесів, що відбуваються в сучасній Україні.
2. Зміст громадянського суспільства ґрунтується на таких загальних принципах, а рівень взаємодії суспільства та держави залежить від певних ідеологічних характеристик, таких як: а) правова і політична культура населення, б) наявність різних можливостей участі громадськості в прийнятті державних рішень і управління суспільними процесами, в) високий рівень толерантності та поваги до всіх членів суспільства.
3. Рівень гарантованості права на об'єднання є визначальним показником політичного та соціального положення країни. В залежності від політичної спрямованості держави, громадські організації можуть відігравати різні ролі, а саме: 1) громадські об'єднання, що представляють соціальних рух; 2) громадські організації, які виступають як групи тиску; 3) міжнародні громадські об'єднання; 4) суспільно корисні організації; 5)

громадські організації, які несуть інформаційне або пропагандистське навантаження.

4. Здійснюючи періодизацію діяльності громадських організацій, систематизовано 9 етапів еволюції формування інститутів громадянського суспільства та встановлено, що таким відповідають етапи соціально-політичного становлення України, як демократичної та незалежної держави.
5. На основі порівняльно-правового аналізу національного законодавства та нормативної бази зарубіжних країн стосовно громадських організації визначено доцільність закріплення статусу суспільно корисних організацій у національному законодавстві та розробки механізму державної фінансової допомоги цим організаціям. В ході дослідження визначено, що суспільно корисні організації є різновидом некомерційних громадських об'єднань, статус яких із пільгами та нормативною підтримкою визначається відповідно до пріоритетних напрямків розвитку держави в означений період. Суспільна користь при цьому є ознакою, яка вирізняє дані організації від інших, а її сутність полягає у тому, що діяльність таких організацій має відповідати наступним критеріям: а) мета діяльності суспільно корисних громадських об'єднань повинна бути обумовлена пріоритетними напрямками розвитку держави у певній соціальній сфері; б) наявність суспільної користі від діяльності, яка визначається як благо, доступне усім, незалежно від їх приналежності до об'єднання; в) довготривала (не менше 1 року) діяльність, яка характеризується зацікавленістю громадського об'єднання у розв'язанні завдань, незалежно від державного фінансування; г) особливі вимоги щодо прозорості діяльності, що передбачає дотримання громадськими організаціями чітких вимог щодо аудиту своєї діяльності та її результатів.
6. Для органів державної влади пропонується запровадити: 1) механізм перевірки на корупційні ризики для співпраці із довготривалими та коштовними проектами; 2) стандарти та критерії оцінки ефективності

соціальних проектів; 3) прозорий механізм надання фінансових пільг; 4) моніторинг ефективності державної підтримки для визначення реальної ефективності результатів такої підтримки.

Для громадських організацій зі статусом суспільно-корисних пропонується: 1) ввести електронну систему звітування про виконані проекти, яка буде знаходитися у вільному доступі в мережі інтернет; 2) запровадити співрозмірну відповідальність за порушення вимог для надання фінансової допомоги та невідповідність плану реальним діям.

Відповідно до наведеного у дослідженні запропоновано прийняти Закон України «Про суспільно-корисні організації» та Наказ Міністерства Юстиції України «Про затвердження стандартів надання суспільно-корисних послуг некомерційними громадськими організаціями».

7. На основі проведеного дослідження запропоновано наступні рекомендації щодо зміни та удосконалення законодавства у сфері діяльності інститутів громадянського суспільства:

- створити Управління у питаннях діяльності громадських об'єднань, яке в переліку своїх повноважень мало завданням проводити перевірку фінансування діяльності громадських організацій з державного бюджету;
- впровадити електронну систему подачі проектних заявок та звітування;
- впровадити індивідуальні стандарти для кожної конкретної соціальної послуги, відповідно до її затребуваності та пріоритету;
- Міністерству юстиції України виробити «Рекомендації щодо соціальної відповідальності громадських об'єднань», котрі мають містити виважені аргументи щодо діяльності громадських організацій відповідно до конституційних принципів рівності, демократичності, пріоритету прав людини, ідеологічної багатоманітності з огляду на те, що саме інститути громадянського суспільства є основою для побудови соціальної та правової держави; а соціальна відповідальність є усвідомленням своїх обов'язків перед суспільством та впливу

діяльності організації на людей, довкілля, національно-етнічні меншини тощо.

- Запропоновано впровадити державні програми з навчання та мотивації громадських волонтерів, запровадити для них окрему систему фінансування проектів, заходів, залучати їх до громадського обговорення та виробити рекомендації щодо співпраці місцевих органів влади з такими структурами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абакумов С. А. Развитие гражданского общества как фактор оптимизации социального контроля над деятельностью государства в условиях глобализации (Социологический аспект): автореф. дис. ... канд. социол. наук. Москва, 2006. 28 с.
2. Абрамова С. В. Суспільно корисна діяльність як чинник формування соціальної активності особистості. *Педагогіка та психологія*. 2015. Вип. 49. С. 137–145.
3. Актуальные проблемы Европы. Гражданское общество в современной Европе: сб. статей / под ред. Т. Г. Пархалина. Москва: ИНИОН РАН, 2003. 240 с.
4. Алмаші М. М. Захист прав національних меншин в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 19 с.
5. Аналітична записка. Нац. інститут стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/811/> (дата звернення: 13.12.2017).
6. Апхайер Х. Гражданское общество и «третий сектор». URL: www.academy-go.ru/Site/GrObsh/Publications. (дата звернення: 7.12.2017).
7. Артёмов І. В., Стрельцов В. Ю. Інтеграція європейська. *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. Київ: НАДУ, 2010. 820 с.
8. Асанова А. А. Готовність інститутів громадянського суспільства до демократії участі. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Серія: «Державне управління». 2013. Т. 214, вип. 202. С. 37–41.
9. Балаянц Т. Франция: государство между двух огней. *Politica Externa*: журнал о междунар. отношениях. 2015. URL: <http://politicaexterna.ru/2015/12/esec/> (дата звернення: 15.12.2017).
10. Бархаев А. Б. Социально-психологические условия вовлечения

волонтеров в деятельность общественных организаций: дис. ... канд. психолог. наук. Москва, 2010. 292 с.

11. Берназюк Я. О. Міжнародні організації та установи як учасники правотворчого процесу в Україні. *ScienceRise: Juridical Science: Journal*. 2017. № 2. С. 26–30.

12. Белов Д. М., Громовчук М. В. Система захисту прав і свобод людини і громадянина: доктринальні засади. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. № 42. С. 27–31.

13. Бикасова С. Взаємодія дитячих громадських організацій з соціально-педагогічними службами школи як засіб формування національної свідомості. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2014. Ч. 3. С. 45–49.

14. Бисага Ю. М., Палінчак М. М., Белов Д. М., Данканич М. М. Права людини. Ужгород: Ліра, 2003. 164 с.

15. Більшість учасників заходів ГО, що виграли фінансування від Міністерства молоді та спорту, задоволені рівнем заходів: результати моніторингу. Український кризовий медіа центр. 2017. URL: <http://uacrisis.org/ua/51527-monitor> (дата звернення: 31.11.2017).

16. Блауг М. Локк Джон. 100 великих економістів до Кейнса = Great Economists before Keynes: An introduction to the lives & works of one hundred great economists of the past. Санкт-Петербург: Економікус, 2008. 352 с.

17. Богачевська-Хом'як М. Д., Кісь О. Р. Жіночий рух. *Енциклопедія сучасної України: у 30 т. / ред. кол. І. М. Дзюба та ін.; НАН України, НТШ, Координаційне бюро енциклопедії сучасної України НАН України*. Київ, 2003–2016. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=18147 (дата звернення: 1.12.2017).

18. Бодров А. В. Класифікація неурядових організацій в сучасній науковій літературі. *Наукові праці МАУП*. 2014. Вип. 1. С. 53–57.

19. Бодров А. В. Неурядові організації як атрибут демократичного суспільства. *Наукові праці МАУП*. 2013. Вип. 4. С. 45–48.

20. Бодров А. В. Неурядові організації як індикатор розвитку громадянського суспільства. *Державне будівництво*. 2007. № 1 (1). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_1%281%29_42 (дата звернення: 1.12.2017).
21. Бойко М. Філософсько-правові погляди Кирило-Мефодіївського товариства в загальному аспекті. *Versus*. 2014. № 2. С. 99–104.
22. Борискова И. В. Государство и общественные объединения. *Территория науки*. 2012. № 2. С. 73–75.
23. Бухтатий О. Є. Взаємовідносини органів державної влади та засобів масової інформації в умовах демократичного державотворення: дис. ... канд. наук з держ. упр. Харків, 2010. 227 с.
24. Бучин М. Політологічний аналіз основних методик вимірювання рівня демократії у світі. *Humanitarian vision*. 2016. Vol. 2, Num. 1. С. 9–13.
25. Бычкова Т. С. Взаимодействие государства и гражданского общества в механизме реализации юридической ответственности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Владимир, 2008. 25 с.
26. Васильева Т. А. Взаимодействие государственных органов власти и негосударственных некоммерческих организаций как институтов гражданского общества в современной России: тенденции, противоречия, перспективы развития: дис. ... д-ра полит. наук. Москва, 2009. 428 с.
27. Висханова П. Г. Влияние общественного мнения на деятельность органов государственного и муниципального управления в субъекте Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. социолог. наук. Москва, 2005. 26 с.
28. Віліжінський В. М. Емпатія та толерантність як причинно-мотиваційні складові становлення українського патерналізму. *Ефективність державного управління*. 2013. Вип. 37. С. 337–346.
29. Вільчик Т. Б. Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2016. 40 с.

30. Вітенко О. А. Громадянське суспільство як основа демократичної держави. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: «Управління»*. 2010. Вип. 2. С. 223–232.
31. Віхляєв М. Адміністративна відповідальність громадських об'єднань в Україні: проблеми нормативно-правового регулювання в контексті вступу в дію нового Закону України «Про громадські об'єднання». *Віче*. 2013. № 10. С. 11–13.
32. Віхляєв М. Ю. Громадські об'єднання як суб'єкти адміністративного права України: автореф. дис ... д-ра юрид. наук. Ірпінь, 2013. 34 с.
33. Віхляєв М. Ю. Громадські об'єднання як суб'єкти адміністративного права України: дис. ... д-ра юрид. наук. Запоріжжя, 2013. 437 с.
34. Віхляєв М. Ю. Поняття об'єднань громадян у контексті розгляду їх як суб'єктів адміністративного права України. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 1. С. 58–62.
35. Власова О. В. Роль общественных объединений в формировании гражданского общества в России: Теоретико-правовое исследование: дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2002. 224 с.
36. Внутрішньо переміщені особи в Україні: реалії та можливості: рекомендації міжнар. наук.-практ. конф. *Український соціум*. 2015. № 1. С. 175–181.
37. Внутрішньо переміщені особи та участь у виборах: короткий огляд. *Біла книга IFES*. 2016. URL: http://www.ifes.org/sites/default/files/ifes_idps_and_electoral_participation_2016-11-14-ukrainian.pdf (дата звернення: 1.12.2017).
38. Войналович. М. В. Конституційно-правові аспекти реалізації права на об'єднання у громадські організації: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 190 с.
39. Воловик О. А. Суспільна корисність як ознака господарської

діяльності: необхідність доктринального переосмислення. *Юридична Україна*. 2011. URL: <http://www.pravnik.info/urukrain/1294-suspilna-korisnist-yak-oznaka-gospodarsko-diyalnosti-neobxidnist-doktrinalnogo-pereosmislennya.html> (дата звернення: 30.11.2017).

40. Волонтерство в Україні: як підтримати і посилити мотивацію? *ZN.UA*. 2016. URL: <https://dt.ua/internal/volonterstvo-v-ukrayini-yak-pidtrimati-i-posiliti-motivaciyu-.html> (дата звернення: 15.12.2017).

41. Воронцова А. С., Мунтян В. В. Розвиток соціально-культурної сфери через бюджетне грантування інститутів громадянського суспільства. *Галицький економічний вісник Тернопільського національного технічного університету*. 2016. № 1. С. 146–155.

42. Гаврилюк А. М. Щодо деяких проблем пізнання правового інституту. *Науковий огляд: журнал*. URL: <http://intkonf.org/gavrilyuk-am-schodo-deyakh-problem-piznannya-pravovogo-institutu/> (дата звернення: 3.12.2017).

43. Гаєва Н. П. Правові принципи утворення і діяльності громадських об'єднань: деякі міркування. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 3. С. 55–59.

44. Галкина Е. В. Концептуальный анализ современных моделей гражданского общества. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. Тамбов: Грамота, 2012. № 8. Ч. 1. С. 61-63.

45. Ганжуров Ю. Парламентське лобювання в контексті політичної комунікації. *Політичний менеджмент*. 2005. № 4. С. 50–62.

46. Гінзбург О. Відображення розвитку неформального руху в УРСР у роки перебудови в документах ЦК Компартії України. *Студії з архівної справи та документознавства*. 2013. Т. 21. С. 154–160.

47. Глизь І. І. «Книга буття українського народу» або «Закон божий». *Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України*. Київ: Наук. думка, 2007. Т. 4: Ка–

Ком. 528 с.

48. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної / пер. з англ. Р. Димерець, В. Єрмоленко, Н. Іванова, Є. Мірошниченко, Т. Олійник; передм. та примітки Т. Польска та В. Малахов. Київ: Дух і Літера, 2000. 600 с.

49. Гоббс Т. О гражданине. Гоббс Т. *Сочинения*: в 2 т. / сост., ред. и авт. примеч. В. В. Соколов; пер. с лат. и англ. Москва: Мысль, 1989. Т. 1. 622 с.

50. Гонтаренко А. І. Місце і значення громадсько-політичних об'єднань у державно-правових перетвореннях радянської України в 1921–1929 рр. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: «Економіка і право»*. 2014. Вип. 25. С. 108–114.

51. Горемікіна Ю. В. Проблеми розвитку недержавних організацій у сфері надання соціальних послуг. *Демографія та соціальна економіка*. 2009. № 1. С. 161–168.

52. Горелов Д. М., Корнієвський О. А. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики: аналіт. доповідь. Київ: НІСД, 2015. 36 с.

53. Государство и гражданское общество: практика эффективного взаимодействия. Международный опыт: сб. статей и документов / сост. Е. Б. Тонкачёва, Г. Б. Черепок. Минск: ФУАинформ, 2009. 266 с.

54. Гражданское общество: истоки и современность / науч. ред. И. И. Кальной, И. Н. Лопушанский. 3-е изд., перераб. и допол. Санкт-Петербург: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. 492 с.

55. Грицай І. О. Актуальні питання правового регулювання діяльності громадських об'єднань в Україні: проблеми та шляхи вдосконалення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 221–229.

56. Грицик К. Стара Київська громада в українському національному русі у 60–90-х рр. ХІХ століття: погляд на проблему. *Мандрівець*: журнал

гуманітарних студій. 2014. № 6. С. 22–28.

57. Громадська участь у творенні та здійсненні державної політики / Афонін Е.А., Гонюкова Л.В., Войтович Р.В. Київ: Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2006. 160 с.

58. Гудзь Л. В. Механізм забезпечення виборчих прав громадян України та його основні елементи. *Гуманітарний вісник НУК*. Миколаїв: НУК, 2010. Вип. 3. С. 36–38.

59. Гурбик А. О. Толока. *Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України*. Київ: Наук. думка, 2013. Т. 10: Т–Я. 784 с..

60. Гусаров С. М. Особливості громадських об'єднань як суб'єктів правозастосування. *Форум права*. 2015. № 4. С. 72–78.

61. Дементов В. О. Громадські організації в Україні: вплив на прийняття соціально-відповідальних рішень. *Теорія та практика державного управління*. 2010. Вип. 4. С. 452–457.

62. Демочко В. Київська Русь і християнство. *Волинські історичні записки*. 2009. Т. 2. С. 24–32.

63. Денисюк М. В. Взаємозв'язок та взаємодія громадянського суспільства та держави (теоретико-правові аспекти). *Часопис Київського університету права*. 2011. № 4. С. 86–89.

64. Державне фінансування громадських організацій: зарубіжний досвід та рекомендації щодо впровадження в Україні: аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/811/> (дата звернення: 3.12.2017).

65. Державне фінансування організацій громадянського суспільства. Як запровадити європейські стандарти? / О. Ю. Вінніков, Д. С. Ковриженко, М. В. Лациба та ін.; Укр. незалежний центр політ. досліджень. Київ: Агентство «Україна», 2010. 224 с.

66. Дешко Л. Принципи та норми права в механізмі конституційно-правового забезпечення права звертатися до міжнародних судових установ і

міжнародних організацій. *Юридичний вісник*. 2016. № 2. С. 159–165.

67. Дешко Л. М. Конституційне право на звернення до міжнародних судових установ та міжнародних організацій: монографія / Ужгородський нац. ун-т. Ужгород: Гельветика, 2016. 387 с.

68. Джерела фінансування громадських організацій: європейський та український досвід / Благодійний фонд «Розвиток Громади». 2015. URL: <http://rozvytok-hromady.com/po-suti/djerela-finansuvannia-hromadskyyx-orhanizacii-ievropeiskyi-ta-ukrainskyi-dosvid> (дата звернення: 4.12.2017).

69. Довіра до соціальних інституцій та груп / Київський міжнародний інститут соціології. 2016. URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=579> (дата звернення: 15.12.2017).

70. Долженков О. О. Групи тиску в політичному процесі України. *Панорама політологічних студій*. 2013. Вип. 11. С. 129–136.

71. Дорофеева В. И. Конституционное право и человек в условиях реформационных процессов. *Проблеми законотворчості у світлі сучасних реформаційних процесів*: матеріали міжнародної наук.-практ. інтернет-конференції. Тернопіль, 2017. С. 29.

72. Дорофеева В. И. Общественные объединения: зарубежный опыт взаимодействия с государством. *Visgrad journal on human rights*. 2017. № 2/1. С. 48-54.

73. Дорофеева В. И. Принципи регулювання взаємовідносин органів державної влади та громадських об'єднань. *Конституційно-правові академічні студії*. 2017. Вип. 3. С. 42-49.

74. Дорофеева В. И. Громадські організації в Україні – від права до дії. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2017. Вип. 43. Т. I. С. 60-63.

75. Дорофеева В. И. Загальні засади сучасної взаємодії громадськості з правоохоронними органами на прикладі поліції. *Порівняльно-аналітичне право*: електронне наук. видання. 2016. № 5. С. 59-62

76. Дорофеева В. И. Недержавні організації як елемент

громадянського суспільства. Закарпатські правові читання: матеріали ІХ міжнародної наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 20–22 квіт., 2017 р.) / за заг. ред. В. І. Смоланки, О. Я. Рогача, Я. В. Лазура; Ужгородський нац. ун-т. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2017. Т. 1. С. 94-99.

77. Дорофєєва В. І. Неурядові правозахисні організації: принципи діяльності. *Юридичні науки та їх роль у формування правової культури сучасної людини*: матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 22-23 травня 2015 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2015. С. 24-26.

78. Дорофєєва В. І. Обмеження створення громадських об'єднань як необхідна умова розбудови демократичної держави. *Верховенство права та правова держава*: матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 15-16 вересня, 2017 р.) Ужгород, 2017. С. 30-32.

79. Дорофєєва В. І. Основні відмінності громадських об'єднань зі статусом юридичної особи та без такого. *Право і порядок*. 2017. №4. С. 6.

80. Дорофєєва В. І. Поняття суспільно-корисних громадських об'єднань та їх роль в механізмі реалізації конституційних прав. *Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід*: матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (м. Харків, 17-18 листопада 2017 року). Харків, 2017. Ч. 1. С. 31-34.

81. Дорофєєва В. І. Роль громадських організацій у захисті конституційних прав внутрішньо переміщених осіб. *Здійснення та захист прав внутрішньо переміщених осіб*: матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 20 квітня 2017 р.). Ужгород., 2017. С. 132-137.

82. Дорофєєва В. І., Ленгер Я. І. Гарантії виборчих прав внутрішньо переміщених осіб / Механізм забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб: національний та міжнародний аспекти / [С.Б. Булеца, О.І. Котляр, Я.В. Лазур та ін.]; за заг. ред.: д-ра юрид. наук, проф. О.Я. Рогача; д-ра юрид. наук, проф. М.В. Савчина; к.ю.н., доц. М.В. Менджул. Ужгород: РІК-У, 2017. 348 с., С. 215-225.

83. Дорофеєва В.І. Гендерна рівність у сфері трудових відносин. *Електронне наукове видання «Порівняльно-аналітичне право»*. 2015. № 5. С. 155-157.

84. Дорофеєва В.І. Законодавче забезпечення рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2015. Вип. 35, Ч. II. Т. 1. С. 81-84.

85. Дорошко М. С. Макіавеллі Нікколо. *Українська дипломатична енциклопедія: у 2 т. / редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. Київ: Знання України, 2004. Т. 2. 797 с.*

86. Дослідження існуючого досвіду та законодавства України у сфері фінансування громадських організацій органами державної влади, органами місцевого самоврядування та приватним сектором / ОБСЄ. 2010. URL: <http://www.osce.org/uk/ukraine/76891?download=true> (дата звернення: 4.12.2017).

87. Економічні, соціальні й культурні права / під ред. А. Ейде, К. Краузе, А. Розаса; пер. з англ. Г. С. Краснокутського; наук. ред. Г. І. Чанишева. Одеса: АО Бахва, 2006. 728 с.

88. Енгибарян Р. В. Конституционное развитие в современном мире. Основные тенденции. Москва: Норма, 2007. 496 с.

89. Жан-Жак Руссо. Про суспільну угоду, або принципи політичного права / пер. з фр. та коментарі О. Хома. Київ: Port-Royal, 2001. 349 с.

90. Забуга К. П. Неурядові організації – запорука ефективної державної політики. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 4. С. 10–12.

91. Заворотченко Т. М. Загальна характеристика суб'єктивних політичних прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Форум права*. 2013. № 1. С. 312–317.

92. Заінчковський М. Л. Права людини як новоевропейський філософський та політико-правовий феномен: автореф. дис. ... канд. філос.

наук. Київ, 2003. 20 с.

93. Законодавче регулювання діяльності неприбуткових організацій: світовий досвід та рекомендації для України / Лабораторія законодавчих ініціатив. 2001. URL: <http://parlament.org.ua/2001/10/01/broshura-zakonodavche-regulyuvannya-ngo/> (дата звернення: 4.12.2017).

94. Захарія С. Р. Роль неформальних українських організацій 1980-х років у створенні Народного Руху за перебудову. *Інтелігенція і влада*. 2012. Вип. 27. С. 88–95.

95. Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. Харків: Вид-во ВУЦВК"Радянське будівництво і право", 1932. 502с.

96. Збірник постанов та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. Харків: Друк. «Вукопспілки». 1922. 1147 с.

97. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1925 рік. Харків: Друкарня ПУ УВО ім. М. Фрунзе. 1925.1785 с.

98. Здіорук О. І. Пріоритети розвитку громадянського суспільства в Україні. *Стратегічні пріоритети*. 2010. № 1–2 (14–15). С. 66–69.

99. Зеленько Г. І., Анікін В. І. Громадські об'єднання як структури громадянського суспільства (на прикладі Республіки Молдова). *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22: «Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін»*. 2011. Вип. 6. С. 40–47.

100. Зимин В. А. Статус групп давления в политическом процессе. *Вестник Омского университета*. 2012. № 3. С. 311–314.

101. Ивин А. А. Философия: Энциклопедический словарь / Гардарики. 2004. URL: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/745 (дата звернення: 10.12.2017).

102. Ільницька У. В. Політичні права і свободи громадян: нормативно-правове забезпечення та механізми реалізації у демократичних державах. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія: «Політологія»*. 2012. Т. 197, вип. 185. С. 37–41.

103. Кадикина А. А. Обзор благотворительных фондов (фондов целевого капитала) германии. *Теория и практика общественного развития*. 2013. № 10. С. 366–370.

104. Кадыров А. М.. *Культурология. Теория и история культуры*: учеб. пособие. Уфа: УГАТУ, 2004. 290 с.

105. Карпатська Січ: неонацисти, які прикриваються націоналізмом / Нігіліст. 2017. URL: <https://www.nihilist.li/2017/11/15/karpats-ka-sich-neonatsisti-yaki-prikrivayut-sya-natsionalizmom/> (дата звернення: 10.12.2017).

106. Карпов А. С. Формы общественного участия в принятии решений. 2002. URL: <http://docplayer.ru/26500318-Formy-obshchestvennogo-uchastiya-v-prinyatii-resheniy-a-s-karpov-direktor-centra-ekspertiz-ekom.html> (дата звернення: 15.12.2017).

107. Кафарській В. І. Політичні партії та групи тиску: проблеми взаємовідносін та правового регулювання. *Університетські наукові записки*. 2006. № 2. С. 403–410.

108. Ковальчук В., Іщук С. Проблеми становлення правових основ інститутів громадянського суспільства в контексті прийняття Закону України «Про громадські об'єднання». *Вісник Національної академії правових наук України*. 2012. № 3. С. 24–33.

109. Ковбан А. В. Конституційно-правова регламентація права людини на свободу світогляду та віросповідання в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2010. 227 с.

110. Козирева А. О. Поняття та ознаки громадських об'єднань як суб'єктів публічного управління в Україні. *Форум права*. 2013. № 1. С. 459–465.

111. Колобов А. О. Роль международных межправительственных организаций в современной системе глобального управления. *Власть: журнал*. 2011. № 5. С. 151–153.

112. Колодій А. М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 42–46.

113. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права людини і громадянина в Україні. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 325 с.
114. Кондратюк К. К. Дослідник давньої історії України Михайло Максимович. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія: «Гуманітарні науки»*. 2014. Вип. 12. С. 62–68.
115. Коновалов В. Н. Политология. Словарь / РГУ. 2010. URL: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/politology/114> (дата звернення: 15.12.2017).
116. Конституционное (государственное право) зарубежных стран: учебник: в 4 т. / отв. ред. Б. А. Старшун. 3-е изд., обновл. и дораб. Москва: Изд-во БЕК, 2000. Тома 1–2: Часть общая. 784 с.
117. Конституционное право России: Гоптарева И. Б. Учебник. Оренбург: ГОУ ОГУ. 2008. 274 с.
118. Конституционное право России: учебник / отв. ред. А. Н. Кокотов, М. И. Кукушкин. Москва: Юрист, 2003. 536 с.
119. Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина в Україні / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України / Ю. С. Шемшученко (ред.). - К.: Юридична думка, 2008. - 251с.
120. Конституція України: Закон України від 28.06. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
121. Конституція Української РСР 1937р. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html> (дата звернення: 15.12.2017)
122. Конституція Української РСР 1978 р. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1978.html> (дата звернення: 15.12.2017)
123. Коптев А. В. Античное гражданское общество. *Проблемы эволюции общественного строя и международных отношений в истории западноевропейской цивилизации*: сб. статей / под ред. Ю. К. Некрасова. Вологда: Русь, 1997. С. 11–30.

124. Кормич А. І. Історія вчень про державу і право: навч. посібник. Київ: Правова єдність, 2009. 312 с.
125. Корнієнко М. В. Конституційне право людини і громадянина на свободу думки і слова в Україні: стан наукових досліджень. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 3. С. 9–14.
126. Котляров И. В. Государство vs гражданское общество: традиция или реальность (социологический дискурс). *Социологический альманах*. 2016. № 7. С. 12–24.
127. Коцюруба О. Особливості правового статусу громадських організацій як одержувачів бюджетних коштів / Громадський портал Львова. URL: <http://www.gromada.lviv.ua/analytic/572> (дата звернення: 11.12.2017).
128. Коэн Д., Арато А. Гражданское общество и политическая теория. Москва: Весь Мир, 2003. 784 с.
129. Кравчук В. Основні засади функціонування громадських організацій. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. Вип. 22. С. 121–125.
130. Кралечкин Д. Ю. Структура, правовой контекст и функционирование некоммерческих организаций в современной Франции: аналитический доклад. Москва: Русский журнал, 2005. 15 с.
131. Краснопольська Т. М. Механізм взаємодії церкви та держави в Україні: характеристика основних елементів. *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 55. С. 215–223.
132. Криволапов П. С. Новые тенденции международного сотрудничества в области прав человека: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2006. 34 с.
133. Кульчицька О. В. Роль громадських організацій кінця ХІХ – початку ХХ ст. в культурному житті Півдня України. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія: «Історія»*. 2010. Т. 120, вип. 107. С. 29–33.
134. Левченко А. Козацький чинник у розвитку етнокультурних засад

українського буття XVI–XVIII ст. *Україна-Європа-Світ. Серія: «Історія, міжнародні відносини»*: міжнар. зб. наук. праць. 2014. Вип. 14. С. 115–122.

135. Левченко К. Б. До питання про нормативно-правове забезпечення здійснення державного фінансування діяльності громадських організацій України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 141–146.

136. Левченко Л. С. Розвиток участі неурядових організацій у прийнятті рішень органами державної влади (міжнародний досвід 80–90-х років ХХ століття). URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej2/txts/philo/05l1sdrs.pdf> (дата звернення: 15.12.2017).

137. Левчук К.І. Громадські організації України: створення та діяльність (1985–1996 рр.): монографія. Вінниця: ПП «Едельвейс і К», 2009. 320 с.

138. Левчук М. Г. Взаємодія органів місцевого самоврядування та громадських об'єднань в умовах децентралізації державно-управлінських послуг. *Державне управління: теорія і практика*. 2008. № 1 (7). URL: www.academy.gov.ua/ej7/doc_pdf/levchuk.pdf (дата звернення: 11.12.2017).

139. Ленгер Я. І., Бисага Ю. Ю. Відповідальність вищих органів державної влади: окремі аспекти. *Форум права*. 2008. № 3. С. 325–331.

140. Линник Е. В. Модернизация общества как фактор глобализации: сравнительный анализ и типологизация: автореф. дис. ... канд. филос. наук. Ростов-на-Дону, 2005. 28 с.

141. Лисенко Л. Г., Карасевич А. О. Концепція громадянського суспільства Томаса Гоббса. *Актуальні проблеми духовності в сучасному українському суспільстві*: матеріали Всеукр. наук. конф. (м. Умань, 11 жовт. 2012 р.) / редкол.: А. О. Карасевич (гол. ред.) та ін. Умань: ПП Жовтий, 2012. С. 67–74.

142. Лотюк О. С. До питання співвідношення церкви і громадянського суспільства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 32 (1). С. 124–127.

143. Лотюк О. С. Формування конституційно-правових засад громадянського суспільства в Україні в XVIII – на поч. XX ст. *Право і громадянське суспільство*. 2014. URL: <http://lcslaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/3-8-2014/item/181-formuvannya-konstytutsiyno-pravovykh-zasad-hromadyanskoho-suspilstva-v-ukrayini-v-xviii-na-poch-xx-st-lotiuk-o-s-63> (дата звернення: 11.12.2017).

144. Лысенко В. Правовой статус и роль общественных объединений в системе внутригосударственных и международных отношений. Опыт России, Молдовы и Приднестровья. Издательство: "Проспект", 2015. 256 с.

145. Мазуренко Л. Неурядові організації як суб'єкт соціальної політики. *Освіта регіону*. 2012. № 4. С. 116–122.

146. Маланчук-Рибак О. Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західно українських землях XIX – першої третини XX ст.: типологія та європейський культурно-історичний контекст: монографія. Чернівці: Книги-XXI, 2006. 500 с.

147. Малеев Ю. Н. Роль международных договоров и актов международных организаций в решении глобальных проблем современности. *Актуальные проблемы современного международного права: материалы ежегодной межвузовской конф.* (г. Москва, 09–10 апр. 2010 г.) / под ред. А. Х. Абашидзе, М. Н. Копылова, Е. В. Киселевой. Москва: РУДН, 2011. Ч. I. С. 74–83.

148. Масленнікова Г. В. Адміністративно-правовий статус громадських організацій в Україні. *Правові засади функціонування публічної влади щодо забезпечення інтелектуального розвитку та безпеки суспільства: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Суми, 19–20 трав. 2016 р.). Суми: Сумський держ. Ун-т, 2016. С. 213–217.

149. Матвійчук А. В. Громадські об'єднання підприємців як суб'єкт самоврядування. *Вісник Київського національного ун-ту ім. Тараса Шевченка. Серія: «Філософія. Політологія»*. 2003. № 56. С. 34–38.

150. Матвійчук А. В. Громадські організації як чинник становлення

громадянського суспільства: автореф. дис ... канд. політ. наук. Київ, 2008. 20 с.

151. Матійчик А. В. Інституціонально-правові умови формування та розвитку громадянського суспільства в сучасній Україні. *Гілея: наук. вісник*. 2016. Вип. 112. С. 345–348.

152. Матузов Н. И., Малько А. В. Теория государства и права. Москва: Юристъ, 2004. 512 с.

153. Матях В. М. Історія українського козацтва: нариси у 2 т. / редкол.: А.В. Смолій (відп. ред.) та ін. Київ: Видавничий Дім «Києво-Могилянська академія», 2006. Т. 1. 800 с.

154. Медвідь А. Б. До питання процедурних змін внесених до конвенції про захист прав людини і основоположних свобод на зламі 80-тих–90-тих років ХХ століття. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Серія: «Юридичні науки»*. 2016. Вип. 3. С. 237–244.

155. Медвідь А. Б. Закріплення прав людини та основоположних свобод у Конституції УРСР 1978 року. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право»*. 2017. Вип. 44 (1). С. 55–58.

156. Мельник М. І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії): монографія. Київ: Юрид. думка, 2004. 400 с.

157. Мельник Н. В. Самоорганізація народу як фактор формування громадянського суспільства в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2017. 217 с.

158. Менеджмент волонтерських груп від А до Я: навч.-метод. посібник / авт.-кол.: З. П. Бондаренко, Т. В. Журавель, Т. А. Лях та ін.; за ред. Т. А. Лях. Київ: Версо-04, 2012. 288 с.

159. Милославская Д. И., Шумбурова О. В., Иванова Н. В. Статус организаций общественной пользы в законодательстве различных стран. *Вопросы государственного и муниципального управления*. 2015. № 1. С. 33–52.

160. Міжнародна практика заходів, спрямованих на зміцнення довіри між державою та організаціями громадянського суспільства: дослідження / Проект на замовлення Координатора проектів ОБСЄ в Україні. 2010. URL: <http://www.osce.org/uk/ukraine/75885?download=true> (дата звернення: 11.12.2017).

161. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 6.12.2017).

162. Могильний Л. П. Українські ліберально-демократичні партії в Російській імперії на початку ХХ століття: автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2003. 14 с.

163. Мойсієнко В. М., Швиденко В. В. Генеза українських ліберальних партій наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. *Вісник Черкаського університету*. 2013. С. 102–109.

164. Мокін І. С. Правові ідеї та стан громадянського суспільства в Україні в добу визвольних змагань 1917–1921 рр. *Форум права*. 2013. № 2. С. 383–388.

165. Мороз Н. О. Формування інституту неурядових організацій в контексті становлення громадянського суспільства України. *Гуманітарний журнал*. 2011. № 3. С. 241–246.

166. Мороз О. М. Правові форми взаємовідносин держави і громадських об'єднань в Україні в епоху глобалізації: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2015. 249 с.

167. Моця О. П., Ричка В. М. Київська Русь: Від язичництва до християнства: навч. посібник. Київ: Глобус, 1996. 222 с.

168. Мухаев Р. Т. Политология: учебник для студ. юрид. и гуманитарных ф-тов. Млсква: Изд-во «ПРИОР», 2000. 400 с.

169. Нагнічук О. І. Обмеження реалізації права на свободу вираження поглядів та умови їх застосування відповідно до ч. 2 ст. 10 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. *Наукові записки. Серія: «Юридичні науки»* / Національний університет «Києво-Могилянська

академія». Київ : ВПЦ НаУКМА, 2014. Т. 155. С. 31–35.

170. Назаренко М. О. Комплексний механізм реалізації євроінтеграційної політики України: дис. ... канд. наук з держ. упр. Одеса, 2014. 200 с.

171. Наумов А. О. «Мягкая сила», «цветные революции» и технологии смены политических режимов в начале XXI века. Москва: АРГАМАК-МЕДИА, 2016. 274 с.

172. Національна стратегія КСВ в Україні: стан та перспективи / Ресурсний центр ГУРТ. 2016. URL: <http://www.gurt.org.ua/articles/31876/> (дата звернення: 6.12.2017).

173. Національна Стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки: Указ Президента України від 26.02.2016 р. № 68/2016. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/68/2016> (дата звернення: 6.12.2017).

174. Некоммерческое право: учеб. пособие / под общ. ред. Н. А. Идрисова. Б.: Т. Kirland, 2012. 243 с.

175. Нестеренко Г. О. Українська політична нація: самоорганізаційні засади становлення: монографія. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. 360 с.

176. Новіков В. В. До питання про правовий статус і види релігійних організацій. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2. С. 88–97.

177. Новіков В. В. Правовий статус релігійних організацій в Україні. *Порівняльно-аналітичне право* / Львівський університет бізнесу та права. 2015. № 4. С. 28–31.

178. О некоммерческих организациях: Федеральный Закон РФ: принят Государственной Думой, одобрен Советом Федерации 28.03.2017 г. Москва: Изд-во «Проспект», 2017. 58 с.

179. О профессиональных обществах, учреждаемых для лиц, занятых в торговых и промышленных предприятиях, или для владельцев этих

предприятий: Временные правила от 04.03.1906 г. URL: http://abc.vvsu.ru/Books/dokumentoved_hrestomat_ch1/page0013.asp (дата звернення: 27.11.2017)

180. Об утверждении Положения об обществах и союзах, не преследующих целей извлечения прибыли: Постановление ВЦИК, СНК РСФСР от 06.02.1928. URL: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=21738> (дата звернення: 3.12.2017).

181. Обзор международного опыта законодательного регулирования общественно-полезных организаций / International Center for Not-for-Profit Law = Международный Центр Некоммерческого Права (МЦНП). 2011. URL: http://www.lawtrend.org/pdf-viewer?file=http://www.lawtrend.org/wp-content/uploads/2014/03/Obzor-mezhdunarodnogo-opyta-zakonodatelnogo-regulirovaniya_ICNL1.pdf (дата звернення: 27.11.2017).

182. Окуньовська Ю. В. Неурядовий сектор країн Європейського Союзу: розвиток та класифікація моделей функціонування. *Політичні інститути та процеси*. 2016. URL: jpl.donnu.edu.ua/article/download/3088/3124 (дата звернення: 27.11.2017).

183. Опалько Ю. Організації громадянського суспільства як чинник впливу на виборчий процес. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*. 2010. Вип. 6. С. 224–232.

184. Орхусская конвенция. URL: http://www.conventions.ru/view_base.php?id=67 (дата звернення: 27.11.2017).

185. Основні тенденції та проблеми реалізації «Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки»: аналітична записка / Національний ін-т стратегічних досліджень. 2016. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/nac_strateg-36e4c.pdf (дата звернення: 15.12.2017).

186. Павко А. Інститут державної влади Київської Русі в контексті політичних процесів сьогодення. *Віче: журнал Верховної Ради України*. 2008.

URL: <http://www.viche.info/journal/985/> (дата звернення: 15.12.2017).

187. Павко А. І. Становлення та діяльність політичних партій і організацій в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст.: автореф. дис. ... д-ра іст. наук. Донецьк, 2001. 44 с.

188. Павликівський В. І. Світові стандарти свободи слова та їх значення для вдосконалення кримінального законодавства України. Вісник Асоціації кримінального права України. 2014. № 2. С. 197–207.

189. Павроз А. В. Группы интересов и лоббизм в политике: учеб. пособие. Санкт-Петербург: Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 2006. 186 с.

190. Пакти і Конституції Української козацької держави (до 300-річчя укладення). За заг. ред.. В.А.Смолій. Львів: Світ, 2011. 440 с.

191. Панфілова Т. О. Зародження громадянського суспільства в Україні: друга половина XVI – перша половина XVIII ст. *Ефективність державного управління*. 2012. Вип. 30. С. 138–150.

192. Панфілова Т. О. Початок формування і становлення структур українського громадянського суспільства у другій половині XVI – першій половині XVII століть (козацька доба). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Історія»*. 2014. № 1(32). С. 9–13.

193. Пейн Т. Избранные произведения. Москва: Академия наук СССР, 1959. 426 с.

194. Пейн Т. Права людини. Львів: Літопис, 2000. 255 с.

195. Петрушенко Ю. М. Місцевий розвиток за участі громади: монографія: у 2 т. / за заг. ред. Ю. М. Петрушенка. Суми: Університетська книга, 2014. Т. 2: Інституційні та прикладні аспекти управління місцевим розвитком, орієнтованим на громаду. 368 с.

196. Петрушенко Ю. М. Шляхи удосконалення фінансової політики стимулювання діяльності громадських організацій в Україні. *Механізм регулювання економіки*. 2014. № 1. С. 110–120.

197. Питель Р. Б. Профспілки та їх роль на підприємствах. Керівник.ІНФО: студентський наук. вісник. URL: <http://kerivnyk.info/2015/04/>

[pytel2.html](#) (дата звернення: 11.12.2017).

198. Позняк О. В., Позняк О. В. Державна допомога як джерело фінансування неприбуткових організацій. *Університетські наукові записки*. 2005. № 1–2. С. 346–352.

199. Политология в схемах и комментариях: учеб. пособие / под ред. А. С. Тургаева, А. Е. Хренова. Санкт-Петербург: Питер, 2005. 300 с.

200. Политология: хрестоматия / сост.: Б. А. Исаев, А. С. Тургаев, А. Е. Хренов. Санкт-Петербург: Питер, 2006. 464 с.

201. Политология: хрестоматия / сост.: М. А. Василик, М. С. Вершинин. Москва: Гардарики, 2000. 843 с.

202. Попова А. Д. Демократия, правосудие, гражданское общество: становление и взаимодействие: монография. Издательство: Проспект, 2016. 551 с.

203. Пояснювальна записка до проекту Закону «Про внесення змін до деяких законів України» (щодо виборчих прав внутрішньо переміщених осіб та інших мобільних всередині країни громадян). 2017. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61425 (дата звернення: 11.12.2017).

204. Права людини і основоположні свободи: міжнародні стандарти та національний вимір = Права человека и основные свободы: международные стандарты и национальное измерение = Human Rights and Basic Freedoms: International Standarts and National Dimention: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. студ., аспірантів і молодих вчених (м. Донецьк, 20 бер. 2010 р.) / упоряд.: Л. М. Дешко, Ю. В. Мазур; Донецький нац. ун-т; екон.-правовий ф-т. Донецьк: Сучасний друк, 2010. 260 с.

205. Про альтернативну (невійськову) службу: Закон України від 12.12.1991 р. № 1975-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 15. Ст.188

206. Про асоціації органів місцевого самоврядування: Закон України від 16.04.2009 р. № 1275-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 38. Ст.534
207. Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 5.07.2012 р. № 5073-VI *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 25. Ст.252.
208. Про вибори народних депутатів України: Закон України від 17.11.2011 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 10–11. Ст. 73.
209. Про вибори Президента України: Закон України від 05.03.1999 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 14. Ст. 81.
210. Про всеукраїнський референдум: Закон України від 06.11.2012 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. №№ 44–45. Ст. 634.
211. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI. *Офіційний вісник України*. 2012. № 30. Ст. 1097.
212. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 314.
213. Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні: Декларація від 15.12.1992 р. № 2859-XII *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 16. Ст.166
214. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 256.
215. Про інформацію: Закон України від 2.10.1992 р. № 2657-XII *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.
216. Про місцеві вибори: Закон України від 14.07.2015 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. №№ 37–38. Ст. 366.
217. Про молодіжні та дитячі громадські організації: Закон України від 1.12.1998 р. № 281-XIV . *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 1. Ст. 2.

218. Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності: Закон України від 22.06.2012 р. № 5026-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 22. Ст.216

219. Про професійних творчих працівників та творчі спілки: Закон України від 7.10.1997 р. № 554/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 52. Ст.312

220. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15.09.1999 р. № 1045-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 45. Ст.397

221. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 12.12.2017).

222. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23.04.1991 р. № 987-XII *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 25. Ст.283

223. Про соціальний діалог в Україні: Закон України від 23.12.2010 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 28. Ст. 255.

224. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні: загальні тенденції, регіональні особливості: аналітична доповідь / за ред. Яблонського В.М.. Київ: НІСД, 2014. 78 с.

225. Проблемы эволюции общественного строя и международных отношений в истории западноевропейской цивилизации: сб. науч. трудов / отв. ред. Ю. К. Некрасов; М-во общ. и спец. образования РФ. Вологодский гос. пед. ун-т. Вологда: Русь, 1997. 230 с.

226. Пушкин В. Г. Философия Гегеля: абсолютное в человеке: рекомендовано в качестве учеб. пособия для студ. и аспирантов гуманитарных специальностей. Санкт-Петербург: Лань, 2000. 448 с.

227. Разметаєва Ю. С. Права людини як фундаментальна цінність громадянського суспільства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2009.

20 с.

228. Ременець О. В. Базові цінності становлення громадянського суспільства в Україні: автореф. дис. ... канд. філософ. наук. Київ, 2011. 16 с.

229. Рзаєв П. А. Оцінка розвитку громадянського суспільства в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2014. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2014_4_12 (дата звернення: 11.12.2017).

230. Римаренко С. Ю., Гринчук М. С. Роль міжнародних організацій у вирішенні глобальних проблем. *Гілея: наук. вісник*. 2016. Вип. 112. С. 300–303.

231. Річні звіти Норвезького Гельсінського Комітету / Офіційний сайт Норвезького Гельсінського Комітету. URL: <http://www.nhc.no/no/publikasjoner/arsrapporter/> (дата звернення: 12.12.2017).

232. Розвиток взаємодії держави і громадянського суспільства в контексті впровадження європейських принципів належного врядування: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 12 груд. 2012 р.) / упоряд.: В. М. Яблонський, О. А. Корнієвський, П. Ф. Вознюк. Київ: НІСД, 2013. 504 с.

233. Розвиток громадянського суспільства в Україні: аналітична доповідь / В. М. Яблонський, П. Ф. Вознюк, Д. М. Горелов та ін.; за ред. О. А. Корнієвського, М. М. Розумного. Київ: НІСД, 2015. 60 с.

234. Розвиток громадянського суспільства України в умовах внутрішніх і зовнішніх викликів / В. М. Яблонський, О. М. Балакірева, Т. В. Бельська та ін.; за ред. О. А. Корнієвського. Київ: НІСД, 2016. 72 с.

235. Розпочалася робота Місії міжнародних профспілок / Прес-служба Профспілки працівників освіти і науки України. 2017. URL: <https://pon.org.ua/novyny/5542-rozpochalasya-robota-msyi-mzhnarodnih-profsplok.html> (дата звернення: 11.12.2017).

236. Савчин М. В. Права людини у світлі конституційної реформи. *Український часопис міжнародного права*. 2015. Спецвипуск: Міжнародне право і Конституція України. С. 67–79.

237. Сагатовский В. Н. Гражданское общество в философии Гегеля и Маркса. *Человек. Государство. Глобализация: сб. философских статей* / под ред. В. В. Парцвания. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургское философское общество, 2005. Вып. 3. С. 238–259.

238. Свистович С. Громадські об'єднання України в політиці більшовицького режиму (20–30-х рр. ХХ ст.): автореф. дис. ... д-ра іст. наук. Донецьк, 2007. 36 с.

239. Сенченко О. Діалектика Гегеля – філософський базис для ведення інформаційних війн у соціальних системах. *Вісник Книжкової палати*. 2015. № 6. С. 41–45.

240. Сидорец Б. В. Проблемы нормативного обеспечения правомерности вмешательства государства в права человека. *Юридическая наука и практика*. 2013. № 22. С. 114–116.

241. Сікора І. Як ефективніше розподілити десятки мільйонів гривень серед громадських організацій інвалідів? / Міжнародний фонд «Відродження». 2014. URL: http://www.irf.ua/allevnts/news/yak_efektivnishe_rozpodiliti_desyatki_milyoniv_griven_sered_gromadskikh_organizatsiy_invalidiv/ (дата звернення: 6.12.2017).

242. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ: Прав. Єдність, 2011. 519 с.

243. Соловьев А. И. Политология: Политическая теория, политические технологии: учебник для студ. вузов. Москва: Аспект Пресс, 2006. 559 с.

244. Сорочук Л. Культурно-просвітницькі ідеї Кирило-Мефодіївського товариства. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: «Культурологія»*. 2012. Вип. 10. С. 142–152.

245. Сосєдова В. С. Державне фінансування діяльності громадських організацій в Україні. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 8. С. 238–241.

246. Социально близкие националисты. Как государство финансирует ультраправых из С14, которых подозревают в убийстве Олеся Бузины /

СТРАНА.ua. 210. URL: <https://strana.ua/articles/rassledovania/108242-radikalnuju-hruppirovku-s14-podderzhivajut-hosstruktury-ukrainy.html> (дата звернення: 15.12.2017).

247. Соціальна відповідальність має стати ідеологією та практикою вітчизняного бізнесу – УСПП / Укрінформ. 2013. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1539199-sotsialna_vidpovidalnist_mae_stati_ideologie_yu_ta_praktikoyu_vitchiznyanogo_biznesu_uspp_185850_7.html (дата звернення: 7.12.2017).

248. Соціальна відповідальність у контексті подолання системної кризи в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2011. № 1 (15). С. 39–46.

249. Соціальні послуги в Україні: сьогодення та перспективи / Т. В. Семигіна, Т. С. Міщенко, Т. Г. Кіча та ін. Київ: ВК «Зірка», 2007. 52 с.

250. Співпраця в ім'я демократії: Польща-Україна 2014: навч. матеріали. URL: <http://bezpiecznaprzystan.org/wp-content/uploads/2015/12/WSPOLPRACA-DLA-DEMOKRACJI-UA.pdf> (дата звернення: 7.12.2017).

251. Співпраця органів влади та інститутів громадянського суспільства у сфері державної молодіжної політики в Україні: наук. розробка / авт. кол.: Є. І. Бородін, І. В. Хохрякова, Т. М. Тарасенко та ін. Київ: НАДУ, 2012. 56 с.

252. Спільна заява Уповноваженого з прав людини, УГСПЛ та Харківської правозахисної групи щодо законопроектів № 6674 та № 6675 / Українська Гельсінська спілка з прав людини. 2017. ГКЛ: <https://helsinki.org.ua/appeals/spilna-zayava-upovnovazhenoho-z-prav-lyudyny-ukrajinskoji-helsinskoji-spilky-z-prav-lyudyny-ta-harkivskoj-pravozahysnoj-hrupy-schodo-zakonoproektiv-6674-ta-6675/> (дата звернення: 15.12.2017).

253. Сравнительный анализ нормативно-правового толкования понятия «общественно полезная организация» / Международный центр некоммерческого права (ICNL). 2005. URL: <https://nkozakon.ru/8/> (дата звернення: 15.12.2017).

254. Стратегія сприяння розвитку соціальної відповідальності бізнесу в Україні на період до 2020 року. URL: http://svb.ua/sites/default/files/201309_strategiya_spriyannya_rozvitku_svb_v_ukrayini.pdf (дата звернення: 15.12.2017).

255. Субочев В. В. Законные интересы: монография / под ред. А. В. Малько. Москва: Норма, 2008. 496 с.

256. Сулейманов А. З. Роль общественных организаций в формировании национального самосознания. *Историческая и социально-образовательная мысль*. 2012. № 1. С. 153–155.

257. Суміна Ю. М. Ретроспективний аналіз взаємодії влади та громадянського суспільства. *Вісник Академії митної служби України. Серія: «Державне управління»*. 2013. № 2. С. 11–15.

258. Тарасенко Т. Волонтерська діяльність як пріоритет державної молодіжної політики в Україні. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2016/2016_02\(29\)/17.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2016/2016_02(29)/17.pdf) (дата звернення: 14.12.2017).

259. Типовые положения для законов об общественно полезных организациях. Алматы: ТОО «Издательство LEM», 2007. 24 с.

260. Тіньков А. Роль громадських організацій у протидії політичній корупції. *Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України*. 2010. № 3. С. 199–206.

261. Ткаченко І. Громадянське суспільство і Європейський Союз: функціонування й співпраця. *Віче: журнал Верховної Ради України*. 2015. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/4544/> (дата звернення: 14.12.2017).

262. Ткачук А. Ф. Законодавство для третього сектору: необхідність та перспектива змін. Київ: Ін-т громадянського суспільства, 2002. 32 с.

263. Ткачук І. Я. Впровадження європейських принципів державного фінансування українськими громадськими організаціями. *Вісник Одеського національного університету. Серія: «Економіка»*. 2014. Т. 19, вип. 2 (5). С. 219–223.

264. Ткачук І. Я. Соціальна відповідальність громадських організацій

України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 6. С. 52–56.

265. Топчій В. В. Природне право як детермінант розвитку правової системи України. *Публічне право*. 2016. № 2. С. 262–268.

266. Третій сектор в Україні: проблеми становлення / М. Ф. Шевченко (кер. авт. кол.), В. А. Головенько, Ю. М. Галустян та ін. Київ: Укр. ін-т соц. досліджень, 2001. 173 с.

267. Третій сектор громадянського суспільства. Поняття, основні ознаки та складові, причини виникнення: метод. рекомендації / Міністерство юстиції України. 2008. URL: tomakovka-just.at.ua/tretiy-sektot-og.doc (дата звернення: 28.11.2017).

268. Третяк С. М. Віче як один із інститутів громадянського суспільства сучасної України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2014. Вип. 9-1. С. 56–58.

269. Туманова А.С. Энциклопедия «Петр Аркадьевич Столыпин». Общественные организации. URL: http://www.stolypin.ru/proekty-fonda/entsiklopediya-petr-arkadevich-stolypin/?ELEMENT_ID=272 (дата звернення: 28.11.2017)

270. Уварова О. О. Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика: монографія. Харків: «Друкарня МАДРИД», 2012. 196 с.

271. Уварова О. О. Роль принципів права у процесі правозастосування: автореф. дис ... канд. юрид. наук. Харків, 2009. 20 с.

272. Угода про асоціацію між Україною, з однією сторони, та Європейський Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 28.11.2017).

273. Усаченко Л. М. Зарубіжний досвід неурядових організацій: функціональні моделі. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10ulmofm.pdf> (дата звернення: 28.11.2017).

274. Усаченко Л. М. Співпраця органів державної влади з інститутами

громадянського суспільства. *Актуальні проблеми державного управління*. 2009. № 1. С. 73–81.

275. Усенко. П. Г. Маніфест 17 жовтня 1905, «Найвищий маніфест» («Высочайший манифест»). *Енциклопедія історії України: у 10 т. Голова редкол.: В. А. Смолій. Київ: Наукова думка, 2013. Т. 6. 790 с.*

276. Фетюков Ф. В. Взаимодействие государства и гражданского общества (теоретико-правовое исследование): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2016. 25 с.

277. Форми взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства у протидії поширенню корупції в Україні (аналітична записка) / Нац. ін-т стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/juni08/06.htm> (дата звернення: 15.12.2017).

278. Фролов Ю. М. Економічні права і свободи людини і громадянина в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2005. 20 с.

279. Фролов Ю. М. Економічні права і свободи людини і громадянина в Україні: конституційно-правовий аспект: монографія. Маріуполь: Вид-во «Азов'є», 2006. 260 с.

280. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: наук.-метод. посібник для суддів. 2-ге вид. виправ., допов. Київ: Координатор проектів ОБСЄ в Україні, 2015. 208 с. URL: <https://www.osce.org/uk/ukraine/232716?download=true> (дата звернення: 15.12.2017).

281. Халецький А. В. Система взаємодії органів виконавчої влади з громадськими організаціями. *Вісник Академії митної служби України. Серія: «Державне управління»*. 2010. № 2. С. 129–135.

282. Характеристика громадських формувань як інститутів громадянського суспільства: роз'яснення Міністерства юстиції України від 24.01.2011 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0016323-11> (дата звернення: 15.12.2017).

283. Хачатурян Х. В. Євроінтеграційні детермінанти інноваційних

трансформацій державного управління в Україні. *Державне управління: теорія та практика*. Київ: НАДУ, 2006. № 2. URL: <http://www.academy.gov.ua/ej3/txts/POLITICHNI/03-Xachaturyan.pdf> (дата звернення: 15.12.2017).

284. Чепурнов В. О. Державне регулювання благодійної діяльності в Україні в радянський та пострадянський періоди. *Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки*. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. Вип. 15. С. 271-276.

285. Шадрикова А. П. Некоммерческие организации: роль и влияние в процессе принятия политических решений. *Модернизация экономики и глобализация*: в 3 кн. Москва: Издательский дом ГУ-ВШЭ, 2009. Кн. 1. С. 527–534.

286. Шадрикова А. П. Роль третьего сектора в содействии международному развитию. *Вестник международных организаций: образование, наука, новая экономика*. 2010. № 2 (28). С. 186–195.

287. Широкова Є. О. Вимушені переселенці в сучасній Україні: політичні та соціальні аспекти проблеми. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2016. Вип. 69–70. С. 190–197.

288. Шпакович О. М. Взаємодія права Європейського Союзу з міжнародним та національним правом. *Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку*: зб. наук. праць / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Прикарпатський юрид. ін-т Львівського держ. ун-ту внутрішніх справ, Укр. асоціація порівняльного правознавства, Міжнар. наук. журн. «Порівняльно-правові дослідження». Київ : Логос, 2010. С. 184–186.

289. Шпакович О. М. Вплив актів міжнародних організацій на внутрішні правопорядки держав-членів: теорія і практика. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2011. 415 с.

290. Шпотаківська О. В. Суспільні та особисті інтереси у кримінальному судочинстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005.

16 с.

291. Шумак І. О. Громадянські права і свободи людини за Конституцією України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2000. 16 с.

292. Шухов Ф. Г. Общественные объединения как институт гражданского общества: теоретико- и историко-правовое исследование: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Белгород, 2015. 23 с.

293. A Framework for Political Analysis. By David Easton. (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, Inc., 1965. 143p.

294. Almond G., Strøm K. Comparative Politics: A Theoretical Framework. 2003. 209 p.

295. Bogachov S. V., Veretennykova O. V., Selytska K. V. The role of non-profit organizations in ensuring the social reproduction. *Actual problems of economics*. 2014. № 11. С. 224–232.

296. Duke Chr. Adult Education and Lifelong Learning within UNESCO: CONFINTEA, Education for All, and beyond. *Adult Learning*. 2011. Vol. 22, No 4; 2012. Vol. 23, No 1. P. 18–23.

297. Loi relative au contrat d'association. URL: https://niort-associations.fr/loi_decret_1901.pdf (дата звернення: 14.12.2017).

298. Moore D., Hadzi-Miceva K., Bullain N. A Comparative Overview of Public Benefit Status in Europe. *The International Journal of Not-for-Profit Law*. 2008. URL: http://www.icnl.org/research/journal/vol11iss1/special_1.htm (дата звернення: 15.12.2017).

299. The Economist Intelligence Unit's index of democracy. 2007. URL: http://www.economist.com/media/pdf/democracy_index_2007_v3.pdf (дата звернення: 14.12.2017).

300. The Sunday Times v. United Kingdom (1) (App no 6538/74) ECHR 26 April 1979. URL: <http://www.echr.coe.int>. (дата звернення: 14.12.2017).

301. Vidal P., Torres D. The Social Responsibility of Non-Profit Organisations. A Conceptual Approach and Development of SRO model. Barcelona: Observatori del Tercer Sector, 2005. 36 p.